

Prof. dr. Dumitru Tomoni
(Făget)

Făgetul în marele război

Izbucnirea primului război mondial, la 28 iulie 1914, prin atacarea Serbiei de către Austro-Ungaria, a înrăutățit considerabil și situația satelor din zona Făgetului. Potrivit ordonanței imperiale, toți rezerviștii trebuiau ca în termen de 24 de ore să se prezinte la unități. După ordinul

Duminică, 3 august 1918. Intrarea armatei române în Piața Unirii Timișoara, în frunte cu col. Virgil Economu (în planul doi, pe calul împodobit cu flori).

de mobilizare din 31 iulie 1914, primele unități au plecat pe front în ziua de 1 august. Garnizoana principală a Banatului era orașul Timișoara, unde își avea sediul Corpul VII armată austro-ungar, din care făcea parte și Divizia 34 infanterie Timișoara, compusă din Brigada 67 infanterie Timișoara (Reg. 61 infanterie Timișoara și Reg. 43 infanterie Caransebeș) și Brigada 68 infanterie Seghedin (Reg. 29 infanterie Becicherecul Mare și Reg. 46 infanterie Seghedin)¹. Majoritatea regimentelor românești au fost trimise în Galiția, iar o parte a rezerviștilor din fiecare batalion sedentar în Bosnia-Herțegovina.

La încorporare, tinerii erau selectați în funcție de înălțime, greutate, dezvoltarea fizică, fie ca soldați „de linie”, adică luptători pe front, și făceau instrucția în limba germană, fie ca trupe auxiliare (honvezi) instruiți în limba maghiară. De altfel, și mobilizarea s-a făcut pe etape: la început erau chemate sub drapel contingentele de tineri, apoi, pe măsură ce era nevoie de mai multe trupe de front sau în spatele frontului, și seriile mai vârstnice.

1 Vasile Dudaș, *Banatul în anii Primei Mari Conflagrații Mondiale*, Timișoara, Edit. David Press Print, p. 19.

Potrivit relatării învățătorului din Mâtnicu Mic, spiritul populației „era un spirit trist, căci vedea bine pericolele S-a semnalat mobilizarea prin vestea trimisă prin notarul locului, care a mers din comună în comună, anunțând poporul. Cei ce au aflat vestea erau triști, mai ales femeile și copiii plângeau la vestea că soții și părinții îi părăsesc”.

Războiul a avut urmări dintre cele mai grele și asupra populației sătești din zona Făgetului datorită dificultăților materiale multiple pe care le-a generat și a intensificării politicii de deznaționalizare promovate de autoritățile maghiare. Conform legilor adoptate în 1914, guvernul și autoritățile locale puteau interveni în producerea și desfacerea mărfurilor, în stabilirea prețurilor și repartizarea forțelor de muncă, potrivit necesităților producției de război. Începând din anul 1915 au fost formate comitete comunale conduse de solgăbirăi, cu sarcina de a susține prin toate mijloacele producția de război și cu dreptul de a recurge în acest scop la forța armată².

Printr-o ordonanță dată de contele Tisza, șeful guvernului maghiar, la 14 ianuarie 1915, fiecare producător era obligat să anunțe cantitățile de grâu, secară, orz și ovăz care-i prisoseau, pentru a fi vândute, cu prețurile stabilite de autorități. Cei care le ascundeau urmau a fi pedepsiți cu 2 luni de închisoare și 600 coroane amendă³.

În ianuarie 1916 s-a hotărât rechiziționarea rezervelor de făină și grâu⁴, iar la sfârșitul anului s-a trecut și la rechiziționarea slăninei și unturii din toate gospodăriile. Se lăsau doar 4 kg slănină și 5-8 kg untură de persoană pe timp de un an⁵.

În vara anului 1917 s-a hotărât ca întreaga recoltă să fie sechestrată. Țăranii erau obligați să strângă recolta și apoi să declare cantitățile obținute. Din întreaga cantitate își puteau păstra 15 kg/lună pentru persoanele ce au trecut de 15 ani și 12 kg/lună pentru celelalte. Restul produselor cerealiere erau puse sub sechestru, urmând a fi predate pentru producția de război⁶.

Starea de nemulțumire era sporită și de specula efectuată de unii comercianți cu produsele de strictă necesitate pentru gospodăriile țărănești, cât și de distribuirea nedreaptă a produselor naționalizate și a puținelor ajutoare acordate de stat văduvelor și orfanilor de război⁷.

2 Muzeul Banatului Timișoara, *Fond Ilieșiu*, dosar Mâtnicu Mic (în continuare M.B.T...).

3 *Relații agrare și mișcări țărănești în România 1908-1921*, București, Edit. Politică, 1967, p. 242.

4 „Drapelul”, an. XV, nr. 3 din 6/19 ianuarie 1915, p. 3.

5 *Idem*, an. XVI, nr. 3 din 5/18 ianuarie 1916, p. 2.

6 *Idem*, an. XVII, nr. 11 din 26 ianuarie/8 februarie 1917, p. 3.

7 *Idem*, an. XVII, nr. 96 din 2/15 septembrie 1917, p. 2-3.

8 Ioan Munteanu, *Noi date privind mișcarea socială și națională a țăranimii bănățene în toamna anului 1918*, în „Stu-

Monumentele eroilor de la Făget.

se făcea în colaborare cu unii comercianți, în cea mai mare parte evrei, prin prăvăliile cărora se desfăceau mărfurile deficitare, la prețuri mult ridicate, deși se primeau direct de la stat cu prețuri fixe. Nu întâmplător în toamna anului 1918 printre primii care au căzut victime violențelor populației revoltate s-au numărat astfel de comercianți din Făget și din alte comune învecinate.

Pe lângă produsele de strictă necesitate au fost rechiziționate spre a fi topite și folosite în industria de armament și clopotele de aramă ale multor biserici din zona Făgetului: Făget (3 clopote), Brănești (3 clopote), Gladna Montană, Bujor etc.

Intrarea României în război, în vara anului 1916, alături de Antantă, a sporit represiunea autorităților și tensiunea în rândul populației românești. Se trecea brusc „de la nădejdea luminoasă la cea mai neagră dezamăgire, totul în ritmul ofensivei și defensivei românești”⁹.

Autoritățile austro-ungare au declanșat un adevărat val de represiune împotriva fruntașilor satelor – îndeosebi preoți și învățători –, de supraveghere neîncetată a oricărei manifestări românești. Mulți fruntași au fost internați în lagăre de concentrare departe de casă, pentru a fi izolați de popor, orice reuniune sau manifestare românească fiind interzisă, iar învățământul românesc în permanență supravegheat¹⁰.

Nici românii din zona Făgetului n-au fost scutiți de un astfel de tratament. Astfel, preotul Victor Iclozan din Băsești, cât și învățătorul Ioan Petrescu din aceeași localitate au fost mobilizați și trimiși pe front¹¹. Aceeași

dii de istorie a Banatului”, Timișoara, nr. 6-7, 1981, p.115.

9 Valeriu Leu, Carmen Albert, *Banatul în memorialistica „măruntă” sau istoria ignorată (1914-1919)*, Reșița, 1995, p. 67.

10 Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale, *Fond „Familial Aurel Cosma”*, dosar 144, f. 126.

11 M.B.T, Fond Ilieșiu, dosar Băsești, nr. 10.

soartă au avut-o și învățătorii Nicolae Popovici din Bătești, Aurel Arone din Brănești, Iosif Terfăloagă din Temerești¹², Dănilă Ilițescu, atunci învățător în Ramna, și Ioan Simion Caba din Curtea¹³, ambii reprezentanți de frunte ai locuitorilor din zona Făgetului la Alba Iulia. Inginerul Adrian Diaconovici din Făget și învățătorul Nicolae Popovici din Bătești au fost deportați și internați în lagăre¹⁴.

Preotul Gheorghe Gârbacea din Brănești și soția lui Iosif Capotescu, voluntar în armata română, au fost puși sub pază politică (domiciliu forțat)¹⁵, fiind împiedicați să părăsească localitatea și obligați a se prezenta zilnic în fața autorităților.

Cu probleme deosebite s-a confruntat învățământul confesional din zona Făgetului în urma mobilizării învățătorilor, în ciuda atenției constante acordate de către episcopul Miron Cristea. În ședința senatului școlar din 8 decembrie 1914, episcopul a reiterat obligația ca în locul învățătorilor mobilizați pe front să fie puși învățători pensionari, preoții locali sau elevi de la Institutul Teologic din Caransebeș. Din păcate, nici în zona Făgetului acest ordin nu s-a putut respecta totdeauna. Astfel, în localitatea Sărăzani preotul Iosif Olariu era prea bătrân pentru a-l putea suplini pe învățătorul mobilizat. De aceea, Consistoriul diecezan a aprobat propunerea protopopului Sebastian Olariu ca învățătorul să fie supliniți de preotul Vichentie Ciorogariu din Săceni, care locuia în Sărăzani. În localitatea Bujorul, pentru că preotul Dimitrie Iosuf era în vârstă, Consistoriul a numit un preot capelan care să-l înlocuiască pe învățătorul George Drăgoi¹⁶.

În ciuda acestor măsuri, situația învățământului confesional din zona Făgetului era nemulțumitoare, așa cum rezultă din raportul protopopului Sebastian Olariu, din 31 octombrie 1916. Aflăm din acest raport că „în anul școlar 1915-1916 în comunele protopopiatului au fost probleme în localitatea Brănești, unde s-au ținut cursuri mai rar de către preotul George Gârbacea. La Băsești nu s-au ținut ore deloc pentru că și învățătorul și preotul au fost mobilizați. În Bujor nu s-au ținut ore din pricina neputinței preotului care este bolnav, iar în localitatea Sarazani nu s-au ținut ore pentru că preotul Iosif Olariu a decedat¹⁷”.

Victoriile sau înfrângerile armatei române au avut ecou și în nord-estul Banatului, influențând și starea de

12 Daniel Alic, *Eparhia Caransebeșului în perioada păstoririi episcopului Miron Cristea (1910-1919). Biserica și societate*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2013, p. 197-202.

13 Ioan S. Caba, *Memorii*, 1934 (Manuscris).

14 Ioan Munteanu, Vasile M. Zabercea, Mariana Sârbu, *Banatul și Marea Unire 1918*, Timișoara, Edit. Mitropolia Banatului, 1992, p. 79-84.

15 *Ibidem*, p. 84.

16 Daniel Alic, *op. cit.*, p. 195-196.

17 *Ibidem*, p. 206.

spirit a românilor din zonă. Astfel, potrivit consemnărilor viitorului director al școlii din Făget, Vasile Olariu: „la intrarea în război a României, făcându-se tranșee de război și pe Valea Begheiului, pe la Bujor-Răchita-Făget-Coșava, s-au mai înviorat sufletele românești că va reînvia gloria străbună și se vor vedea măsurându-se pentru dreptate strănepoții lui Traian cu ai lui Arpad. Mare bucurie și dulci speranțe făceau să fredoneze cuvintele: «Ciocârlie, mută-ți cuibul că vine badea cu plugul»... Mare decepție și durere sufletească au cauzat retragerile române și căderea Bucureștilor. Ungurii și jidanii triumfau și arborau pe case tricolorul roșu-alb-verde. Apatie și deznădejde cuprinse sufletele neorientate ale românilor. Așa au rămas până la prăbușirea opresorilor”¹⁸.

De aceea, capitularea necondiționată a Austro-Ungariei, sfârșitul războiului și vestea încheierii păcii vor produce mare bucurie și în zona Făgetului. Potrivit relatărilor protopopului Sebastian Olariu, la aflarea acestor vești „poporul român din Făget, cuprins de cea mai mare bucurie, a cutreierat străzile orașului, în frunte cu preotul și învățătorul, cu cântări patriotice și cuvântări despre însemnătatea momentului”¹⁹. Cu același entuziasm au fost întâmpinați în toate localitățile soldații întorși de pe front, în cinstea cărora se organizau hore și festivități speciale. Bucuria revederii era imensă, iar cântecele naționale ascultate după ani de interdicție storceau lacrimi de bucurie. Nu după multă vreme, însă, starea de spirit se schimbă în mod radical. Cauzele acestei schimbări sunt multiple, reflectând atât situația grea, la limita umilinței, îndurată de locuitori în anii războiului, cât și conștiința prăbușirii unei lumi depășite de mersul evenimentelor.

La Marele Război au participat 204 români făgețeni²⁰, membri ai următoarelor familii: Adam, Andrei, Anescu, Antanas, Ardelean, Barbos, Barbu, Biro, Bucoveșan, Buda, Bulzan, Burma, Cernescu, Cinca, Costa, Cucu, Cursar, Damșa, Dehelean, Dobrei, Dragomir, Drăgan, Dulianț, Faur, Feneș, Fenchea, Frâncu, Gana, Gârda, Gheju, Giura, Glava, Gligor, Gonțean, Groza, Iancu, Icobescu, Ignea, Ilițescu, Imbrescu, Ionescu, Istimie, Ișfănescu, Jivănescu, Jurconi, Jurj, Lorinț, Lucaci, Macu, Marcu, Madincea, Martinescu, Matășcu, Mihuț, Milostean, Mircea, Mircu, Moisescu, Muntean, Murărescu, Murășan, Nagi, Nicoară, Nicolescu, No-

vaconi, Olariu, Oneșan, Pancia, Paulescu, Pădurean, Petrică, Petronescu, Pescar, Popescu, Popovici, Radu, Radulovici, Răchițan, Romaniță, Ruja, Rusu, Sabău, Sailă, Sava, Seracin, Sfercoci, Silagie, Stanciu, Stănescu, Stoian, Surdu, Șerban, Ștefan, Togeris, Ungureanu, Unipan, Vagy, Vecea și Vucic. Cele mai numeroase au fost: Frâncu 13, Jurconi 8, Novaconi 8, Popovici 8, Muntean 5, Romaniță 5 etc.²¹

Din cei 204 români făgețeni recenzați, 177 s-au născut în Făget, 4 în Băsești, 4 în Răchita, câte 3 în Lugoj și Bichigi, 2 în Birchis și câte 1 în Căpâlnaș, Surduc, Bata, Bretea, Bujor, Fârdea, Topla, Ostrov, Pojog și Bătești.

La Marele Război au participat reprezentanți din toate clasele și categoriile sociale, tabelul confirmând diversitatea meseriilor și profesiilor practicate la Făget în prima jumătate a secolului XX. Chiar dacă majoritatea bărbaților mobilizați au fost economi, adică țărani (142), la război au luat parte și 9 comercianți, 7 pantofari, 6 tâmplari, 6 cojocari, 4 fierari (fauri), 4 măcelari, 3 servitori, 2 învățători, 2 contabili, 2 argăsitori, 2 oficianți și câte un avocat, director de bancă, mecanic, acar, bucătar, bărbier, pălărier, picher, lăcătuș, croitor, pădurar, cădar, olar, burcaș și căciular.

Numărul mare al țăranilor mobilizați explică de ce marea majoritate a făgețenilor au fost soldați (142), dar pe lângă aceștia au participat la război și 2 locotenenți, 1 sublocotenent, 1 plutonier major, 4 plutonieri, 1 elev plutonier, 10 sergenți, 25 caporali și 6 frunțași.

În privința decorațiilor primite, informațiile sunt incomplete²², fie se menționează clasa și se omite metalul din care au fost confecționate, fie se consemnează doar metalul. Astfel, sergentul Fabian Popovici, plutonierul Gligor Vucic și caporalul Gheorghe Jivănescu au primit Decorația Clasa I de Argint; locotenentul Cornel Feneș(iu), sublocotenentul Gheorghe Seracin și sergentul Ștefan Jurconi au primit Decorația Clasa I (nu se specifică metalul); plutonierul Petru Andrei și caporalul Petru Icobescu au primit Decorația Clasa I și II (nu se specifică metalul); caporalul Adam Togeris și soldatul Adam Novacovici au primit Decorația Clasa II (nu se specifică metalul), iar plutonierul Ioan Popovici, sergentul Arsenie Popovici și caporalii Iosif Silagie, Vasile Macu și Pavel Unipan au primit Decorația Clasa II Bronz. Avocatul George Gârda a primit Ordinul Militar „Signum Laudis”.

În Austro-Ungaria, la încorporare, tinerii au fost selectați în funcție de înălțime, greutate, dezvoltarea

¹⁸ M.B.T., dosar Făget, nr. 77.

¹⁹ *Ibidem*, dosar Făget, nr. 77.

²⁰ *Tablou nominal Despre locuitorii români, care au luat parte la războiul din anii 1914-1918* (Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale, Fond „Astra”, *Listele participanților la Primul Război Mondial (1914-1923)*, județul Caraș-Severin, f. 463-466).

²¹ Dumitru Tomoni, *Contribuția făgețenilor la marele război (1914-1918)*, în „Studii și cercetări istorice bănățene”, nr. 3, 2917, Timișoara, Edit. Eurostampa, p. 110-127.

²² D.J.S.A.N., Fond „Astra”, *Listele participanților la Primul Război Mondial (1914-1923)*, județul Caraș-Severin, f. 463-466.

fizică, fie ca soldați „de linie”, adică luptători pe front, și făceau instrucția în limba germană, fie ca trupe auxiliare (honvezi) instruiți în limba maghiară. De altfel, și mobilizarea s-a făcut pe etape; la început erau chemați sub drapel contingentele de tineri, apoi, pe măsură ce era nevoie de mai multe trupe de front, sau în spatele frontului, și seriile mai vârstnice. Ținând cont de această realitate, rezultă că 171 de militari au luptat pe front, iar 33 au fost trimiși la partea sedentară, pentru servicii auxiliare, după cum rezultă din col. 7.

Dintre cei trimiși pe front, 12 au murit pe câmpul de luptă – Antanas Gontean, Peun Moiescu, Ion Frâncu, Gheorghe Paulescu, Axente Jurconi, Adam Togerîș, Irimie Vecea, Constantin Stănescu, Ștefan Jurconi, Ion Muntean, Serafin Imbrescu și Serafin Frâncu –, iar 11 în spital, sau în urma bolilor, sau a rănilor: Dionisie Loreinț, Petru Fâncu, Antanas Novacovici, Aurel Dobrei, Vichente Mișuț, Dionisie Jurconi, Dionisie Cernescu, Procopie Stoian, Pavel Petrica, Constantin Bucovețan, Nicolae Glava. Nu s-au mai întors acasă, fiind considerați dispăruți, 5 făgețeni: Petru Stănescu, Romulus Romaniță, Petru Ruja, Petru Icobescu și Tiberiu Șerban.

Din cei întorși acasă, 158 au fost deplin sănătoși, 12 invalizi – Nicolae Pancia, Axente Jurconi, Ștefan Giura, Nicolae Giura, Dimitrie Biro, Petru Frâncu, Peun

Gheju, Petru Bucovețan, Adam Sabău, Dumitru Popovici, Petru Stănescu și Antanas Dobrei –, iar 10 au fost răniți sau bolnavi dar s-au însănătoșit până la data completării tabelului: Vasile Olariu, Vichentie Nagi, Cornel Feneș, Trandafir Cursar, Trandafir Ișfănescu, Antanas Răchițan, Antanas Novaconi, Iosif Surdu, Adam Cucu și Bulzan Gligor.

În urma celor căzuți pe câmpul de luptă, dispăruți și morți până în anul 1922, au rămas 21 văduve și 38 de copii orfani. Deci, 7 bărbați fie că n-au fost căsătoriți, fie că au fost văduvi, fie că erau divorțați: Constantin Stănescu, Peun Moiescu, Ion Frâncu, Adam Togerîș, Dionisie Jurconi, Petru Stănescu și Tiberiu Șerban. Greu de imaginat a fost situația unor familii rămase cu mulți copii și fără sprijinul celor care trebuiau să ducă greul. Astfel că, în urma morții soldaților Nicolae Glava și Antanas Gontean, au rămas 6 respectiv 5 orfani, iar Dionisie Jurconi a lăsat, prin moartea sa, 4 orfani de ambii părinți.

Contribuția și jertfele românilor din Făget și din localitățile aparținătoare la Marele Război, conform centralizării făcute de „Astra”, se pot vedea în tabelul nr. 1.

După terminarea Marelui Război, asemenea majorității localităților din Banat și Ardeal, și zona Făgetu-

Tabel nr. 1

Nr. crt.	Localitatea	Populația română a comunei	Mobilizați		Morți pe câmpul de luptă	Morți în temniță, în pîrbejie, în spital, în urma bolilor	Dispăruți	Invalizi	Văduve	Orfani
			În partea activă, ca soldați pe front	În partea sedentară						
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Făget	1349	171	33	12	11	4	12	21	38
2	Băsești (Begheiul Mic)	511	92	24	2	7	9	7	8	9
3	Bătești	474	99	14	1	2	15	3	8	14
4	Bichigi	853	126		10		10	1	11	20
5	Brănești	597	127	5	8	1	18	7	17	22
6	Bunea Mare	771	157	4	4	1	15	4	6	17
7	Jupânești	330	47		10	3	2	2	6	9
8	Povergina	440	70	13	2	5	11	4	10	20
9	Temerești	795	82		25					

lui trece printr-o perioadă frământată, cu ample acțiuni populare. În fruntea nemulțumirilor se aflau soldații în-
torși de pe front, pătrunși de spiritul revoltei, ce au găsit
în localitățile lor o justificată stare de nemulțumire împo-
triva celor ce controlau economia locală și reprezen-
tau autoritățile austro-ungare. Au fost vizați, în primul
rând, notarii, pretorii, primarii și jandarmii ce au dovedit
un zel exagerat în rechiziționarea produselor țărănești,
au comis nenumărate abuzuri cu prilejul mobilizărilor
și aplicării ordonanțelor de război, au supus familiile
celor plecați pe front la numeroase umilințe. Sunt ata-
cate și devastate depozitele pentru armată ce adăposteau
mari cantități de cereale și alimente rechiziționate de la
țărani, magaziile și prăvăliile comercianților, localu-

rile și magaziile unor societăți capitaliste existente la
sate, ce conțineau bunuri de strictă necesitate de care
țărani duceau mare lipsă sau pentru procurarea cărora
erau supuși unei nemiloase specule. În unele localități
furia nemulțumirilor se revarsă și asupra pădurarilor și
funcționarilor de la Ocoalele Silvice, în cea mai mare
parte maghiari sau evrei.

În registrul de Stare civilă al Primăriei Făget au
fost înregistrați următorii eroi²³ (tabelul nr. 2):

23 Ioan Cipu, *Fragmentarium făgețean 1733-1920*, vol.
I. *Populația*, Lugoj, Edit. Nagard, 2008, pag. 183.

Tabel nr. 2

N r. crt.	Nume și prenume	Vârsta	Starea civilă	Ocupația	Decesul	
					Data	Cauza/ Locul morții
1.	Nicoară Simion	20	Căsătorit	Comerciant	14.01.1915	Din cauza rănilor, Micchow
2.	Marincov Constantin	19	Necăsătorit	Agricultor	18.07.1916	Tifos
3.	Nemeth Jozsef	22	Necăsătorit	Agricultor	20.12.1915	Kowel, Rusia
4.	Goldstein Mór	39	Necăsătorit	Span (ispan)	02.01.1916	Pe câmpul de luptă, lângă Rarance – Bucovina
5.	Heleport Gheorghe (György)	18	Necăsătorit	Tâmplar	26.09.1915	Lângă Milno – Galiția
6.	Cucu Petru (Kuku Pétér)	17	Necăsătorit	Pantofar	27.10.1916	Lângă Prosetz – Triest
7.	Veres Vendel	20	Necăsătorit	Agricultor	11.05.1915	Lângă Strozeba – Galiția
8.	Groza David	33	Necăsătorit	Croitor	26.04.1915	Lângă Prezemisl – Galiția
9.	Kovacs Antal	33	Căsătorit	Agricultor	31.03.1915	TBC pulmonar – Galiția
10.	Papái Alajos	32	Necăsătorit	Agricultor	16.05.1916	La St. Martius, pe litoralul Austriei
11.	Mihuț Ioan (Mihutz János)	28		Hornar	28.07.1916	La Doberd, pe litoralul Aus- triei
12.	Bartos Gáspár	29	Necăsătorit	Agricultor	12.08.1916	La Lokvicz, pe litoralul Aus- triei
13.	Lorinț Dionisie (Lörincz Denes)	47	Căsătorit	Agricultor	30.03.1917	Licin
14.	Biro István	27	Căsătorit	Agricultor	01.09.1916	Lângă Urlovo
15.	Sörös Imre	17	Necăsătorit	Agricultor	05.12.1917	În părțile Piave (Italia)
16.	Todor Pantelimon	24	Căsătorit		03.09.1918	TBC pulmonar
17.	Gonțan Antanas	40	Căsătorit		04.09.1916	La Karsuti Selo
18.	Dr. Krivan Imre	31	Căsătorit	Pretor (szolgabíró)	31.07.1917	Galiția

Conf. univ. dr. Tiberiu Ciobanu
(Timișoara)

Victor Motogna – 70 de ani de la trecerea sa la cele veșnice

Anul acesta (mai exact pe 5 iulie) s-au împlinit 70 de ani de la trecerea la cele veșnice a lui Victor Motogna, dascăl și istoric român ardelean de mare valoare care s-a aplecat cu stăruință și deosebită pricepere și asupra cercetării trecutului provinciei românești bănățene. El s-a născut la 3 noiembrie 1885, în satul Breaza, comuna Ciceu-Giurgești, jude-

țul Bistrița-Năsăud. A urmat școala în satul natal, apoi studiile secundare la Liceul grăniceresc din Năsăud, pe care l-a absolvit în iunie 1905, obținând la examenul de bacalaureat calificativul „foarte bine”. În perioada 1905-1909, a urmat cursurile Facultății de Litere din Cluj, la specialitățile istorie și limba latină, primind și aici la examenul de licență același calificativ. În 21 mai 1910, Victor Motogna și-a luat, tot cu nota maximă, examenul de capacitate. În luna iunie 1923, el a susținut examenul de doctor în litere la Universitatea din Cernăuți, fiind notat cu calificativul „Summa cum laude”, iar la sfârșitul anului următor și-a luat examenul de docență la Facultatea de Litere din Cluj.

Din luna decembrie 1909 până în 31 august 1919, Victor Motogna a activat ca profesor secundar la Gimnaziul fundațional din Năsăud. După Marea Unire (fiind un luptător pentru înfăptuirea acesteia), el a fost numit de către Consiliul Dirigent al Transilvaniei, cu începere de la 1 septembrie 1919, profesor secundar, specialitatea istorie și latină, apoi director la Liceul din Dej (azi Colegiul Național „Andrei Mureșianu”), unde va funcționa până în anul 1930. Atunci a fost numit profesor de materii naționale la Academia teologică unitară din Cluj. În această perioadă a desfășurat o bogată activitate de cercetare istorică, rezultatele investigațiilor științifice apărându-i în publicațiile „Anuarul liceului” din Dej, „Transilvania” din Sibiu, „Revista Arhivelor”, „Revista istorică” și „Analele Academiei Române” (toate trei din București), „Cercetări istorice” din Iași etc. și în

volume de sine stătătoare. Victor Motogna s-a afirmat îndeosebi ca medievist.

El a fost un colaborator apropiat al arheologului Emil Panaitescu din Cluj, împreună cu acesta făcând săpături la castrul roman de pe limesul someșan (Căței). În baza materialelor arheologice descoperite acolo, a luat ființă Muzeul de istorie orășenesc din Dej, în care piesele cele mai valoroase sunt cuprinse în *lapidarium*, sector expozițional întemeiat de Victor Motogna. O strânsă legătură a avut și cu Nicolae Iorga (care i-a găzduit studii în „Revista istorică”). Între cei doi istorici a existat o corespondență concludentă, așa după cum dovedeau două scrisori păstrate, prin anii '80 ai secolului trecut, de Sabina Motogna, soția lui Victor Motogna. Restul epistolelor de la Iorga s-au pierdut în grelele împrejurări ale refugiului întâmplat în urma Dictatului de la Viena din 30 august 1940. În anul respectiv și-a întrerupt prestația universitară – era conferențiar la Universitatea din Cluj – și s-a stabilit la Timișoara împreună cu familia. Aici, începând din luna octombrie a aceluiași an, a funcționat ca profesor de materii naționale la Academia Teologică Romano-Catolică. În Timișoara s-a dedicat și cercetării unor aspecte privind Evul Mediu din Banat.

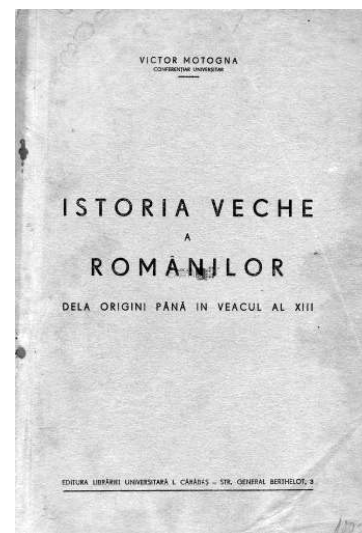
Având în vedere dăruirea și competența cu care s-a aplecat asupra istoriei Banatului, Cornel Groșorean l-a numit în funcția de președinte al Secției Istorice a Institutului Social Banat-Crișana și membru în comitetul de redacție al „Revistei Institutului Social Banat-Crișana”. Implicit a făcut parte din comitetul de redacție al masivului volum de studii istorice, *Banatul de altădată. Studiu istoric*, apărut la Timișoara în anul 1944.

Odată cu instalarea regimului comunist în România este grav afectată întreaga viață culturală a țării. În primii ani ai bolșevizării vieții sociale, au fost desființate instituții culturale timișorene care își aduseseră o bogată contribuție la cunoașterea trecutului Banatului și la propășirea vieții spirituale de după prima conflagrație mondială. Între aceste instituții desființate s-au numărat, în primul rând, Institutul Social Banat-Crișana (în 1946) și Regionala Astei Bănățene (în 1948). De asemenea, în anul 1948, a fost prohibit cultul greco-catolic, prin Decretul 177, urmând năpăstuirea slujitorilor acestei biserici și a credincioșilor confesiunii respective. Victor Motogna și familia lui erau greco-catolici. Soția sa era înrudită cu familiile lui Iuliu Maniu, Zaharia și Romul Boilă, Ion Gheție ș.a., membrii marcanți ai Partidului Național Țărănesc, care vor fi arestați, având parte de grele suferințe în închisorile comuniste, la Canalul Dunăre-Marea Neagră și în zonele de deportați din Bărăgan. Multe din aceste suferințe sunt prezentate în cartea *Iadul Comunist - Amintiri și destăinui* de dr. Cornel Pop – fratele soției

ei lui Victor Motogna –, lucrare apărută la Editura Sig-nata din Timișoara, în anul 2003. Totodată, s-a năpustit teroarea asupra Bisericii Romano-Catolice. Episcopul romano-catolic Augustin Pacha din Timișoara a fost condamnat de Tribunalul Militar din București, el împreună cu alți prelați ai acestui cult fiind învinuiți de spionaj. În asemenea cumplite împrejurări și-a încetat activitatea și Academia Romano-Catolică din Timișoara, instituția de învățământ la care era profesor Victor Motogna.

Pe fundalul acestor abuzuri politice comuniste, Victor Motogna s-a îmbolnăvit grav în vara anului 1948. S-a internat la Clinicile din Cluj, unde a beneficiat de tratamentul ilustrului profesor Iuliu Hațieganu, cu care era în relații apropiate. Însă nu a putut fi salvat, astfel că s-a stins din viață în 5 iulie 1948. Ferparul său cuprinde următorul text: „Dr. Victor Motogna, fost profesor la Academia Teologică Romano-Catolică din Timișoara și conferențiar definitiv la Facultatea de Litere și Filozofie de pe lângă Universitatea „Dr. Victor Babeș” din Cluj, decorat cu ordinul Coroana și Steaua României în gradul de Cavaler, Ofițer al Instrucțiunii Publice a Republicii Franceze și membru corespondent al Academiei Române (în acei ani de negare a valorilor culturale naționale, de restructurare politică a celei mai prestigioase instituții cultural-științifice românești nu a fost însă posibilă confirmarea ilustrului cercetător ca membru al acesteia), după scurte și grele suferințe suportate cu adevărată resemnare și creștinească pocăință s-a stins din viață în ziua de 5 iulie, orele 19, în al 63-lea an al vieții și al 34-lea an al fericitei sale căsătorii. Înzmormântarea se va face în ziua de 9 iulie 1948, orele 3 p.m. în Cimitirul greco-catolic din Năsăud” (Ferparul a fost imprimat la Tipografia „Liceum” din Cluj; a fost aprobat de Primăria Municipiului Cluj). Opera (selectiv): *Articole și documente. Contribuție la Istoria Românilor din veac. XVI-XVII*, Cluj, 1923, 57 p.; *Politica externă a lui Mircea cel Bătrân*, Gherla, 1924, 43 p.; *Războaiele lui Radu Șerban (1602-1611)*, București, 1926, 84 p.; *Cetatea Ciceiului sub stăpânirea Moldovei*, Dej, 1927, 64 p.; *Relațiunile dintre Moldova și Ardeal în veacul al XVI-lea*, Dej, 1928, 216 p.; *Un erou din granița năsăudeană. Nichita Ignat*, Dej, 1928, 38 p.; *Ohtum, contribuție istorică la istoria românilor în veacul IX-XI*, în volumul *Lucrările Institutului de geografie al Universității, „Regele Ferdinand I”, din Cluj, la Timișoara*, Impremeria Editurii Culturale de Vest, Timișoara, 1942; *Studii asupra istoriei românilor din Banat în Evul Mediu (271-1400)*, Timișoara, 1943, 104 p.; *Contribuții la istoria românilor bănățeni în Evul Mediu*, în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, Timișoara, iulie-august 1943, p. 3-30; *Banatul românesc în epoca migrațiilor popoarelor barbare*, în „Revista In-

stitutului Social Banat-Crișana”, Timișoara, iulie-august 1943, p. 31-61; *Banatul românesc în cele dintâi veacuri ale stăpânirii ungurești. Epoca arpadiană (1030-1301)*, în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, Timișoara, noiembrie-decembrie 1943, p. 80-112; *Banatul românesc în prima jumătate a veacului al XV-lea. Epoca lui Sigismund de Luxemburg (1395-1438)*, în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, Timișoara, mai-august 1944, p. 449-480; *Trecutul românilor în epoca lui Iancu Huniade (1437-1457)*, în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, Timișoara, mai-august 1944, p. 539-576; *Banatul românesc în cele dintâi veacuri ale stăpânirii ungurești (Epoca Arpadiană 1030-1301)*, în *Banatul de altădată. Studiu istoric*, vol. I, Timișoara, 1944, p. 229-265; *Banatul românesc în veacul al XIV-lea (Epoca Angevinilor)*, în *Banatul de altădată. Studiu istoric*, vol. I, Timișoara, 1944, p. 266-326. Referințe: *Enciclopedia istoriografiei românești* (coordonator științific: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 227; C. Răileanu, *Evocări – Victor Motogna*, în „Orizont” nr. 5 (568), Timișoara, 1 februarie 1979; col. (r) Constantin C. Gomboș, *Victor Motogna (1885-1948). O personalitate de seamă a istoriografiei române în „Coloana Infinitului”*, nr. 53, Timișoara, 2005, p. 39-42; Tiberiu Ciobanu, *Victor Motogna – 60 de ani de la trecerea la cele veșnice*, în *Oameni de seamă ai Banatului*, vol. XII, Timișoara, 2009, p. 46-49; Idem, *Victor Motogna*, în *Istoriografia românească din perioada 1918-1948 referitoare la Evul Mediu bănățean*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2009, p. 193-226, 292-296; Idem, *Victor Motogna, un ardelean devenit bănățean*, în *Ardealul, pământ românesc*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2010, p. 54-57; Idem, *Victor Motogna*, în *Cărturari români cu preocupări referitoare la istoria medievală a Banatului. Cuprinderi biobibliografice*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2010, p. 89-95, 171-172; Idem, *Victor Motogna*, în *Istoriografia românească din secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea referitoare la Banatul medieval*, vol. II, Editura Eurostampa, Timișoara, 2010, p. 39-63, 245-249.

Preot dr. **Valentin Bugariu**
(Birda)

Viața bisericească în Banat în timpul păstoririi patriarhului Justinian Marina (1948-1977). Studiu de caz (II)

S-au efectuat lucrări de întreținere și de extindere a clădirilor Centrului Eparhial care, sub păstoriarea Înaltpreasfințitului Mitropolit Nicolae, a primit un nou corp de clădire care adăpostește sala de festivități, arhiva, biblioteca, birouri administrative. Între primele măsuri amintim mutarea depozitului de obiecte bisericești și a muzeului eparhial de la Caransebeș la Timișoara. La Caransebeș a fost instalat în clădirea diecezană atelierul de lumânări.

Noua clădire de la Timișoara a fost dată în folosință în 1976. Spațiul suplimentar creat îl constituie o sală mare de ședințe ai cărei pereți vor fi împodobiți cu scene pictate în frescă, iar geamurile cu vitralii, încăperi necesare arhivei și activităților legate de conservarea ei în condiții optime, de cercetare a documentelor ce le deține, apoi două săli nou amenajate pentru bibliotecă și consultarea fondului de carte, publicații și manuscrise, șapte birouri afectate serviciului economic, mai multe camere de oaspeți, magazine¹.

S-a introdus încălzirea centrală prin racordarea la sistemul de termoficare a orașului. Au fost efectuate lucrări de zugrăveli în toate încăperile. Au fost achiziționate mobilier și covoare unde a fost cazul. Curtea reședinței a fost pavată cu piatră, iar parcul a fost amenajat. La Caransebeș s-au făcut lucrări de zugrăveli și vopsire, au fost cumpărate covoare noi².

După o funcționare doar de 5 ani la Caransebeș, atelierul de lumânări a fost mutat la Timișoara, într-o clădire terminată sub „patronajul” Î.P.S. Nicolae. Din luna decembrie a fost numit aici responsabil P. C. Părinte Ioan Popeti. În dorința de a salva un monument istoric de artă bisericească, Întâistătătorul Mitropoliei a mutat biserica de lemn a satului Hodoș în incinta Centrului Eparhial. Biserica a fost înzestrată cu cele necesare desfășurării cultului. Pe parcurs, s-a confecționat un iconostas nou executat de meșterul Filimon Moraru din Sănandrei – Simeria într-un stil popular adecvat întregului ansamblu; același a sculptat în lemn de stejar un candelabru, câte

două sfeșnice, strane, tetrapoade și aplice. La locurile potrivite s-au așezat icoane aparținând unor zugravi autohtoni. Obiecte de cult cu grijă alese, covoare și alt mobilier au completat inventarul bisericii. Pentru asigurarea încălzirii pe vreme de iarnă s-a făcut racordul la sistemul de încălzire centrală.

Altă realizare recentă o constituie amenajarea noului local pentru tipografie în imobilul eparhial alături de care se află atelierul de lumânări. Deodată cu aceasta s-a procurat utilaj nou și modern ca spre exemplu linotip cu variate matrițe, o mașină plană etc., au fost angajați lucrători cu înaltă calificare³.

La subsolul catedralei mitropolitane a fost așezată Colecția eparhială de artă bisericească care număra la această dată 870 piese. S-a dorit popularizarea exponatelor, intrarea acestora în circuitul cultural, în atenția cercetătorilor. Pentru a realiza acest lucru, Colecția a fost deschisă vizitării cu începere de la 1 iulie⁴.

Alături de lucrările de la Centrul Eparhial au fost finalizate lucrări la sediile protopopiatelor. Pentru sediul protopopesc din Timișoara, la stăruința Preonoratului Părinte Cornel Pleșu, cu contribuția parohiilor și a Centrului Eparhial, a fost dat în folosință un nou sediu.

Clădirea are trei nivele. Demisolul cuprinde arhiva, depozitul de lumânări și garajul; parterul se compune din trei încăperi pentru birouri, o sală de așteptare și trecere spre sala de ședințe; în fine, etajul este rezervat protopopului⁵.

În cazul Protopopiatului Lugoj, găzduit de o clădire veche de trei veacuri, acesta a fost un han sau stație de poștalioane, de unde a primit și denumirea de „Hanul Poștei”. Tradiția locului amintește că aici ar fi poposit Mihai Viteazul, în drum spre Praga, sau Alexandru Ioan Cuza, spre exil, în 1866.

S-au depus stăruințe pentru a i se reda construcției caracterul de epocă, asigurându-i în același timp viabilitatea. În acest scop s-au făcut consolidarea temeliiilor, zidurilor și planșeelor, refacerea întregului acoperiș, a tâmplăriei, tencuielilor interioare și exterioare, pardoselilor, la care se adaugă îmbunătățirile necesare în interior care să-i asigure o funcționalitate corespunzătoare, instalație electrică, apă, canal și introducerea încălzirii centrale.

Cheltuielile au fost integral suportate de Direcția Patrimoniului Cultural – Național⁶.

3 „*Lucrări gospodărești la Centrul Eparhial*”, în „Mitropolia Banatului”, nr. 4-6 / 1972, p. 283.

4 „*Reorganizarea Colecției eparhiale de veche artă bisericească*”, în „Mitropolia Banatului”, nr. 7-9 / 1971, p. 502.

5 „*Construirea unui nou sediu protopopesc la Timișoara*”, în „Mitropolia Banatului”, nr. 1-4 / 1976, p. 286.

6 „*Restaurarea unui vechi monument istoric*”, în „Mitropolia Banatului”, nr. 5-8 / 1976, p. 582.

1 „*Extinderea imobilului Centrului Eparhial*”, în „Mitropolia Banatului”, nr. 1-4 / 1976, p. 284.

2 „*Lucrări gospodărești la Centrul Eparhial*”, în „Mitropolia Banatului”, nr. 4-6 / 1965, p. 449.

În atenția Mitropoliei au stat: catedrala în care au fost efectuate lucrări succesive de consolidare și înfrumusețare, monumentele istorice (vechile mănăstiri și bisericile de lemn din zona Făgetului), bisericile de parohie, casele parohiale, cimitirele confesionale. S-au ridicat noi biserici și case parohiale cu sprijinul Patriarhului Justinian prin Fondul Central Misionar, al Mitropoliei, al Statului și efortul comunităților parohiale. S-au pictat numeroase lăcașuri de cult cu sprijinul pictorilor din Comisia de Pictură a Patriarhiei Române. În toate acestea ierarhii, însoțiți de consilierii administrativi, au binecuvântat aceste lucrări, preoții au primit în cele mai multe cazuri distincții (protopresbiteri onorifici, iconomi stavrofori, iconomi, sachelari), în unele cazuri Patriarhul Justinian le-a oferit crucea patriarhală. În această situație de întreținere și împodobire continuă s-au aflat și bisericile care au aparținut Bisericii Greco-Catolice și fără de care acestea nu ar fi rezistat eroziunii timpului.

Tot ierarhii au slujit în aceste biserici fie cu prilejul târnosirii, fie cu alte prilejuri: a unor hirotonii sau hirotessii, a aniversării unor ani de la ridicarea lăcașului de cult – 40, 50, 100, 200 de ani. Dacă într-o biserică s-a săvârșit liturghia, în cea filială sau în cea din imediata vecinătate s-a săvârșit Vecernia. Nu au fost puține cazurile când în drum spre destinația de slujire, ierarhul a poposit în bisericile ivite în cale și a asistat la slujba Utreniei. Cu toate aceste ocazii a ținut predici și cateheze, a oficiat acolo unde a fost cazul slujbe de pomenire pentru ctitori și preoții trecuți la Domnul. Pentru a dinamiza viața bisericească au fost cazuri în care a asistat la lucrările Consiliului Parohial, iar cele ale Consiliului Eparhial au fost ținute în alt oraș decât reședința mitropolitană. Două momente deosebite de pastorație le-au reprezentat praznicele Crăciunului și Paștilor când s-a slujit în cele 3 zile în 3 orașe: Timișoara, Caransebeș și Lugoj. Vom încerca să punctăm câteva din aceste popasuri duhovnicești.

La catedrala mitropolitană s-au făcut lucrări de reparație a acoperișului și introducerea a sistemului de încălzire centrală în 1964. Aceste prime măsuri de întreținere au fost urmate de curățirea și consolidarea picturii executate de Anastase Demian. Aceste lucrări au fost realizate pe 2.220 mp. pictură frescă și 3.800 mp. pictură tempera ornamentală⁷.

Primele acțiuni de restaurare a monumentelor istorice datează din vremea păstoririi Înaltpreasfințitului Vasile, când pentru început au fost făcute lucrări prin Departamentul Cultelor la biserica din Lipova, turnul Sf. Nicolae – Lugoj, biserica mănăstirească din Partoș și biserica parohială din Comloșu Mare⁸.

7 „Curățirea și consolidarea picturii de la catedrala mitropolitană”, în „Mitropolia Banatului”, nr. 5-8 / 1976, p. 581.

8 „Monumente istorice bisericești restaurate”, în „Mitropolia Banatului”, nr. 1-3 / 1958, p. 192.

În parohia Lipova s-au renovat exteriorul bisericii mănăstirești – biserica monument istoric –, cele două case parohiale și s-a refăcut sala de ședințe a Consiliului Parohial, care servește și ca local pentru întrunirea celor două coruri bisericești. Lucrările de renovare menționate au costat aproape 50.000 lei din care 33.000 lei s-au primit din partea Comisiei Monumentelor Istorice⁹.

Prima din bisericile de lemn din zona Făgetului supusă unor lucrări de reparații capitale este cea din Dubești. Acestea au fost posibile prin jertfelnicia protosinghelului Grigoraș Cleopa și cu sprijinul credincioșilor¹⁰.

Lucrări de consolidare au fost efectuate și la bisericile din Cebza și Hezeriș (1962) și biserica Sfântul Ioan Botezătorul din Caransebeș. La cea din urmă biserică s-a schimbat învelitoarea lemnoasă a bisericii și s-a montat tablă zincată în valoare de 17.000 lei prin efortul enoriașilor¹¹. În anul 1964, Departamentul Cultelor a virat sume de bani pentru lucrări la Mănăstirea Săraca, Lipova, Bătești, Margina și Șoimoș.

Cu aceste sume s-au terminat și finisat lucrări la bisericile de lemn din Bătești, Curtea și Marginea, prot. Făget; Seliște, Troaș și Șoimoș și Lipova (prot. Lipova). La Mănăstirea Săraca din Șemlacu Mic s-au terminat reparații exterioare și la învelitoare, prin Direcția de Sistematizare, Arhitectură și Proiectarea în Construcții a Regiunii Banat, s-au întreprins studii geotehnice în vederea consolidării, fiind întreprinse lucrări pentru construirea și consolidarea zidului împrejmuitoare¹². Din fonduri proprii s-au făcut lucrări la bisericile din Brășteni (1778), unde s-a făcut spălarea picturii, Ticvanu Mic (1747), Partoș (sec. XVIII), Marga (sec. XVIII) și Teregova (1782).

Însemnate lucrări de restaurare prin refacerea fundațiilor cu subzidiri, înlocuirea tălpilor, consolidarea pereților din bârne, apoi refacerea lemnăriei de acoperiș și înlocuirea învelitorii din șindrilă s-au efectuat la bisericile din Povegirna, Crivina de Sus, Dragomirești, Românești, Zolt și Topla. S-au restaurat toate clopotnițele, iar la Povegirna și Crivina de Sus s-au refăcut și tencuielile interioare și exterioare, dușumelele, apoi s-au înlocuit ușile și ferestrele. De asemenea, peste tot s-au realizat trotuare și rigole pentru scurgerea apelor. S-au mai întreprins lucrări de întreținere la biserica din Oloșag¹³.

9 „Renovări”, în „Mitropolia Banatului”, nr. 10-12 / 1957, p. 272.

10 „Renovări”, în „Mitropolia Banatului”, nr. 1-2 / 1960, p. 118.

11 „Reparații la biserici și case parohiale”, în „Mitropolia Banatului”, nr. 9-10 / 1962, p. 575.

12 „Restaurări de monumente istorice”, în „Mitropolia Banatului”, nr. 10-12 / 1966, p. 739.

13 „Lucrări de conservare la Monumentele istorice”, în „Mitropolia Banatului”, nr. 1-3 / 1970, p. 204-206.

Acolo unde a slujit ierarhul a fost însoțit de un colaborator apropiat, prot. dr. Marcu Bănescu și prot. dr. Gheorghe Cotoșman au fost aleși de I.P.S. Vasile în majoritatea cazurilor, prot. Ion B. Mureșianu, pr. ic. stavr. Ilie Maier sau protopopul locului pentru I.P.S. Nicolae. Cel dintâi dintre însoțitorii menționați lasă memoriei hârtiei note de călătorie, un fragment de veritabilă literatură bănățeană: „...Am trecut, cu mașina, bariera orașului. Din purpura crepusculară țâșnește potopul de lumină strălucitoare, inundând «pusta bănățeană». Privim, cu nesațiu, întinsul ogoarelor proaspăt arate. Pusta bănățeană pare încremenită în imensitatea și monotonia ei. Așa pare celor care n-o cunosc. Cine-și adâncește ochiul în imensitatea ei, cine încearcă să-i prindă șoaptele, cine izbutește să-i înregistreze freacă, o îndrăgește pentru totdeauna... Atâtea vietăți mișună în ierburile ei grase. Atâtea semințe germinează în pământul ei fertil... Primăvara, vara sau toamna, pusta pare mereu aceeași. Și totuși... este mereu alta... Mireasma brazdelor de primăvară... Bogăția de aur a grânelor... Răsăritul și apusul soarelui... Noaptea cu lună... Toamnele cu funigei...”¹⁴.

Târnosiri și binecuvântări de biserici:

1951: Petroșnița (prot. Caransebeș); Cuptoare-Secu (prot. Reșița); Budinț (prot. Lugoj); Giroc (prot. Timișoara); Zăgujeni (Reg. Severin); Dalboșet (Raionul Almăj); Mănăștur (prot. Lugoj); Săceni (prot. Lugoj); Ianova (prot. Timișoara); Sf. Ilie de la Izvor; Ohaba Forgaci (prot. Lipova);

1952: Răchita (prot. Lugoj); Plugova (Reg. Mehadia); Obad (prot. Deta); Ohaba Mâtnic (prot. Caransebeș); Prilipeț (Almăj); Șopotu Vechi (Almăj); Jupa (Caransebeș); Leucușești¹⁵; Bucosnița (Caransebeș);

1953: Timișoara II; Tomești (prot. Făget); Stejar (raionul Lipova); Tapia (Lugoj); Ciclova Română (Oravița); Chișoda (prot. Timișoara);

1954: Remetea Pogănici (casă parohială), Reșița; Sudriaș-Jupani (Făget); Balinț (Lugoj); Remetea Luncă (Făget);

1955: Bolvașnița (Caransebeș); Gladna Română (Făget); Vârciorova (Caransebeș); Saravale (prot. Sânnicolau Mare); Milova (Lipova); Ciacova (Deta); Lunga (Sânnicolau Mare); Giulvăz (Timișoara); Bărateaz (Sânnicolau Mare); Toc (prot. Lipova); Secaș (Lipova); Rudăria (Caransebeș); Valea Bistrei (Caransebeșului);

1956: Sălciua; Honorici; Sânnandrei;

1957: Lipova; Murani; Borlovenii Vechi; Iam; Lalașinț (Lipova); Fiscut (Lipova); Satu Mic (Lugoj);

1958: Maciova (Caransebeș); Tomești (Făget); Periam (Sânnicolau Mare); Hăuzești (Făget); Dubova (prot. Orșova); Lăpușnicel (Bozovici); Câmpuri-Surduc (prot. Deva);

1959: Pârova (Bozovici); Drăgoiești (Lugoj); Seceani (Lipova);

1960: Cladova (Făget).

În cadrul acestor slujbe solemne s-au binecuvântat lucrări de consolidare, de pictură în unele cazuri (Hăuzești), s-au așezat Sfinte Moaște acolo unde nu erau, au fost hirotoniți slujitori ai altarului. Spre exemplu, la Liturghia arhierască de la Sânnandrei a fost hirotonit în treapta preoției diaconul Traian Mihailovici pentru parohia Petrila, cunoscut publicist și membru al Academiei de Științe din Berlinul de Est (1963). De remarcat că în trei cazuri: Săceni, Sălciua și Tomești e vorba de biserici noi. Peste tot, Ierarhul Vasile, însoțit de colaboratori, a avut parte de o caldă primire, iar răspunsurile liturgice au fost date de coruri sătești, la Lipova de cele două coruri alternativ.

Nu au fost uitați nici preoții care au slujit ani îndelungați Biserica. La sărbătoarea Sfântului Prooroc Ilie Tesviteanul, hramul bisericii din Jebel a fost distins cu brâu roșu bătrânul preot Ioan Ionescu. Este răsplata unei munci făcute în ogor duhovnicesc, a unuia care de 52 de ani a cinstit și a servit preoția. Momentul a fost mișcător căci Arhipăstorul însuși a ținut să încingă pe venerabilul preot cu semnul distincției¹⁶.

1962: Gladna Montană (Făget);

1964: Chișoda (casă parohială); Timișoara – Fratelia; Bobda (lucrări de reparații și pictură); Nădrag (pictură nouă); Știpănari (Oravița); Cuvin (Lipova); Utvin (Timișoara); Borlovenii Noi (Almăj);

1965: Cernăteaz; Grădinari; Ianova; Doclin; Uliuc; Giroc; Broșteni; Jdioara;

1966: Chișoda; Buzad; Armădia (Lugoj);

1967: Reșița Română; Sălciua Nouă (Timișoara); capela cimitirului din Lipova; Hisiaș;

1968: Petroman (pictură nouă, Deta); Racovița; Jena; Bucovăț (Lugoj); Parța; Stamora Română; Timișoara II / 3 (Timișoara); Sârbova (Lugoj);

1969: Putna (Almăj); Oravița; Sânnicolau Mare; Coșarii (azi Chizdia); Valcani (pictură nouă);

1970: Jimbolia; Ghilad (Deta); Săcălaz (Timișoara); Voiteg; Gaiu Mic (Deta); Rădmănești (Lugoj); Balinț (Lugoj); Sinersig (Lugoj); Târnova (Reșița); Deta; Susani (Făget); Goruia (Reșița); Alioș (Timișoara); Glimboca (Reșița);

1971: Herendești (Lugoj); Becicherecul Mic (Timișoara);

16 Nicolae Corneanu, „Cu cârja apostoliei”, în „Mitropolia Banatului”, nr. 7-9 / 1958, p. 99-100.

14 Marcu Bănescu, „Itinerar pastoral... Note din carnetul unui însoțitor”, în „Mitropolia Banatului”, nr. 7-9 / 1958, p. 65-66.

15 Arhiepiscopia Timișoarei, *Mitropolitul dr. Vasile Lăzărescu (1947-1961). 70 de ani de la întronizare*, Editura Partoș, Timișoara, 2017, p. 69-82.

1972: Reșița Română II; Dubești; Marga (Caransebeș); Târnova (Reșița); Orțișoara (Timișoara);

1973: Lăpușnicul Mare (Băile Herculane); Crivina de Sus (Făget); Bocșa Montană; Cănicea (Reșița); Prisaca (Caransebeș); Cebza (Deta); Țerova; Ezeriș (Reșița);

1974: Ohaba Română (Făget); Ohaba Forgaci (Lugoj); Fibiș (Timișoara); Ferendia; Gătaia (Deta); Breazova (Făget); Duleu (Reșița); Cireșu (Lugoj); Grabați (Sănnicolau Mare);

1975: Checea Română (Timișoara); Bârna (Făget); Feneș (Caransebeș); Coșteiu de Sus (Făget); Valeadeni (Reșița); Vrani (Oravița); Var (Caransebeș); Luncani (Făget);

1976: Berini (Lugoj); Colonia Gătaia; Clopodia (Deta); Moldovița (Oravița); Orțișoara;

1977: Zăguzeni (Caransebeș); Balinț (Lugoj); Sacu (Caransebeș); Valea Lungă (Lugoj).

În această perioadă s-au realizat reparații, unele capitale la unele biserici, altele au fost pictate de pictori din Comisia de Pictură a Patriarhiei: Gh. Vânătoru, Andrei și Elvira Dascălu la Reșița și Ieremia Profeta la Vasiova. S-a încurajat și pictura locală. În acest timp au pictat Victor Jurca din Lugoj, secondat de Simion Băcală la Petroman și Doina Duma la Valcani. Prin prrijinul Patriarhiei, Centrului Eparhial și efortul credincioșilor s-au realizat lucrări de întreținere la biserici din filiile unor parohii. Demn de reținut este biserica cu hramul „Sfântul Ierarh Nicolae”, filia parohia Sculea. Pe Sfânta Evanghelie Întâistătorul Banatului consemnează actul târnosirii: „Astăzi, duminică 5 noiembrie 1976, am târnosit biserica nou construită din Parohia Sculea – Colonie. Edificarea acestui sfânt lăcaș s-a făcut prin grija și jertfa vrednicului preot Octavian Găvan, ajutat de consiliul și comitetul parohial, de toți credincioșii. Dumnezeu să le răsplătească tuturor, preot și parohieni, dăruindu-le, viață îndelungată și bogat spor duhovnicesc. † Nicolae, Mitropolitul Banatului¹⁷”.

A fost redat în presa bisericească chiar tipicul slujbei: S-a început slujba sfințirii bisericii după ritualul îndătinat cu înconjurare, citirea sfintelor evanghelii și a rugăciunilor prescrise, stropirii cu aghiasmă și ungerii cu sfântul mir în cele patru laturi ale sale. În lăuntru lăcașului de închinare a urmat așezarea sfintelor moaște, îmbrăcarea prestolului și sfințirea altarului, naosului și pronaosului¹⁸ urmată de Sfânta Liturghie. Slujba a fost oficiată de Î. P. S. Nicolae, sau prin delegație de P. S. Timotei Lugojanul, asistat de protopopul zonei, parohul locului, preoți din parohiile vecine. Cu această ocazie a

binecuvântării unor lucrări, cea de pictură de la Orțișoara, au slujit P. S. Germain de Saint Denis și alți membri ai delegației Episcopiei Catolice Ortodoxe Franceze¹⁹. Cu prilejul Liturghiei arhieresti oficiată în parohia Cliciova a slujit, împreună cu ierarhul, părintele prof. Dr. I. G. Coman de la Institutul Teologic din București.

În cadrul Sfintei Liturghii au fost hirotoniți noi slujitori ai altarelor, iar alții pentru vrednicie au fost hirotesiti.

Au fost realizate prin achiziționare și construcție patru case parohiale. Cele de la Lugoj și Găvojdia au fost sfințite de I. P. S. Nicolae. La cea din urmă a oferit distincție preotului Petru Iana cu prilejul acestei realizări, dar și a împlinirii a 70 de ani de viață. Părintele Iana a fost închis în timpul regimului comunist pentru sprijinirea activității de rezistență din Munții Banatului.

O notă nouă a descinderii chiriarhale în localitățile din Arhiepiscopie este primirea ierarhului în bisericile surori, în cea sârbă la Becicherecul Mic, dar și în cele catolice din Voiteg și Jamu Mare, reînodându-se astfel o veche tradiție, care dăinuia din perioada interbelică, atunci când episcopul Caransebeșului s-a bucurat de o astfel de primire chiar și din partea comunităților evanghelice din sate în care românii erau minoritari.

Ierarhul Mitropoliei Banatului a fost vizitat în această perioadă de ierarhi din Sfântul Sinod din Ardeal, dar și din diasporă, de ierarhi ortodocși, dar și catolici, reprezentați ai Mișcării Ecumenice, dar și pelerini. Vom prezenta cronologic aceste delegații:

1956: Mitropolitul Iustin Moisescu, noul mitropolit al Ardealului însoțit de Pr. Prof. Dr. Sofron Vlad, rectorul Institutului Teologic din Sibiu, a făcut o vizită la Timișoara. Ierarhul ardelean a participat la Sfânta Liturghie, iar părintele Vlad a predicat la catedrala mitropolitană.

Cu prilejul Lunii Prieteniei Româno-Sovietice o delegație rusă a vizitat Catedrala mitropolitană. Din această delegație a făcut parte și A. M. Lazarev, ministrul Culturii R. S. S. Moldovenești. Acesta s-a interesat îndeaproape de arhitectura, pictura, sculptura și istoricul bisericii. Toate lămuririle necesare au fost date de părintele Tiberiu Mărgineanu, administratorul catedralei.

1966: Un grup de studenți teologi din Anglia, conduși de preotul Eduard Scotter, secretarul Mișcării studenților creștini din Marea Britanie, au fost primiți la Centrul Eparhial de arhim. Timotei Sevciciu. Aceștia au participat la Sfânta Liturghie în 21 iulie la catedrala mitropolitană. Tot în vizită la Centrul Eparhial a fost și Rev. Pastor J. N. Ondra, secretarul general al Conferinței Creștine pentru Pace.

17 Valentin Bugariu, *Parohia Ortodoxă Colonia Gătaia. Istorie, misiune și viață creștină*, Editura Sitech, Craiova, 2011, p. 41-42.

18 „*Itinerar pastoral*”, în „*Mitropolia Banatului*”, nr. 10-12 / 1970, p. 781.

19 „*Itinerar pastoral*”, în „*Mitropolia Banatului*”, nr. 7-9 / 1972, p. 655.

1967: Între 19 și 20 august reședința eparhială a fost vizitată de către Preasfințitul Episcop Nicolae Macariopolski, rectorul Academiei Duhovnicești „Sf. Climent”, P. Cuv. Arhim. Ilarion și P. C. Părinte Nicolae Goranov, din partea Patriarhiei Bulgare și Eminența Sa dr. Miroslav Novak, patriarhul Bisericii Husite Cehoslovace. Pe 20 august, oaspeții bulgari au slujit la catedrala mitropolitană, iar patriarhul husit a asistat la slujba religioasă.

1968: În 8 iunie, o delegație a Patriarhiei Moscovei compusă din I. P. S. S. Filaret al Kievului și Galiției, exarh al Ucrainei, I. P. S. S. Arhiepiscop Vladimir al Berlinului și Europei Centrale, exarh al Patriarhiei Moscovei, P. On. Părinte Prot. Pavel Statov, al Episcopiei Chișinăului și P. C. Protodiacon Nicolae Dimitriev de la Patriarhie, a fost primită de Î. P. S. Nicolae. Oaspeții au vizitat două parohii timișorene, Muzeul Banatului, orașul. În după-amiaza zilei au participat la slujba Vecerniei în parohia Fibiș.

În 2-3 septembrie Preasfințitul Episcop Jean de St. Denis, al Eparhiei Catolice Ortodoxe din Paris. Oaspetele a vizitat așezăminte bisericesti din Timișoara și Caransebeș.

Sâmbătă 5 noiembrie, Arhiepiscopia a fost vizitată de Preasfințitul Părinte Victorin Ursache, episcopul Episcopiei Române Misionare din America. Oaspetele a slujit la catedrala mitropolitană hirotonind un diacon în treapta preoției. A participat la slujba Vecerniei și a Acatistului Sfântului Ierarh Iosif cel Nou de la Partoș la aceeași biserică. Însoțit de chiriarh, Preasfințitul Victorin a vizitat Seminarul Teologic din Caransebeș. Ca semn de prețuire Î. P. S. Nicolae a dăruit oaspetelui său un engolpion și o icoană cu chipul Sfântului Iosif.

1969: În cursul lunii februarie, Centrul Eparhial a fost vizitat de preotul catolic dr. Ernest Cristoph Suttner, asistent la Facultatea de Teologie din Würzburg (R. F. Germania). În 10-11 martie, au poposit la reședința mitropolitană pastorul dr. Gerhard Bassarak, profesor de teologie evanghelică în Berlinul răsăritean, însoțit de ziaristul catolic Daniel Michel Madeen din Statele Unite.

1970: Î. P. S. Nicolae a fost vizitat în 5 decembrie de preotul romano-catolic dr. Albert Rauch, secretar al Episcopiei din Regensburg, însoțit de studenți teologi. La Praznicul Crăciunului a poposit la Timișoara profesorul Girom Lesli Newville din cadrul Episcopiei Misionare Române din America, auditor al cursurilor Institutului Teologic din București.

1971: Pe 8 iunie a sosit la Timișoara un grup de șase persoane aparținând „Societății Biblice” din Anglia (The British and Foreign Bible Society) condus de Rev. Kenneth Gray. Grupul a vizitat catedrala și Seminarul Teologic. Au participat la orele de curs la disciplinele biblice.

În zilele de 16-17 iunie, a vizitat Timișoara pastorul danez Alf Johansen din Nimofte, care a învățat limba română și se afla la capătul unei călătorii de studii. La dineul oficial a participat și P. C. Părinte Prof. Dr. Ioan Zăgrea de la Institutul Teologic din Sibiu. Un alt oaspete a fost Rev. H. Hill, care a vizitat mai multe biserici, participând la Liturghia arhierescă oficiată la Mehadica.

Între 8-14 august, Keith Hitchins de la Universitatea din Illionis a consultat arhiva mitropolitană pentru elaborarea unor studii. Preasfințitul Episcop Victorin a vizitat colecția muzeală, atelierul de lumânări, mănăstirea Săraca, a slujit sf. Liturghie la Timișeni și Vecernia la Pădureni.

Igmar af Hällström din Turku (Finlanda), participant la Cursurile de Vară de la Sinaia, a vizitat Timișoara pe 31 august. În 20 septembrie, un grup de preoți ortodocși români din Iugoslavia conduși de P. Pn. Părinte Prot. Aurel Uroș, iar în 23 septembrie dr. Ioan Cocioba, medic în New York, au fost oaspeții Î. P. S. Nicolae.

1972: Între 17-19 iunie Dr. Gerhard Heintze, episcopul Bisericii Luterane din Braunschweig, R. F. Germania, urmat în 4-7 august de dl. Ignace Peckstadt, avocat, de confesiune ortodoxă, din Eeclo, Belgia; 10-12 septembrie: Dr. Karl Foitzik de la Augustana Hochschule din Neundettelsan, R. F. G, însoțit de un grup de studenți teologi din Heidelberg și Marburg; 23-25 septembrie: Preasfințitul Episcop Germain Hardy de la Episcopia Catolică Ortodoxă din Franța.

1973: Eminența Sa dr. Kovaks Lajos, episcopul Bisericii Unitariene din România, însoțit de soție și doi colaboratori, a poposit la reședința chiriarhală din Timișoara. Oaspeții au vizitat catedrala, Colecția de Artă și alte câteva obiective din oraș.

1974: În zilele de 10 și 11 ianuarie, Arhiepiscopia Timișoarei și Caransebeșului a găzduit pe Preasfințitul Justinian Maramureșeanul, episcop-vicar al Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului, însoțit de P. C. Părinte Augustin Stanciu. Între obiectivele vizitate cu acest prilej se numără Catedrala Mitropolitană din Timișoara, cu colecția muzeală pe care o adăpostește, apoi atelierul de lumânări, tipografia arhidiecezană, depozitul de obiecte bisericesti, birourile centrului eparhial, așezământul de la Timișeni, iar mai la urmă bisericile parohiale din Lugoj, Catedrala din Caransebeș și Seminarul Teologic din localitate, unde Preasfinția Sa a ținut elevilor în cadrul rugăciunii de seară un cuvânt de de zidire sufletească²⁰.

1975: Între 29 și 31 ianuarie, Preasfințitul Episcop al Oradiei a vizitat Arhiepiscopia Timișoarei și Caransebeșului, la invitația Înaltpreasfințitului Nicolae,

²⁰ „Înaltă vizită la Timișoara”, în „Mitropolia Banatului”, nr. 1-3 / 1974, p. 153.

Mitropolitul Banatului. În 30 ianuarie ierarhii au ajuns la Școala de cântăreți și Seminarul teologic unde școala și-a sărbătorit hramul. Programul artistic a constat din coruri, lecturi și o expunere prezentată de P. C. Părinte Eugen Iancu, duhovnicul școlii. În 31 ianuarie, ierarhii au participat la cursuri. Ultima oră i-a întrunit pe toți în sala festivă, unde Preasfințitul Episcop Vasile a rostit o amplă expunere privind îndatoririle religioase și cetățenești ale preoților și credincioșilor în lumina istoriei Bisericii Ortodoxe Române²¹.

În zilele de 15-17 noiembrie, Î. P. S. Victorin a vizitat pe omologul său băănățean. A participat în orașul de pe Bega la Sf. Liturghie, slujba Vecerniei și Acatistul Sfântului Iosif cel Nou de la Partoș.

În atenția conducerii eparhiale au stat mănăstirile. Chiar dacă activitatea acestora nu a mai cunoscut strălucirea din trecut, în vetrele monalele s-au făcut lucrări de consolidare și au apărut construcții noi, s-au organizat ateliere meșteșugărești, s-au prăznuit hramurile prin Liturghii arhieresti în cadrul cărora au fost hirotoniți și hirotesii mai mulți candidați. Mănăstirile au fost cercetate de ierarhii eparhiei, oaspeți din afara țării.

Cererea Înaltpreasfințitului Vasile înaintată Sfântului Sinod a fost aprobată la 5 octombrie 1950 și astfel s-au pus bazele Schitului „Sfinții Apostoli Petru și Pavel” de lângă Bogâltin. În ziua de 8 iulie 1955 a fost sfințită biserica schitului de Înaltpreasfințitul Vasile, care a fost însoțit de doi colaboratori de la Centrul Eparhial.

În 24 noiembrie 1957, prin delegație chiriarhală părintele dr. Gheorghe Cotoșman, vicar eparhial, a sfințit paraclisul nou zidit cu hramul „Sfânta Cuvioasă Parascheva”. Cu acest prilej, protosinghelul Ieronim Balintoni, exarhul mănăstirilor, a săvârșit actul tunderii în monahism a trei surori din această mănăstire: Tecla Coban, Ileana Popescu și Paraschiva Faur²².

După mutarea moaștelor Sfântului Iosif în Catedrala Mitropolitană, prin grija Înaltpreasfințitului Vasile a fost refăcut mormântul Sfântului din mănăstirea Partoșului (1958). Lucrările de zidire au fost vegheate de protopopul dr. Marcu Bănescu, consilier administrativ.

În anul 1954 s-a înființat un atelier de răsucit fire și bobinat la Mănăstirea Timișeni-Șag.

Mănăstirile Izvorul Miron, Vasiova, Piatra Scrisă, Cebza și-au serbat hramurile, prin delegații ierarhului, fie protopopul zonei, fie profesori de teologie de la Seminarul Teologic. În anii '70 hramurile au reînceput să ia o amploare vizibilă chiar dacă nu au mai atins bogăția ceremonialului din perioada interbelică.

21 „Vizită frățescă”, în „Mitropolia Banatului”, nr. 1-3 / 1975, p. 102.

22 „Sfințirea paraclisului Sfintei Mănăstiri de maici Sfântul Ilie de la Izvor, Vasiova”, în „Mitropolia Banatului”, nr. 1-3 / 1958, p. 201.

În ziua de 6 august 1976, a avut loc prăznuirea hramului la Sf. Mănăstire „Săraca” – Șemlacu Mic, din protopopiatul Deta. În preziua hramului s-au oficiat Vecernia, Utrenia cu Priveghere, Acatistul Maicii Domnului, al Domnului nostru Iisus Hristos și al Sf. Iosif cel Nou de la Partoș. Tot în această zi au fost sfințite apa, prinoasele și maslul de obște.

Sosirea Înaltpreasfințitului Mitropolit Nicolae a fost așteptată de soborul preoților și de credincioși, după care a început a doua Sfânta Liturghie, în cadrul căreia au fost hirotesii întru iconomi preoții Cornel Lugojan de la parohia Jebel, Gheorghe Rămneanțu de la parohia Deta și Silviu Mioc de la parohia Opațița, toate în protopopiatul Deta²³.

Cultura bisericească a rămas în vremea păstoririi Patriarhului Justinian singura formă de misiune practică. În cadrul Mitropoliei Banatului și-a derulat activitatea Seminarul teologic, a apărut revista eparhială „Mitropolia Banatului”, s-au desfășurat conferințe preoțești de orientare și administrative, cursuri pentru obținerea gradelor preoțești (promovare), cursuri de îndrumare misionară, examene de capacitate preoțească. Centrul Eparhial a luat hotărâri de păstrare a fondului arhivistic, de înființarea bibliotecilor bisericești, grija față de pregătirea viitorilor preoți în dobândirea cunoștințelor pentru a le putea transmite prin predică, cateheză și slujire, măsuri în ceea ce privește cântarea de obște.

S-au luat măsuri în direcția cântării în comun a credincioșilor, prin convocarea cântăreților bisericești în întruniri pe protopopiate, stăruindu-se la uniformizarea cântărilor liturgice prin efectuarea de exerciții sub îndrumarea unor persoane competente. S-a dispus citirea Apostolului cu fața spre credincioși. Apoi, s-a inițiat obiceiul ca acolo unde slujeau doi preoți unul dintre ei să rostească de pe solee cu poporul Crezul, până la generalizarea acestei practici. Rostirea sau cântarea în comun a rugăciunii Tatăl nostru de către cei prezenți în sfântul locaș a devenit un fapt frecvent. Oficierea Liturghiei cu ușile împărătești deschise a oferit o imagine mai cuprinzătoare a misterului liturgic. Există obiceiul ca acolo unde funcționau coruri, anumite imne să fie cântate alternativ cor-popor. La rostirea predicilor, avându-se în vedere trebuința de a nu discrimina credincioasele, s-a recurs la formula: „Iubiți credincioși și credincioase”. Tematica predicilor și catehezelor ce se rosteau obligatoriu se impunea a fi afișată la intrarea în biserică²⁴.

23 „Prăznuirea hramului unor așezăminte mănăstirești”, în „Mitropolia Banatului”, nr. 9-12 / 1976, p. 754.

24 Vasile Petrica, „Înaltpreasfințitul Mitropolit Dr. Nicolae Corneanu și înnoirea liturgică”, în *Episcopia Caransebeșului, Mitropolitul Nicolae Corneanu (1923-2014). Omagiul caransebeșenilor la un an de la trecerea în veșnicie*, Editura Episcopiei Caransebeșului, Caransebeș, 2005, p. 24.

La Caransebeș, în locul Academiei Teologice funcționează după 1948 o școală de cântăreți bisericești pentru pregătirea personalului bisericesc, tinerii care doreau să studieze teologia o puteau urma la institutele teologice din Sibiu, București și Cluj, la ultimul până în 1952 când acesta s-a contopit cu cel sibian.

Școala de cântăreți din Caransebeș s-a aflat în permanența grijii Mitropoliei Banatului. La Școala de cântăreți deschiderea anului școlar s-a făcut într-un local frumos, curat, luminat, potrivit înzestrat cu mobilierul necesar cancelariilor, claselor de curs și dormitoarelor. De asemenea și capela școlii a fost înfrumusețată cu mai multe și frumoase icoane sfinte²⁵.

Efortul despus de Centrul Eparhial a fost răsplătit prin rezultate bune și foarte bune la învățătură, înființarea unui cerc literar cu eficiente inițiative didactice. Toate acestea ne sunt mărturistite de o cronică culturală: În anul 1953-1954 elevii înscriși au urmat cursurile școlii, în mod regulat, toți fiind bursieri ai Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului, ai Episcopiei Aradului, Arhiepiscopiei Craiovei, Arhiepiscopiei Sibiului și Episcopiei Oradiei. La examenele ce s-au dat în cursul lunii iunie s-au prezentat toți elevii, reușind cu bine, în afară de 3 care au fost amânați pe toamnă. Examenul de diplomă s-a ținut în zilele de 9 și 10 iulie sub președenția P. On. Părinte dr. Sofron Vlad, rectorul Institutului Teologic din Sibiu, ca delegat al Î. P. S. Mitropolit Vasile al Banatului.

Activitatea școlară a elevilor a fost bogată. Ea nu s-a redus doar la orele de curs, meditație, servicii divine, ci a inclus și serbări (7 la număr), ședințe în cadrul cercului literar, excursii (ca spre pildă la Sarmisegetuza), ore de lectură la bibliotecă²⁶.

Urmare a hotărârii Sfântului Sinod din 25. 09. 1955, școlile de cântăreți au fost transformate în Seminarii teologice cu durata de școlarizare de 5 ani. Primele două clase au fost prevăzute să fie de cântăreți bisericești (absolvenții lor putând fi numiți cântăreți de strună), iar ultimele trei clase de seminar teologic; absolvenții acestei școli primeau dreptul de a putea fi hirotoniți preoți pentru parohiile de categoria a III-a sau, în cazuri deosebite, și la cele de categoria a II-a. Noua școală cuprindea un număr de 7 catedre; de asemenea, numărul disciplinelor a sporit cu ore de limbi clasice, moderne, Istoria Universală, Îndrumări misionare și Pastorală²⁷.

Corpul didactic a fost format din foști profesori ai Academiei Teologice din Caransebeș, doctori și

doctoranzi în teologie, preoți cu o bună pregătire teologică și pedagogică. Directorii acestei instituții de învățământ teologic au fost: prot. Prof. Dr. Zeno Munteanu (1949-1962); prot. Prof. Gheorghe Neda (1963-1966); Diac. Prof. Drd. Dumitru Abrudan (1966-1971); prot. Prof. Ioan Teodorovici (1971-1974); Afinoghen Levițchi (1974-1975) și Dorin Jacotă (1976-1978). Iar între profesori amintim pe: prododiacon Cornel Olariu, preot Ilie Câmpeanu, Constantin Vladu, preot Adrian Clievici, preot Cornel Mezinca, Siviu Anuichi, Diac. Sorin Cosma, Preot Nicolae Belean, Preot Pavel Marcu și alții. Școala a avut duhovnic, bibliotecar, pedagog și casier.

Situația elevilor înscriși și care au urmat cursurile au avut creșteri și scăderi numerice până în vremea anilor 1970, când au fost scoase la concurs locuri pentru fiecare eparhie a Timișoarei și Caransebeșului, Aradului și Oradiei, la care s-au adăugat locuri pentru elevii veniți din Vicariatul Ortodox Sârb din Timișoara și elevii din parohiile românești din Banatul iugoslav: 1956-1957: 25 elevi admiși; 1958-1959: 126 elevi; 1959-1960: 116 elevi; 1960-1961, o scădere de 48 elevi; 1963-1964: 77 elevi; 1964-1965: 80 elevi; 1965-1966: 69 elevi; 1967-1968: 122 elevi; 1968-1969: 153 elevi; 1969-1970: 195 elevi; 1970-1971: 265 elevi; 1971-1972: 115 elevi; 1973-1974: admiși 28 elevi; 1974-1975: 54 de elevi admiși și 293 în toate clasele; 1975-1976: 42 elevi admiși.

Dincolo de sprijinul material oferit de eparhii, un moment deosebit l-au reprezentat examenele de admitere și de absolvire (diplomă) a elevilor. Acestea au fost conduse de Înaltpreasfințitul Nicolae, ierarhii Aradului și Oradiei, profesori de teologie de la Institutul Teologic din Sibiu: Nicolae Neaga, Iorgu Ivan, Grigore T. Marcu, Milan Șesan, Ioan Zăgrean.

În cadrul școlii a activat Cercul de lectură, condus de Cornel Olariu, care a comemorat scriitorii români, a organizat conferințele și serbările școlare. În prima perioadă a seminarului a funcționat și Organizația A. R. L. U. S. În ședințele Asociației Române pentru strângerea legăturilor cu Uniunea Sovietică au fost tratate și teme științifice. În anul 1963, elevul Aurel Jivi a prezentat referatul „Importanța zborurilor în Cosmos”²⁸.

Un rol deosebit în dezvoltarea Seminarului l-a avut Mitropolitul Nicolae Corneanu, fost profesor aici între 1956-1959. Aici, prin grija sa, s-au ridicat două noi corpuri de clădire, o biserică pentru rugăciune și practică liturgică. A fost dotată și mereu îmbunătățită biblioteca instituției, care de la 400 de volume în 1955 a ajuns la 9.400 de volume și 1.200 de periodice în 1967. S-a ocupat îndeaproape de personalul didactic și duhovnicesc aducând aici absolvenți ai cursurilor de doctorat, dar și duhovnici apreciați, așa cum a fost Paulin Lecca. Ierarhul

28 Pavel Marcu, *Istoricul Seminarului...*, p. 112.

25 „De la Școala de Cântăreți”, în „Mitropolia Banatului”, nr. 1-3 / 1956, p. 109.

26 „Pregătirea viitorilor cântăreți bisericești și preoți”, în „Mitropolia Banatului”, nr. 10-12 / 1954, p. 50.

27 Pavel Marcu, *Istoricul Seminarului Teologic Liceal „Ioan Popasu” Caransebeș (1955-2008)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016, p. 73. (Se va prescurta în continuare *Istoricul Seminarului...*).

bănăţean a fost prezent nu de puţine ori la orele de curs, la cele de rugăciune şi şedinţele consiliilor profesionale. A invitat aici ierarhi ai Bisericii Ortodoxe, reprezentanţi ai altor Biserici, profesori de teologie care au propus elevilor conferinţe şi meditaţii.

Rezultatele nu s-au lăsat aşteptate. În această perioadă s-au pregătit viitori ierarhi şi preoţi. În şirul absolvenţilor vom aminti pe clasicistul Emil Dumitrescu, profesor universitar la Universitatea din Craiova; Remus Rus şi Aurel Jivi, profesori de teologie la Bucureşti şi Sibiu.

Tot prin burse şi semiburse elevii îşi puteau continua pregătirea la Institutul Teologic. Majoritatea absolvenţilor de Seminar Teologic de la Caransebeş s-au îndreptat spre Institutul Teologic din Sibiu, puţini au optat pentru cel din Bucureşti şi unii l-au absolvit pe cel din Cluj, aşa cum a fost cazul preotului Iulian Oprişoni de la parohia Temereşti, protopopiatul Lugoj, care a obţinut titlul de licenţiat în teologie cu media „Foarte Bine”²⁹.

Potrivit prevederilor Regulamentului învăţământului teologic, institutul sibian pregătea tineri din Mitropolia Ardealului şi Banatului. Viitorii studenţi erau recrutaţi doar dintre absolvenţii de seminar. Cu toate acestea, neexistând o „tradiţie” a seminarilor în Ardeal, Institutul sibian a primit şi absolvenţi de liceu³⁰. Între candidaţii admişi şi apoi absolvenţi mai apoi s-a numărat şi Dan Ilie Ciobotea, actualul patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, absolvent de liceu din Arhiepiscopia Timişoarei şi Caransebeşului, student teolog între 1970-1974.

De o grijă specială s-au bucurat studenţii teologi bănăţeni şi elevii care au urmat cursurile Seminarului Teologic Special de la Curtea de Argeş. Ierarhul Banatului a fost prezent la cursuri şi la examenele învăţăcelilor, s-a întreţinut cu tinerii teologi aflând de realizările acestora pe tărâm educaţional.

După absolvire, cei care aveau aplecare spre studiu urmau cursurile de magisteriu (doctorat) organizate doar de Institutul Teologic din Bucureşti pe o perioadă de doi ani de cursuri la forma de zi, cu susţinerea unor examene. În perioada patriarhului Justinian, din Banat a obţinut titlul de doctor în teologie arhim. Timotei Seviciu cu tema: „*Doctrina hristologică a Sfântului Chiril al Alexandriei în lumina tendinţelor actuale de apropiere dintre Biserica Ortodoxă şi Bisericile vechi orientale*”, în 4 iunie 1972. Potrivit rezoluţiei Preafericitului Părinte Patriarh Justinian, comisia examinativă, prezidată de Înaltpreasfinţitul Mitropolit Nicolae al Banatului, a fost formată din următorii profesori ai institutelor teologice din Bucureşti şi Sibiu: Ioan G. Coman (referent

principal), Isidor Todoran, Milan Şesan, Ioan Rămureanu, Dumitru Fecioru. Alexandru Elian. În faţa celor prezenţi, Înaltpreasfinţitul Mitropolit Nicolae l-a proclamat pe P. Cuv. Arhimandrit Timotei Seviciu, „doctor în teologie” cu calificativul „excepţional”³¹.

La absolvire studiilor teologice, majoritatea absolvenţilor au optat pentru parohie, alţii au fost reţinuţi în învăţământul teologic, cum a fost cazul lui Aurel Jivi, numiţi profesori la seminariile teologice sau funcţionari la Centrele Eparhiale. Cei care optau pentru parohie, potrivit Statutului de Organizare şi funcţionare a Bisericii, se mai prezentau la un examen de capacitate preotească (echivalent examenului de titularizare pe post în învăţământ), iar dacă obţineau note de trecere erau numiţi preoţi la parohie.

Examenul s-a ținut în faţa sinodului mitropolitan format din ierarhii celor două eparhii, vicarul administrativ al eparhiei şi profesori de teologie. Între membrii Comisiei de examinare selectiv amintim: Înaltpreasfinţitul Mitropolit Nicolae, arhim. Timotei Seviciu, prot. Gheorghe Cotoşman, prot. Zeno Munteanu şi Constantin Vladu.

Conferinţele preoteşti şi administrative au fost pentru toţi clericii mijloace de îmbogăţire a cunoştinţelor teologice, de formare continuă. Acestea s-au desfăşurat la sediile protopopeşti din Arhiepiscopie sau prin comasare în 5 centre: Timişoara, Oraviţa, Lugoj, Caransebeş şi Lipova (1966). Ele au beneficiat de prezenţa Mitropolitului Nicolae, a episcopului-vicar, a consilierilor Centrului Eparhial: Victor Vlăduceanu (1952); Nicolae Corneanu; (1953); Gheorghe Cotoşman (1963); Ion B. Mureşianu; Gruia Ignea (1971); a profesorilor de teologie: Ştefan Lupşa (1953); Dumitru Călugăr; Nicolae Neaga; Milan Şesan; Ioan Zăgrean (1970); Ioan Ică (1974) şi Mircea Păcurariu (1977). La aceste conferinţe au mai participat deputaţii Adunării Eparhiale, dar şi elevi seminarişti din anul al V-lea.

Tematica acestor conferinţe, dincolo de probleme impuse cum ar fi lupta pentru pace, a tratat şi chestiuni practice legate de viaţa parohiei: „*Importanţa monumentelor de artă bisericească şi păstrarea lor. Îndatoririle preotului*” (1965); „*Orientări noi în lucrarea pastorală a preotului*” (1965); „*Preotul îndrumător al vieţii morale a credincioşilor*” (1969); „*Cultul ortodox factor de sprijinire a bunelor relaţii dintre oameni*” (1972); „*Problema uniformizării cultului: cântarea comună în Biserică – contribuţii la unificarea spirituală a Bisericii Ortodoxe Române*” (1973); „*Predica în zilele noastre*” (1974); „*Preotul, factor esenţial în pastoraţie*” (1975). Tot cu acelaşi

29 „Licenţiat în teologie”, în „Mitropolia Banatului”, nr. 4 / 1952, p. 9.

30 Mircea Păcurariu, *230 de ani de învăţământ teologic la Sibiu (1786-2016)*, Editura Andreiană, Sibiu, 2016, p. 191.

31 „Proclamare de «Doctor în Teologie»”, în „Mitropolia Banatului”, nr. 7-9 / 1973, p. 555.

caracter au fost și unele conferințe administrative care au întărit cunoștințele primite în cadrul celor dintâi: „*Modul corect de a se oficia serviciile religioase*” (1970) și „*Modalități practice de conlucrare a preotului cu Adunarea, Consiliul și Comitetul parohial*” (1973).

Prin cadrul conferințelor preoțești clericii au fost înștiințați de rolul patriarhului Justinian în susținerea Bisericii: „*Contribuția preoților la îndrumarea cetățenească a credincioșilor în lumina apostolatului social*” (1966) și „*Apostolatul social în Biserica Ortodoxă Română la împlinirea a 75 de ani ai Preafericitului Justinian*” (1976).

Blamat de unii și apreciat de alții, „*Apostolatul social*” al Patriarhului Justinian s-a dorit de autor a fi un imbold dat preotului de a ieși din spațiul liturgic, de a fi prezent în societate în tămăduirea suferințelor credincioșilor, crearea unei legături speciale între preot și păstoriții săi, o singură familie.

Apostolatul social al Preafericitului Părinte Patriarh Justinian izvorăște direct din apostolatul său evanghelic. Dimensiunile și frumusețea realizărilor Sale obștești-ortodoxe sunt opera unei credințe viguroase, a revărsării continue a puterii Sfântului Duh și a unui impuls misionar fără oprire, ca acela al Sfinților Apostoli după Cincizecime. Opera Preafericirii Sale a înflorit și a rodit sub dogoarea și roua continuă a Rusaliilor. N-a gândit, nu s-a rugat și n-a lucrat niciodată numai pentru Preafericirea Sa singur, ci totdeauna pentru toți fiii săi sufletești, pentru creștinii de pretutindeni. Asemeni Sfântului Vasile cel Mare, Preafericitul Patriarh a creat așezăminte bisericești, ca cele de la mănăstirile Dealu și Viforâta, a organizat Casă de ajutor și Casă de pensii, Fondul Central Misionar, ateliere de lucru în unele mănăstiri și burse pentru elevii seminariști și studenții Institutelor Teologice. A dezvoltat o bogată cultură teologică, prin repunerea în valoare a vechilor picturi bisericești de sute de ani, unicate în arta mondială, apoi prin reîmprospătarea artei picturale și arhitecturale cu prilejul zidirii de noi biserici și prin publicarea a mii de pagini de cărți de cult, de știință și reflecție teologică pentru masele de credincioși³².

În pregătirea continuă a preoților au stat cursurile și examenele pentru definitivarea și promovarea pe post; cursuri de îndrumări misionare. La inițiativa conducerii Eparhiei s-au ținut conferințe care au analizat predica dar și cântarea bisericească, prin participarea preoților și cântăreților bisericești.

La parohii și-au continuat activitatea acolo unde au existat sau au fost înființate noi coruri. La Timișoara a activat Corul Mitropoliei Banatului, Corul Preoților,

32 Ioan G. Coman, „*Apostolatul social în Biserica Ortodoxă Română la a 75-a aniversare a Preafericitului Patriarh Justinian*”, în „*Mitropolia Banatului*”, nr. 5-8 / 1976, p. 327-328.

coruri parohiale: „Doina” (Iosefin), „Speranția” (Fabric), „Înălțarea” (Elisabetin), Timișoara II, Corul „Ion Vidu” din Lugoj. Aceste coruri au dat răspunsurile la Sfânta Liturghie, dar au oferit și concerte de colinde și pricesne. Mai mult decât atât, au existat colaborări cu Opera de Stat din București, iar la catedrala mitropolitană au evoluat Petre Ștefănescu-Goangă și Arta Florescu. La Seminarul teologic din Caransebeș a existat Corul elevilor condus de prof. Constantin Vladu.

O realizare deosebită a reprezentat-o însă cântarea corală satească. Având modelul Corului Plugarilor din Chizătau, în perioada de după cel de-al Doilea Război Mondial au apărut noi formații corale: Babșa (1952), Petroman (1953), Toc (Lipova), Buziaș (1956), Borlova, Valea Boului, Bouțarul Superior, Bouțarul Inferior, Zlagna, Sacul (Caransebeș, 1956) și Mătnicul Mare (1958).

Nu au fost abandonate icoanele, cartea veche bisericească precum și alte obiecte de cult din trecut. La subsolul catedralei, prin grija Î. P. S. Nicolae a fost organizată Colecția de Artă Veche Bisericească din Timișoara. Aici au fost expuse icoane realizate de Nedelcu Popovici, Gheorghe Diaconovici, Ioan Zaicu și Constantin Daniel, precum și mai multe tipărituri³³.

Icoanele au fost valorificate prin expoziții la Muzeul de Artă din București, șase realizări din veacurile XVII-XVIII și două manuscrise din veacul al XIV-lea dar și peste hotare, la Novi-Sad, unde au fost expuse 29 de piese executate de Grigore Zugravul (uși împărătești, 1745), Nedelcu Popovici (Iisus binecuvântând și Fecioara cu Pruncul, 1769), Mihai Popovici (Iisus binecuvântând, 1802), Gheorghe Diaconovici (crucifix, 1825) precum și alți meșteri identificați sau anonimi³⁴.

Cenzura statului s-a aplicat la producțiile tiparului, cărți și reviste bisericești. În locul revistelor și foilor eparhiilor au apărut revistele mitropolitane, cu un conținut diversificat: editorial, studii de teologie biblică, sistematică, istorică și practică, îndrumări omiletice, catehetice, pastorale și misionare, cronică activităților eparhiale și prezentări bibliografice.

Din anul 1950, oficiul Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului și Episcopiei Aradului și-a schimbat titulatura în „Mitropolia Banatului”. La Caransebeș a continuat vechiul buletin eparhial cu o nouă titulatură „Foaia Arhidiecezană” (iunie 1950-mai 1951) redactată de Silviu Anuichi.

Revista mitropolitană a apărut inițiat în 6 numere pe an (1951), pentru ca numărul acesteia să fluctueze

33 „*Muzee bisericești*”, în „*Mitropolia Banatului*”, nr. 9-10 / 1962, p. 577.

34 „*Icoane din Colecția eparhială la Muzeul de Artă de la București*”, în „*Mitropolia Banatului*”, nr. 1-3 / 1966, p. 146; „*Expoziție de icoane vechi la Novi-Sad*”, în „*Mitropolia Banatului*”, nr. 10-12 / 1970, p. 194.

permanent: 7 apariții anuale (1951-1952); 4 (1953; 1955-1957; 1965-1975; 1977); 5 (1954; 1958; 1962-1964); 6 (1959); 3 (1960-1961; 1976).

Sarcina supravegherii tiparului a revenit rând pe rând consilierilor eparhiali și ierarhului Mitropoliei: Nicolae Corneanu (1951-1956), Gheorghe Perva (1951-1960), Victor Vlăduceanu (1956-1962), Nicolae Vesa (1960-1961), Petru Sălăgeanu (1961-1962), Ion B. Mureșianu (1962-1965), Gheorghe Cotoșman (1965-1975), Traian Timotei Seviciu (1969-1975), Petru Dorobanțu (1974-1978)³⁵.

Publicația a reușit să suplinească lipsa cărților tipărite, cuprinsul fiecărui număr conținând materiale necesare preoților în pregătirea conferințelor preoțești, în cea a predicilor și catehezelor din duminici și sărbători. Rubrica „Arhiepiscopia Timișoarei și Caransebeșului” este o cronică a activităților cotidiene a Bisericii Ortodoxe din Banat.

Între colaboratorii permanenți amintim: ierarhi, profesori de la Institutele Teologice din București și Sibiu, profesori onorari de la vechile facultăți de teologie din perioada interbelică, consilieri eparhiali, profesori la Seminarul Teologic din Caransebeș, cercetători (istorici de artă, doctoranzi) și preoți.

Cuprinsul revistei este format din studii biblice (Arheologie, istorie, exegeză); sistematice (Dogmatică, Morală, Istoria Religiilor, Ecumenism); istorice (Istoria Bisericească Universală, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, Patrologie, Istoria Bizanțului); practice (Liturgică, Catehetică, Omiletică, Muzică bisericească). La cele 4 ramuri ale Teologiei ortodoxe amintim contribuții semnificative de istorie și spiritualitate bănățeană.

În perioada anilor 1948-1977, în vremea când Biserica Ortodoxă Română a fost condusă de Preafericitul Patriarh Justinian Marina, Mitropolia Banatului s-a dezvoltat pe liniile statornicite de acesta. S-au sfințit și binecuvântat biserici, a fost susținută ridicarea unor noi lăcașe liturgice în comunități sărace prin Fondul Central Misionar, tinerii, preoții, profesorii și publiciștii au fost motivați să contribuie la temeluirea vieții bisericești. La aceasta putem adăuga prețuirea Patriarhului Justinian dată Bisericii Bănățene prin trecerea în rândul sfinților a Sfântului Iosif cel Nou de la Partoș și întronizarea Înaltpreasfințitului Mitropolit Nicolae (1962). Preoții care au suferit din pricina regimului comunist au fost reprimiți în parohii și învățământul teologic, de același tratament s-au bucurat și clericii greco-catolici și bisericile în care au slujit.

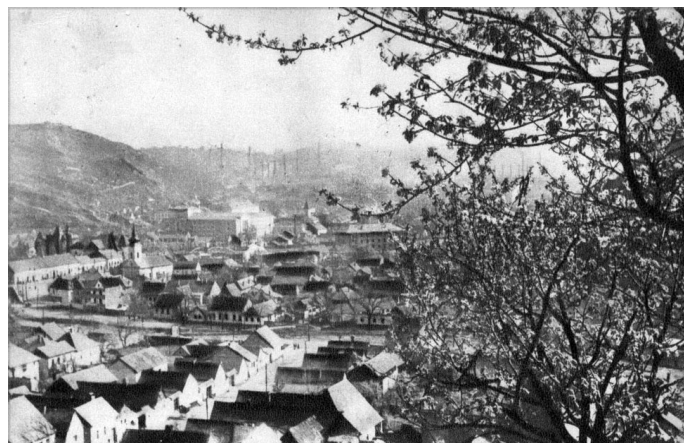
³⁵ Florin Dobrei, *Revista teologică „Altarul (Mitropolia) Banatului” (1944-1947; 1951-2011). Repere monografice*, Editura Academiei Române, Centrul de Studii transilvane / Editura Învierea, Timișoara, 2013, p. 62.

Dr. Mircea Rusnac

(Reșița)

Începuturile Reșiței

Reșița a intrat relativ târziu în istorie, deși este situată într-o zonă ușor accesibilă, aflată pe cursul Bârzavei și la poalele munților Semenici, zonă care a fost străbătută încă din vechime de diverse populații. Deși pe raza localității și în împrejurimi au fost depistate câteva mărturii datând încă din epoca pietrei și din cea a metalelor, totuși nu se poate demonstra în momentul de față că aici ar fi fost așezări omenești de lungă durată. Este adevărat, și numărul oamenilor era foarte redus în acele epoci îndepărtate, astfel încât ei puteau să își aleagă drept locuri de trai așezări situate în zone mult mai favorabile asigurării celor necesare.

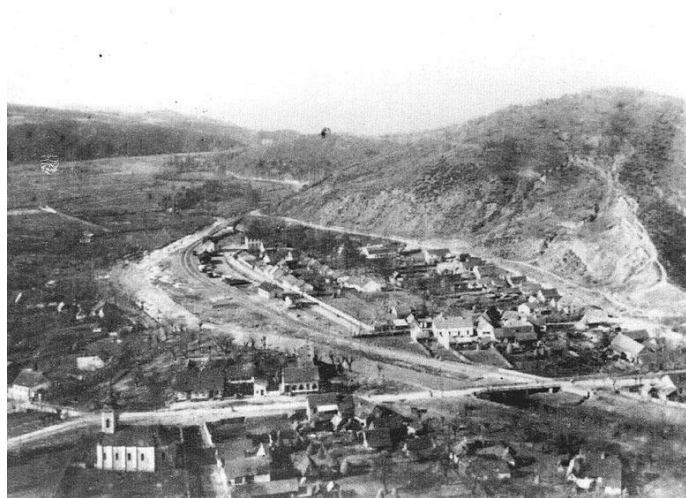

Nici în antichitatea daco-romană, pe teritoriul Reșiței nu au existat așezări statornice. Există supoziția, destul de veche, că romanii ar fi construit un drum de-a lungul văii Bârzavei, între Teregova și Berzovia, care ar fi legat astfel cele două mari artere pe care le dezvoltaseră în Banatul de sud. (1) Conform acestei opinii, pe drumul respectiv ar fi mers însuși împăratul Traian, ajungând la Berzovia (Bersobis), de unde i-a scris prietenului său Plinius. (2) Totuși, urme ale acestui drum nu s-au păstrat, cu excepția porțiunii dintre Berzovia și Bocșa, și încă este greu de susținut că el ar fi traversat și masivul Semeniciului.

Însă cu siguranță că și în epoca romană, valea Bârzavei a fost, dacă nu locuită în mod permanent, oricum străbătută în mod frecvent de grupuri de populație. Dovada clară o reprezintă descoperirea, în 1880, a unui mare tezaur de monede romane de argint la sud-vest de Reșița, în pădurea de la Piatra Albă – Capul Baș. Aceste monede proveneau din perioada de guvernare a 17 împărați romani, începând cu Marcus Aurelius (161-180) și terminând cu

Filip Arabul (244-249) și Traianus Decius (248-251). (3) Prin urmare, prezența romanilor în zona Reșiței poate fi în mod sigur dovedită cel puțin până la jumătatea secolului al III-lea d. Chr. (4)

După retragerea romanilor din anul 271, urmează o nouă perioadă nebuloasă, cu urme de locuire extrem de puține în zona văii Bârzavei, mai sus de Bocșa. Era epoca marilor migrații ale popoarelor nomade, când puținii locuitori stabili căutau zone cât mai ferite și când nesiguranța generală era foarte sporită. Populația, fiind în continuare extrem de rară, a preferat să își găsească locuri de trai mai propice unei vieți ceva mai sigure și nu a locuit în mod permanent pe teritoriul actual al orașului.

Abia în anul 1370, în plin ev mediu, documentele istorice maghiare începeau să amintească o cetate regală, Obârșia Bârzavei (Borzafő), situată undeva pe valea acestui râu. (5) Din păcate, nici din această cetate, pe care documentele o menționează în mod repetat ca fiind una dintre cele mai puternice ale vremii, nu s-a găsit până acum nicio urmă! Doar putem presupune, împreună cu alți autori, că ea se situa undeva pe Bârzava superioară, între Văliug și zona Sodol a Reșiței. (6)

În 1437, Borzafő era din nou pomenită, acum ca sediu al districtului privilegiat românesc cu același nume, aparținând de comitatul Caraș. (7) În 1500 acest district făcea parte din Banatul de Severin, apoi, după cucerirea turcească, aparținea de comitatul Timiș (1561), iar în 1597 se reîntorcea la Banatul de Severin. (8)

Este perioada când își fac apariția în documente majoritatea localităților actuale din jurul Reșiței: Ezeriș (1319), Doman (1370), Țerova (1433), Soceni (1452), Târnova și Bratova (1495), Moniom (1587), Călnic (1597) sau Lupac (1598). (9) Totuși, numele Reșiței nu se regăsea printre acestea. Este adevărat, în schimb, că tot în acea perioadă erau pomenite alte

numeroase așezări care nu s-au păstrat până astăzi, precum: Arach, Bacsă, Bacz, Borza, Chernewch, Felső-Berzevicza, Filestow, Gegusfalva, Gergelyfalva, Grelety, Keresthyenfalva, Mausfalva, Maycho, Mayusfalva, Paznad, Perdeuoy, Radamerfalva, Rekehe, Szentlaszlo, Szentmiklos etc. (10) Și acestea se aflau tot pe valea Bârzavei sau în apropierea acesteia, astfel încât nu este exclus ca una sau mai multe dintre ele să fi existat pe teritoriul Reșiței actuale.

Comparativ cu perioadele anterioare, se poate constata că acum zona era mult mai populată și că așezările stabile de aici erau foarte numeroase. Importanța râului Bârzava era în creștere, astfel că din 1389 începeau să fie consemnate morile de apă construite de localnici, care acum aparțineau cnezilor și nobililor din aceste părți. (11)

În 1597, un act de donație al principelui Transilvaniei, Sigismund Báthory, către nobilii din Țerova, menționează alte câteva localități care au dispărut între timp: Țerovița, Borza, Feyerviz, Sincova și Valle. (12) Mai târziu, în 1723 și 1761, în zona dintre Reșița și Clocotici era trecută localitatea Iasenovăț, care avea cu siguranță o vechime mai mare, dar care a dispărut și ea. (13) Reșița, totuși, întârzie să își facă apariția. Este însă absolut sigur că cel puțin una dintre aceste așezări se afla pe locul ei de astăzi.

Dovada clară o reprezintă existența fundațiilor din piatră ale unei biserici, lângă care s-au găsit și câteva morminte, în zona „Ogășele” de lângă Ateneu, demonstrând limpede faptul că o așezare a ființat aici prin secolele XIV-XV. (14) Că ea s-a numit Borza, Sincova sau Valle, este mai puțin important acum. Cert este că ea se situa în actualul cartier Lunca Pomostului, pe malul Bârzavei, biserica și cimitirul fiind amplasate pe dealul din apropiere.

În mod semnificativ, dispariția acestei așezări se petrecea aproape simultan cu apariția uneia noi, la vărsarea pârâului Doman în Bârzava. După unele păreri, a fost pur și simplu vorba de o deplasare a populației într-un loc mai favorabil și, probabil, mai ferit. (15) Oricum, locuitorii noii așezări vor păstra în memorie locul celeilalte, ajutați și de faptul că vechiul cimitir al aceleia a mai continuat să fie vizibil o perioadă. Din acest motiv, dealul cu pricina a fost numit „Moroasa”, de la cuvântul bănățean „moroni”, care înseamnă strigoi.

Mai demult, istoricul maghiar Csánky Dezső pretindea că Reșița ar fi fost menționată documentar încă din secolul al XV-lea, sub forma „Rechyoha”, ca o continuatoare a vechii cetăți dispărute Obârșia Bârzavei. (16) Aceste ipoteze din epoca romantismului nu mai pot fi susținute astăzi. Numele Reșiței nu va intra în istorie decât în anul 1673!

În privința originii denumirii Reșiței, care este forma germanizată a Reciței, au fost lansate de-a lungul timpului două opinii. Conform uneia dintre ele, căreia i s-a raliat și Nicolae Iorga, numele Recița ar proveni de la latinescul Recitia, denumire care ar fi fost dată de către romani Izvorului Rece din apropierea văii Domanului. (17) Potrivit celeilalte, susținută și de Iorgu Iordan, și care ni se pare mai plauzibilă, numele Reciței este de proveniență slavă: populația satelor crașovenești situate la 15 km mai la sud se referea cu termenul „u rečice” (la pârau) la satul românesc de pe valea Domanului. (18) În plus, în aproape toate statele slave actuale există localități cu numele Recița. (19)

După cum arătam, prima mențiune sigură a Reșiței, sub forma Reszinitza, se află într-un catastif de biruri turcesc din 1673, unde se preciza că fiecare casă a localității trebuia să plătească câte un aspru fiscalității otomane. (20) Este vorba despre actuala Reșița Română, cele mai vechi locuințe fiind amplasate aproximativ în zona stadionului din valea Domanului. În 1687, părți din Banatul Montan au fost pentru prima dată ocupate de habsburgi, sub autoritatea căroră s-a întocmit, în deceniul 1690-1700, o listă de localități intitulată *Conscriptio Districtuum* al lui Marsigli. Cu această ocazie, era pomenit pentru a doua oară în istorie satul Recsicza, care aparținea de districtul Bocșa. (21)

Din 1718, Banatul devenea și oficial provincie habsburgică, iar prezența Reșiței în documente devine obișnuită. Încă din timpul războiului cu turcii, în 1717, imperiului au întocmit o conscripție a Banatului, în care Reșița figurează (Retziza) având 62 de case. (22) Comparativ cu alte localități învecinate, ea ocupa un loc de mijloc, fiind întrecută de Bocșa Română (cu 83 de case), Călnic (82) și Târnova (76), dar devansând clar Vasiova (36), Doman (27), Țerova (23), Moniom (18) și Cuptoare (14). (23) Tot acolo era menționată și Carașova cu 400 de case, dar în opinia noastră acest număr trebuie să fi cuprins toate satele crașovenești.

În 1734, Reșița era pomenită ca făcând parte din plasa Carașova, teritoriu al districtului Vârșetului. (24) După câțiva ani, în 1738, otomanii au reocupat temporar zona văii Bârzavei, ocazie cu care Reșița (Reschitza) era subordonată cneazului de la Carașova, Andrei. (25) După alungarea definitivă a otomanilor, Reșița mai apărea de încă două ori în acte până să capete importanța industrială de mai târziu. În 1757, în amonte de Reșița Română au fost colonizate 20-30 de familii de olteni, care au întemeiat o colonie de cărbunari, care fabricau mangal (cărbune din lemn) pentru uzinele din Bocșa, întemeiate încă din 1719. (26) Practic, prin aceasta se puneau bazele Reșiței Montane, care va fi nucleul puternicului centru industrial de mai târziu. Iar

în 1765, comuna Reșița aparținea tot plasei Carașova, care acum depindea de districtul Caransebeș. (27) Era ultima consemnare a localității înainte de a deveni ceea ce avea să cunoască toată lumea: o puternică cetate de foc a Banatului.

Note:

1 Gheorghe Cimponeriu, *Din istoricul Reșiței*, în Buletinul U.D.R., vol. I, nr. 2, Reșița, decembrie 1930, p. 56.

2 *Ibidem*.

3 Ilie Uzum, *Despre istoria societății omenesti și tradițiile mineritului și metalurgiei pe teritoriul microregiunii Reșița, în 200 ani de construcții de mașini la Reșița 1771-1971*, vol. I, Reșița, 1971, p. 34.

4 Georg Hromadka, *Scurtă cronică a Banatului montan*, 1995, p. 61.

5 Ilie Uzum, op. cit., p. 39.

6 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 58.

7 Ilie Uzum, op. cit., p. 40.

8 *Ibidem*.

9 *Ibidem*, p. 40-41.

10 *Ibidem*, p. 41.

11 *Ibidem*.

12 *Ibidem*, p. 42-43.

13 *Ibidem*, p. 43.

14 *Ibidem*.

15 *Ibidem*.

16 *Ibidem*.

17 Ion Păsărică, *Monografia Uzinelor de Fier și Domeniilor din Reșița și frumusețea naturală a împrejurimilor*, București, 1935, p. 9 și 96.

18 Ilie Uzum, op. cit., p. 43.

19 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 58.

20 Ilie Uzum, op. cit., p. 44.

21 Pavel Binder, *Lista localităților din Banat de la sfârșitul secolului al XVII-lea*, În: *Studii de istorie a Banatului* (SIB), Vol. II (1970), Universitatea din Timișoara, pp. [61]–68; p. 64.

22 Szentklaráy Jenő, *Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből: 1779-től napjainkig: tekintettel a III. Károly és Mária Terézia korabeli előzményekre*, Temesvár, Csanád-Egyház-megyei Könyvnyomda, 1879, XV + 520 pg. + 3 Kt.-Beil; pp. 20–27 (Designation deren in dem Temesvarer Banat samentlichen Dörffern und darin befindlichen Häussern); p. 26.

23 Georg Hromadka, op. cit., p. 30.

24 Ilie Uzum, op. cit., p. 44.

25 *Ibidem*.

26 *Ibidem*.

27 *Ibidem*.

Dr. Florin Zamfir
(*Variaș*)

Tragicele evenimente desfășurate în vestul județului Timiș-Torontal, în toamna anului 1944

Lovitura de stat de la 23 august 1944 a schimbat cursul celui de-al Doilea Război Mondial. Prin trecerea României în tabăra Națiunilor Unite, sistemul de apărare german din Balcani a cunoscut o serioasă fisură, iar sfârșitul celui mai mare război pe care omenirea îl cunoscuse până atunci a fost considerabil grăbit.

În condițiile în care trupele Armatei Roșii (Fronturile 2 și 3 Ucrainean)¹ pătrundeau pe teritoriul României dinspre răsărit, vestul și sud-vestul teritoriului național se afla sub directă amenințare a trupelor germane și ungare horthiste. O parte a importanțelor forțe germane, care se aflau atunci pe teritoriul Banatului iugoslav, începând cu 11 septembrie 1944 înaintază spre teritoriul românesc, infiltrându-se prin punctul Stamora Moravița și deplasându-se dinspre sudul, spre nordul județului Timiș-Torontal². Principalele forțe germane care și-au canalizat acțiunea spre axul Timișoara, au fost trupele SS³ din Grupul de luptă condus de gruppenführerul SS⁴ Herman Behrends, acestora alăturându-li-se forțele Armatei a 3-a ungare horthiste⁵. Între 12-16 septembrie 1944, o mare parte a județului a fost ocupat de trupele germano-ungare⁶.

Marile unități românești care s-au implicat în cursul lunii septembrie a anului 1944 în eliberarea spațiului bănățean se aflau în subordinea Armatei 1. Între acestea, Divizia 9 cavalerie avea de apărut un alinament de 75 de km în zona de câmpie, dintre râul Mureș și localitatea Jebel⁷. Unitățile românești acționau sub ordinele Frontului 2 ucrainean, care din a doua jumătate a lunii septembrie și-a făcut apariția în zonă, aducându-și o importantă contribuție la zădărnicierea ofensivei inamice.

1 Gen. Bg. (r) Aurelian D. Stoica, Col (r) Constantin C. Gomboș, *Jertfă pentru țară. Din cronica luptelor pentru apărarea Banatului, august-septembrie 1944*, Timișoara, Helicon, f.a., p. 8.

2 Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale (în continuare D.J.T.A.N.), *Fond Prefectura județului Timiș-Torontal*, dosar 9/1944, fila 93.

3 Forța armată a Partidului Nazist.

4 Grad echivalent în trupele SS cu cel de general de corp de armată sau de divizie, în trupele Wehrmachtului.

5 A. D. Stoica, C.C. Gomboș, *op. cit.*, p. 60-61.

6 D.J.T.A.N., *Idem*.

7 A. D. Stoica, C.C. Gomboș, *op. cit.*, p. 53.

O parte însemnată a populației germane a județului Timiș-Torontal a fost organizată pentru plecare încă de la intrarea trupelor germane în comunele cu populație germană sau mixtă. Aceasta și-a ridicat și transportat toată averea mobilă sau cea mai mare parte a ei⁸. Cei care se temeau cel mai mult de iminenta sosire a trupelor sovietice erau membrii Grupului Etnic German⁹, organizație de orientare fascistă, care reprezenta în România Partidul Nazist (Partidul Muncitoresc Național-Socialist German) al lui Hitler. Grupul Etnic German își amplificase propaganda prohitleristă în rândul șvabilor bănățeni încă din primele luni ale anului 1944. Era pus în circulație zvonul că armata germană a introdus în operațiunile militare arma secretă V-2 și că încă patru arme secrete se aflau în curs de fabricație, acestea constituind-se în importante garanții ale izbândeii finale a lui Hitler¹⁰. Conducerea Grupului Etnic German făcea, de asemenea, în februarie 1944, o intensă propagandă pentru a îndemna locuitorii germani să subscrie un împrumut de 30.000 de lei de fiecare gospodărie mai înstărită, în favoarea Reichului, pentru înzestrarea armatei. Șvabii bănățeni au avut o atitudine rezervată față de aceste demersuri ale Grupului Etnic German, pentru că speranțele lor față de victoria finală a Reichului slăbeau cu fiecare zi care trecea.

Temerile șvabilor față de iminenta sosire a Armatei Roșii se mai întemeiau și pe faptul că etnici germani bănățeni au contribuit la efortul de război al Germaniei, prin înrolarea lor, în special în unitățile aparținând Waffen-SS. Pentru a pune capăt înrolărilor voluntare ilegale, conducătorul României, Ion Antonescu semnase la 12 mai 1943, un acord cu Germania, care legaliza încorporarea cetățenilor români de etnie germană, în armata lui Hitler¹¹. În septembrie 1944, în județul Timiș-Torontal se aflau în evidență 482 de cetățeni români de origine germană înrolați în trupele SS și 122 în armata regulată Wehrmacht¹².

Puse în fața unor evenimente încărcate de tensiune și cu un deznodământ incert, mii de familii germane din orașele și satele bănățene își părăsesc locurile natale, însoțind armata germană în retragere. Din județul Timiș-Torontal au plecat 15.644 etnici germani, dintre aceștia înapoindu-se până la 25 noiembrie 1946, 11.540¹³, care

8 D.J.T.A.N., *Fond Prefectura județului Timiș-Torontal*, dosar 9/1944, fila 94.

9 Prin Decretul-lege din 20 noiembrie 1940 se constituie, ca persoană juridică, Grupul Etnic German din România, reprezentant al Partidului Muncitoresc Național-Socialist German (NSDAP).

10 A. D. Stoica, C.C. Gomboș, *op. cit.*, p. 11.

11 N. Engelmann, *Warjasch*, Herausgegeben im Auftrag der Heimatortsgemeinschaft, 1980, p. 117.

12 A. D. Stoica, C.C. Gomboș, *op. cit.*, p. 123.

13 *Ibidem*, p. 115.

au invocat presiunile exercitate de trupele germane, pentru a-și justifica exodul¹⁴.

Spre deosebire de germani, sârbii bănățeni aveau o cu totul altă atitudine față de evenimentele care se derulau pe parcursul anului 1944, privind cu optimism și speranță spre viitor. Intelectualii sârbi țineau o strânsă legătură cu conaționalii lor, informându-i despre evoluțiile militare care aveau loc atât pe teritoriul Iugoslaviei, cât și al României. Generalul naționalist Draga Mihailovici trece, treptat, în plan secund, iar simpatia față de mareșalul Tito și faptele lui de arme crește în mod constant în rândul sârbilor din Banat. Unii preoți fac propagandă comunistului Tito în rândul enoriașilor¹⁵, acreditându-se tot mai mult ideea că Banatul va fi încorporat Iugoslaviei după ce războiul se va fi încheiat. La începutul lunii septembrie, un număr de circa 300 de sârbi s-au refugiat din Banatul iugoslav în județul Timiș-Torontal, din fața trupelor germane, fiind plasați în comune cu populație sârbă. La sosirea trupelor românești și rusești aceștia s-au transformat în partizani și, împreună cu localnicii sârbi, au devenit amenințatori față de autoritățile locale¹⁶.

În toamna anului 1944, vestul județului Timiș-Torontal nu a fost scutit de jafuri, distrugerii, orori și tragedii, determinate de evoluțiile de pe linia frontului. Încă din data de 23 august 1944, după anunțul oficial al reorientării politicii externe a României, spre alianța cu Națiunile Unite, vestul extrem al Banatului începe să se confrunte cu o stare de război. Astfel, în noaptea de 23 spre 24 august 1944, în jurul orei 1,30, postul fix numărul 88 din Compania de pază Sănnicolau-Mare este atacat de un grup horthist înarmat, primind o ripostă hotărâtă din partea grănicerilor români. În după amiaza zilei de 24 august, plutonul 1 de grăniceri călare și grupa de comandă a companiei de pază numărul 9 Jimbolia a întreprins o acțiune de dezarmare a unui detașament german, luând aproape fără luptă peste 100 de prizonieri și capturând o importantă cantitate de armament și tehnică militară¹⁷. În ziua de 27 august, patru avioane germane au aruncat bombe incendiare și explozive asupra comunei Vinga, au mitraliat trenul de pe linia Arad-Timișoara, atacul având ca urmări 42 de răniți și 10 morți. Avioane inamice au aruncat bombe și pe raza localităților Comloșul Mic și Gottlob, 7 persoane fiind rănite, iar copilul de 14 ani, Franț Handor, fiind ucis. În plină zi, pe data de 28 august, a fost bombardat și orașul Timișoara¹⁸. În data de 9 septembrie, învățătorul Tâmpeanu Ion și săteanul Fleșeriu Gheorghe, ambii din Nerău, au dat dovadă de curaj și stăpânire de sine, din moment ce, fără

a fi înarmați, au reușit să neutralizeze un plutonier german și doi agenți hitleriști îmbrăcați în civil, care încercau să se refugieze în Iugoslavia¹⁹.

Primele trupe care și-au făcut apariția pe teritoriul comunei Variaș, la începutul lunii septembrie 1944, au fost cele germane, care au poposit în localitate doar câteva zile. La intersecția cea mai importantă a localității, unde se află Primăria și Biserica ortodoxă sârbă, germanii au instalat, cu scopul de intimidare și de preîntâmpinare a unor eventuale acțiuni ostile venite din partea etnicilor sârbi, o mitralieră orientată spre zona comunei locuită de aceștia²⁰. O parte dintre bărbații sârbi ai localității preferaseră să se ascundă decât să fie încorporați în armata română și să participe la războiul antisovietic, pe care probabil îl considerau străin de aspirațiile etniei lor. Aceștia au fost condamnați în absență, la ani grei de temniță sau la muncă silnică pe viață, degradare și confiscarea averii, pentru dezertare²¹. E firesc că îndeosebi pentru ei, dar și pentru întreaga populație sârbă, armata germană reprezenta o amenințare, iar din contră, Armata Roșie, care se apropia, constituia o izbăvire.

Nu același lucru se poate afirma despre etnicii germani ai comunei, care priveau cu teamă și incertitudine vremurile care aveau să vină. 281 de șvabi varieșeni fuseseră înrolați în armata germană, majoritatea în trupe SS și dintre ei, 76, reprezentând 40 %, și-au dat tributul de sânge pentru a îndeplini planurile hegemonice ale lui Hitler, în care la început cu sinceritate au crezut²².

Pentru a preîntâmpina resentimentele populației sârbe față de cea germană, primarul Variașului de la acea vreme, Johann Pfeifauf, a cerut comandamentului german, în numele relațiilor bazate pe respect reciproc, existente până atunci între cele două etnii ale localității, înlăturarea mitralierei orientate spre sectorul sârbesc al comunei, acțiune încununată de succes.

După plecarea trupelor germane, din 15 septembrie 1944 și-au făcut apariția în Variaș soldații horthiști, aliați ai lui Hitler, care au poposit în localitate până în data de 20 septembrie, când iminenta sosire a Armatei Roșii i-a făcut să părăsească zona²³, nu înainte de a instala în postul din Variaș doi jandarmi unguri.

Ostașii sovietici și-au făcut apariția în Variaș la scurt timp după plecarea armatei ungare horthyste. Călăuzit de un localnic, un grup de soldați ruși a atacat Postul de jandarmi²⁴ cu grenade și focuri de armă, ucigând un jandarm ungur

14 D.J.T.A.N., *Fond Prefectura județului Timiș-Torontal*, dosar 9/1944, fila 94.

15 *Ibidem*, fila 16.

16 *Ibidem*, filele 98-99.

17 A.D. Stoica, C.C. Gomboș, *op. cit.*, p. 30.

18 *Ibidem*, p. 31.

19 *Ibidem*, p. 56.

20 Fapt relatat de Svetozar Strainov, martor al evenimentelor din toamna anului 1944.

21 D.J.T.A.N., *Fond primăria Variaș*, dosar 4/1944.

22 N. Engelmann, *op. cit.*, p. 117.

23 *Ibidem*, p. 123.

24 Clădirea Postului de jandarmi era situată pe locul actual al sălii de sport a Școlii din Variaș.

și pe celălalt capturându-l²⁵. Pereții, tavanul și pardoseala cazărnilor de jandarmi au fost grav avariate, clădirea fiind deteriorată în proporție de 30 %²⁶.

Peste 20.000 de ostași sovietici au fost cantonați în corturi, pe teritoriul localității, comandamentul fiind instalat într-o casă aparținând etnicilor sârbi. La Primărie se colectau alimente și băutură pentru armata sovietică, dar pentru a-și acoperi necesitățile de hrană soldații ruși au început să conștie porci, în special de la localnicii germani²⁷.

După mai multe zile de lupte, în care Armata Roșie întâmpina o aprigă rezistență din partea unei unități germane încartiruită în localitatea învecinată, Periam, un soldat al Reichului este capturat de ruși, într-o zonă situată la hotarul dintre Variaș și localitatea Șandra. Dus în casa localnicului sârb, Luchin Dușan, unde se afla comandamentul sovietic, soldatul german este supus la un interogatoriu și este torturat, pentru a divulga pozițiile și intențiile armatei inamice. Menținându-și atitudinea fermă de a nu coopera cu anchetatorii, soldatul german este împușcat în curtea etnicului sârb și este îngropat în același loc. După ce furia războiului a trecut, corpul lui a fost deshumat de reprezentanți ai germanilor varieșeni și a fost înmormântat la baza monumentului închinat eroilor, din cimitirul catolic. Pe crucea soldatului german nu s-a putut inscripționa vreun nume, pentru că asupra lui nu s-a găsit niciun act de identitate²⁸.

Până la ocupația sovietică a comunei, relațiile dintre germanii și sârbii varieșeni fuseseră de întrajutorare: se ascundeau unii pe alții, pentru a evita punerea în fapt a unor sentințe judecătorești sau încheiau căsătorii de conveniență, pentru a se proteja de dispozițiile nefaste a unor legi. Această perioadă însă, încărcată de dramatism, tensiune și nesiguranță, a contribuit la răcirea relațiilor dintre germanii și sârbii varieșeni, pentru destul timp de atunci încolo. Sârbii au fost acuzați că, sub protecția trupelor sovietice de ocupație și profitând de faptul că șvabii primiseră eticheta de trădători, au recurs la acte de samavolnicie, furturi și agresiuni asupra germanilor²⁹, după o simbioză seculară, lipsită de probleme majore între cele două etnii. Este de necontestat că aceste fapte s-au produs, dar ele nu reprezintă nota definitorie a comportamentului întregii populații de origine sârbă a comunei în acele vremuri tulburi.

La sfârșitul lunii septembrie 1944, se desfășurau lupte grele între forțele sovietice încartiruite în Variaș și cele germane situate în Periam și care se apărau cu îndârjire. O mare parte a soldaților sovietici desfășurau operațiunile militare în stare de ebrietate, lucru care explică atât curajul, dar și nesăbuința lor în anumite momente, care i-a costat pe destui dintre ei viața.

Într-o zi, comandantul sovietic al operațiunilor militare a scos toți bărbații din Variaș în afara comunei, pe linia I a frontului, situată la câțiva km de Periam, pentru a săpa tranșee. Tirurile cu branduri³⁰, executate de armata germană dinspre Periam, au zădărnicit acțiunea de săpare a tranșeelelor, iar norocul bărbaților varieșeni a fost că în acea zi proiectilele nu și-au atins țintele.

Pentru a neutraliza rezistența germană din Periam au fost utilizate în cele din urmă două katiușe³¹, montate pe camioane. Acestea au fost poziționate între Variaș și Periam, în locul unde drumul între cele două localități formează o ușoară colină. Lansarea dintr-o dată a unei importante cantități de explozibil, pe o arie de câteva hectare, a avut un efect devastator asupra apărătorilor germani ai Periamului, curmând împotrivirea lor îndârjită și permițând Armatei Roșii să pătrundă în comuna învecinată fără a mai întâmpina o rezistență majoră³².

În urma luptelor dintre armatele sovietică și germană în comuna Periam au rămas 117 morți, nenumărate case au fost distruse, iar centrala telefonică și cele 45 de posturi ale sale au fost complet avariate³³.

Între cei 117 morți din Periam s-au numărat și mulți civili, a căror singură vină a fost că în fața urgiei care a perturbat viața liniștită a localității nu și-au părăsit gospodăriile, sperând că războiul aparține doar soldaților. Dar nu a fost să fie așa, pentru că în astfel de vremuri instinctele primare domină sfera conștientului, a rațiunii și nu forța dreptului, ci dreptul forței este suveran.

În perioada 26-28 septembrie 1944, trupele germane de ocupație au împușcat în Periam 16 localnici, între care s-au numărat două femei și patru copii³⁴. Primul arestat a fost preotul ortodox Andrei Jebeleanu. În fața primejdiei care o reprezenta războiul, preotul se refugiase cu familia la Igrîș, localitatea sa natală. La 26 septembrie 1944, ziua când împlinea 37 de ani, întorcându-se în Periam pentru a verifica situația gospodăriei și starea de spirit a enoriașilor săi, preotul Andrei Jebeleanu este luat de o grupă de militari germani și fără niciun fel de judecată este împușcat împreună cu alți șapte săteni, într-un lan de porumb situat între Periam și Pesac. Cadavrele aflate în descompunere au fost găsite după părăsirea comunei de către trupele de ocupație, de

30 Aruncătoare de proiectile sau mine, cu țevă neghintuită în interior și traiectorie curbă.

31 Lansatoare de rachete multiple. Livrând cu rapiditate o cantitate devastatoare de explozibil, katiușele, deși nu erau la fel de precise precum tunurile, creau un efect de șoc asupra inamicului. Ele mai aveau avantajul mobilității. Fiind situate pe camioane, puteau fi mutate cu rapiditate dintr-un loc în altul, pentru a nu fi reperate. Șuierul rachetelor, atunci când erau lansate, avea un efect distructiv asupra moralului soldaților inamici.

32 Evenimente relatate de Svetozar Strainov.

33 A.D. Stoica, C.C. Gomboș, *op. cit.*, p. 117.

34 *Ibidem*, p. 113.

25 Fapte relatate de Svetozar Strainov.

26 D.J.T.A.N., *Fond primăria Variaș*, dosar 6/1945.

27 Fapte relatate de Svetozar Strainov.

28 N. Engelmann, *op. cit.*, p. 123.

29 *Ibidem*, p. 123-124.

Constantin (Gincu) Merce din Igrîș, cu ajutorul câinelui credincios al preotului, care nu l-a părăsit nici după tragica-i moarte³⁵.

În aceeași zi, Șimăndan Iuliana din Periam, mamă a trei copii minori: Ion, Ecaterina și Margareta, a fost luată de soldați SS, dusă în grădina Jung Hans și împușcată³⁶.

În data de 27 septembrie 1944, la orele 15, a fost împușcat mortal, prin geam, Minda Pantelimon, în timp ce se afla cu familia la masă. În aceeași zi, au avut loc și alte crime de care s-au făcut responsabili soldați germani: la orele 17, o patrulă germană a intrat în casa locuitorului Vincu Francisc, l-au ridicat împreună cu soția Maria și fiica Elisabeta, i-au dus pe câmp și i-au împușcat; trei copii minori, sub 10 ani: Moise, Barbara și Iuliana Vincu, au fost luați de acasă, duși pe un câmp din apropiere și împușcați; tânărul Stoianov Dănilă a fost ucis cu focuri de armă în timp ce se afla pe câmp, fiind trimis de mama lui ca să vadă dacă porumbul e bun de cules³⁷.

În ziua de 2 octombrie 1944, alți trei localnici din Periam: Isac Isaiu, Surdu Ioan și Haviari Ion, au fost ridicați, duși la comandamentul german și apoi la Lovrin. Au fost găsiți la marginea unui lan de porumb, împușcați în ceafă³⁸.

Zilele fierbinți ale lunii septembrie 1944 nu au ocolit nici comuna Pesac. Din raportul realizat de primarul Andrei Doboșin și notarul Miron Tăutu, aflăm că trupele germane au ucis 10 oameni, au incendiat Căminul cultural, 15 case, 50 de dependințe și majoritatea furajelor din gospodăriile cetățenilor³⁹.

Când au ajuns în Lovrin, soldații hitleriști au luat ostatici pe muncitorii Pricop Nicolae și Obreja Timofte. După ce li s-a scos câte un ochi cu cuțitul, au fost bătuti până la inconștiență. Apoi, în dreptul comunei Gottlob au fost legați de doi copaci, s-a turnat peste ei benzină și li s-a dat foc, arzând ca două torțe⁴⁰.

Între 30 septembrie și 7 octombrie, comuna Gottlob a fost transformată într-un adevărat câmp de luptă între trupele germane și cele sovietice. La școală a fost instalat spitalul, unde au fost aduși răniții și morții. În data de 7 octombrie 1944, rezistența germană a fost înfrântă, comuna fiind ocupată de soldații sovietici. În aceste împrejurări, 73 de familii, majoritatea de naționalitate germană, au părăsit localitatea și țara, refugiindu-se în Germania⁴¹.

35 F. Jebelean, *Igrîș. Monografie*, Timișoara, Editura Mirton, 2009, p. 225; A.D. Stoica, C.C. Gomboș, *op. cit.*, p. 113-114.

36 A.D. Stoica, C.C. Gomboș, *op. cit.*, p. 114.

37 *Ibidem*, p. 122.

38 *Ibidem*, p. 114.

39 *Ibidem*.

40 *Ibidem*.

41 Corina Cranciova, *Trecut și prezent în satul bănățean. Povestea Gottlobului. O altfel de monografie*, Timișoara, Brumar, 2007, p. 14.

În retragere, trupele hitleriste au împușcat la Jimbolia șapte șvabi bănățeni, membri ai Partidului Social Democrat din Banat. Cadavrele au fost găsite în șanțul drumului spre Timișoara, după barieră⁴².

Între 15 septembrie și 10 octombrie 1944, în orașul Sănnicolau Mare s-au succedat mai multe armate de ocupație: din 15 septembrie, orele 15.00 și până în 24 septembrie, au fost prezente în oraș trupele maghiare horthiste; din 24 septembrie, orele 12.00 și până în 3 octombrie, orele 7.00, au fost încartiruite în localitate trupele sovietice; din data de 3 octombrie, orele 10.00 și până în 8 octombrie, orele 11.00, orașul a fost ocupat de trupe germane. În fine, la 8 octombrie 1944, trupele sovietice victorioase intră din nou în Sănnicolau Mare, iar la 10 octombrie 1944, au sosit în oraș comandantul român al garnizoanei, căpitanul Tânjală Gheorghe împreună cu grănicerii, care fuseseră ascunși la diferiți cetățeni pe timpul ocupației germane.

Toate trupele, fie ungare, rusești sau germane, au confiscat de la locuitori animale: cai, boi, vaci, măgari și căruțe, harnașamente, tractoare, astfel că locuitorii au fost în imposibilitatea de a efectua lucrările agricole în toamna anului 1944⁴³.

La sfârșitul lunii septembrie și începutul lunii octombrie 1944, sângeroase lupte de stradă între armatele sovietice și cele germane s-au dat în Cenad, localitate aflată la fruntaria vestică a județului și a țării. Un raport al primăriei locale vorbește de situația gravă a comunei, majoritatea caselor fiind distruse datorită operațiunilor militare⁴⁴. Într-un document datat cu 30 septembrie 1944, Chestura Timișoara cerea efectuarea de razii intense pentru depistarea soldaților germani rămași în teritoriu și adăpostiți de populația minoritară. Un alt document al Chesturii Timișoara, din 19 octombrie 1944, dată când norii războiului se îndepărtaseră deja de hotarele județului Timiș-Torontal, consemnează că acest organ polițienesc cerea efectuarea de „...cercetări serioase și fără niciun menajament, pentru descoperirea tuturor elementelor care s-au dedat la devastări sau acte de teroare împotriva populației românești, pe timpul scurtei ocupații inamice”⁴⁵.

Până la data de 9 octombrie 1944, trupele germane au fost respinse dincolo de frontieră, iar județul Timiș-Torontal a fost eliberat. Deși România ieșise din alianța cu puterile Axei și a încheiat armistițiul cu Națiunile Unite la 13 septembrie 1944, Armata Roșie, prezentă pe teritoriul județului Timiș-Torontal, s-a comportat ca o armată de ocupație și, chiar mai mult, prin manifestările unora dintre ostașii ei, a adus prejudicii populației civile, care și până

42 A.D. Stoica, C.C. Gomboș, *op. cit.*, p. 114.

43 Sergiu Parneci și alții, *Monografia orașului Sănnicolau Mare*, înregistrată cu codul ISBN 973-0-05147-6, 2007, p. 34.

44 A.D. Stoica, C.C. Gomboș, *op. cit.*, p. 116.

45 D. Baiski, *Cenad pur și simplu*, Timișoara, Editura Marineasa, 2009, p. 104.

atunci fusese destul de afectată de cursul imprevizibil al evenimentelor militare.

O primă victimă, ca urmare a etichetei de trădători pe care șvabii bănățeni o primiseră în zilele de aprige confruntări sovieto-germane, a fost Franz Müller, fost primar al Variașului, executat de ruși, fără un motiv întemeiat, la 12 octombrie 1944⁴⁶.

Într-o notă informativă a Comandamentului Legiunii de Jandarmi Timiș-Torontal, din 22 noiembrie 1944, sunt consemnate o serie de abuzuri săvârșite de trupele sovietice, aflate în trecere prin comuna Comloșul Mare, în drum spre Iugoslavia. Soldații sovietici confiscau caii, vitele și porcii, pe care prima dată îi împușcau și apoi îi puneau în mașini. Populația localității era îngrijorată că lipsa animalelor va determina stagnarea muncilor agricole. Un alt motiv al temerii lor era acela că inclusiv femeile și copiii erau ridicați pentru a fi întrebuințați la lucrarea și întreținerea drumurilor. Autoritățile comunale ajunseseră să-și părăsească oficiile din cauza vizitelor făcute de ostași sovietici și a cerințelor lor exagerate⁴⁷.

Dintr-un alt document al epocii, aflăm că la Hodoni rușii schimbau caii cu forța, luau porcii fără să plătească, cereau 10-20 de găini zilnic, iar comandantul sovietic nu lua nicio măsură. În grupuri de 2-8 soldați înarmați, aflați mai mereu în stare de ebrietate, pătrundeau în casele oamenilor cerând diferite lucruri.

Jafurile și furturile din localitățile județului Timiș-Torontal, întreprinse de trupele sovietice de ocupație, s-au ținut lanț în toamna anului 1944⁴⁸.

După ce linia frontului s-a îndepărtat de granițele județului, localitățile care au cunoscut evenimente militare, încearcă să revină la o viață normală, să înlăture urmările războiului și să cinstească eroii rămași pe câmpul de luptă.

În urma luptelor din septembrie 1944, trupele sovietice abandonaseră în Variaș 150 de proiectile de tun, așezate în 30 de lăzi a câte cinci proiectile, despre existența cărora autoritățile locale înștiințează forurile superioare. Pentru siguranța populației, o echipă a Regimentului 7 Pionieri executa deminarea terenului dintre localitățile Variaș și Periam, la începutul anului 1945⁴⁹.

O parte dintre ostașii sovietici căzuți în luptele pentru Periam au fost aduși și înhumați la Variaș. Un raport din 31 august 1948, al primarului Milovanov Ivan, către Prefectura județului Timiș-Torontal, menționează că în comuna Variaș existau la acea dată două cimitire sovietice: unul în parcul comunal de lângă gară și celălalt în cimitirul sârbesc. În parc exista un mormânt comun, cu 17 eroi necunoscuți, deasupra căruia s-a ridicat un monument. Parcul era împrejmuț cu

sârmă și gard viu, fiind plantat cu flori și pomi. Lucrările au costat în anul 1945 suma de 3.000.000 de lei, proveniți din contribuția benevolă a locuitorilor sârbi. În cimitirul sârbesc se aflau 14 morminte individuale, care în loc de cruci aveau piramide cu stema U.R.S.S. Valoarea lucrării era de 5.000 de lei și a fost acoperită din contribuțiile locuitorilor comunei⁵⁰. În perioada următoare, osemintele celor 14 eroi sovietici din cimitirul sârbesc au fost mutate sub lespede monumentului existent în parcul de lângă gară.

Un monument al eroilor sovietici a fost edificat și în parcul central din comuna Periam, având inscripția „Glorie eroilor sovietici, 1944”⁵¹.

La Cenad, în centrul localității, „Societatea culturală democratică a slovenilor” a ridicat un monument reprezentând un infanterist la atac, în memoria ostașilor sovietici căzuți în luptă în ziua de 8 octombrie 1944. Mai există, de asemenea, un monument în cimitirul ostașilor sovietici din localitate, cu inscripția în limba rusă⁵².

În centrul orașului Sânnicolau-Mare s-a înălțat un monument cuprinzând eroi sovietici necunoscuți, căzuți în luptele pentru eliberarea localităților: Sânnicolau-Mare, Saravale, Valcani, Șandra, Pesac, Sânpetru-Mare și Jimbolia⁵³. În fața bisericii sârbești din Sânnicolau-Mare, s-a ridicat un monument cu inscripția: „Cauza noastră a fost dreaptă. Noi am învins. Eroilor căzuți în lupta împotriva fascismului pentru libertatea popoarelor”. Pe un perete al bisericii sârbești se află o placă comemorativă pe care sunt nominalizați cinci eroi ai sârbilor din localitate, căzuți în luptele din perioada 1941-1945.

Un monument care nominalizează 10 eroi din localitate⁵⁴ se află și în incinta bisericii sârbești din satul Gelu.

Ostașii germani căzuți în luptă nu au avut parte de monumente funerare închinat eroilor și nici măcar de locuri de veci creștinești. Din spusele martorilor evenimentelor, soldații germani care și-au găsit sfârșitul în Periam au fost îngropați pur și simplu la marginea drumurilor, în gropi comune, în locurile unde moartea i-a surprins. Resentimentele față de germani erau probabil prea mari la acea vreme, iar grozăviile înfăptuite de regimul lui Hitler și înfrângerea sistemului lui politic și militar au fost transferate asupra întregului popor german, care a fost culpabilizat și pus la stâlpul infamiei.

Trecerea timpului a estompat treptat tragicele evenimente desfășurate în toamna anului 1944, în județul Timiș-Torontal, ca și în alte zone ale țării. Readucerea înspre prezent a acestor întâmplări, cu tot cortegiul lor de consecințe, nu are menirea de a incrimina fapte, ci de a face în așa fel încât ele să nu se mai repete.

46 N. Engelmann, *op. cit.*, p. 123.

47 D.J.T.A.N., *Fond Prefectura județului Timiș-Torontal*, dosar 9/1944, fila 21.

48 A.D. Stoica, C.C. Gomboș, *op. cit.*, p. 120.

49 D.J.T.A.N., *Fond primăria Variaș*, dosar 6/1945.

50 D.J.T.A.N., *Fond primăria Variaș*, dosar 5/1948.

51 A.D. Stoica, C.C. Gomboș, *op. cit.*, p. 156.

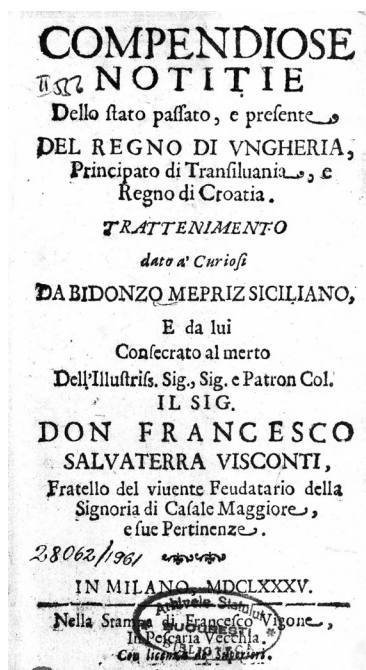
52 *Ibidem*, p. 155.

53 *Ibidem*, p. 156.

54 *Ibidem*, p. 159.

Dr. Costin Feneșan
(București)

Banatul într-o carte italiană din 1685

În 1685 vedea lumina tiparului, la Milano, una din numeroasele lucrări apărute în acea vreme, menită să aducă în atenția cititorilor spațiul est-central-european în care, începând cu înfrângerea oștilor otomane sub zidurile Vienei (1683), se desfășura campania puterilor creștine de îndepărtare a Porții dintr-o zonă pe care o controlase încă din primele decenii ale secolului al XVI-lea. Entuziasmul trezit în lumea creștină de succesele militare împotriva oștilor otomane a determinat publicarea unui

număr impresionant de *avvisi/Neue Zeitungen* – adevărate precursori ale reportajelor de presă de mai târziu – și deopotrivă a unor cărți referitoare fie la prezentarea propriu-zisă a evenimentelor, fie la descrierea spațiului în care acestea erau în curs de desfășurare sau se prevedea că vor fi terenul viitoarelor confruntări cu Poarta. Pe lângă rostul de a-i familiariza pe cititorii din Europa centrală și apuseană cu diferite aspecte ale teatrului de război, aceste tipărituri pot fi socotite cu deplin temei drept o componentă de maximă importanță a propagandei – mai cu seamă a celei de sorginte habsburgică – menite să argumenteze și să justifice implicarea cât mai consistentă a participanților politico-militari în acțiunea îndreptată împotriva Imperiului otoman. Acesta este contextul în care a apărut la Milano, în 1685, cartea lui Simpliciano Bizozzeri¹ intitulată *Compendiose notitie dello stato passato e presente del Regno di Vngheria, Principato di Transilvania e Regno di Croatia. Trattenimento dato a' curiosi* (Informații concise despre situația din trecut și de acum a regatului Ungariei, principatului Transilvaniei și regatului Croației. Prilej de distracție oferit celor curioși)².

1 Pe foaia de titlu numele acestuia figurează sub forma coruptă *Bidonzo Mepriz Siciliano*.

2 Exemplarul pe care l-am folosit se păstrează la București, în biblioteca documentară a Arhivelor Naționale ale României.

Despre autor, Simpliciano Bizozzeri sau Bizzozzeri (1642, Milano – 1704, Milano) n-am reușit să aflăm, din păcate, multe informații³. Din foaia de titlu al unei alte cărți a lui Bizozzeri știm însă cu certitudine că acesta a făcut parte, ca cleric, din Ordinul barnabiților⁴. Este de remarcat faptul că alte două din cele patru cărți publicate de Simpliciano Bizozzeri⁵ se referă la lupta coaliției creștine conduse de Imperiul habsburgic pentru alungarea Porții din bazinul Dunării mijlocii. În afară de cea amintită mai sus, din care au apărut la Bologna două ediții succesive (în 1686 și 1687) cu un titlu modificat⁶, Bizozzeri – stimulat desigur de interesul cititorilor pentru războiul împotriva Porții, încununat de eliberarea Budei (1686) și pătrunderea trupelor imperiale spre principatul Transilvaniei și Banatul aflat încă sub stăpânire oto-

3 Bizozzeri nu figurează în impresionantul dicționar biografic italian (din care au apărut până în prezent 90 de volume): *Dizionario biografico degli Italiani*, vol. 10 (Biagio – Boccaccio), Roma, 1968.

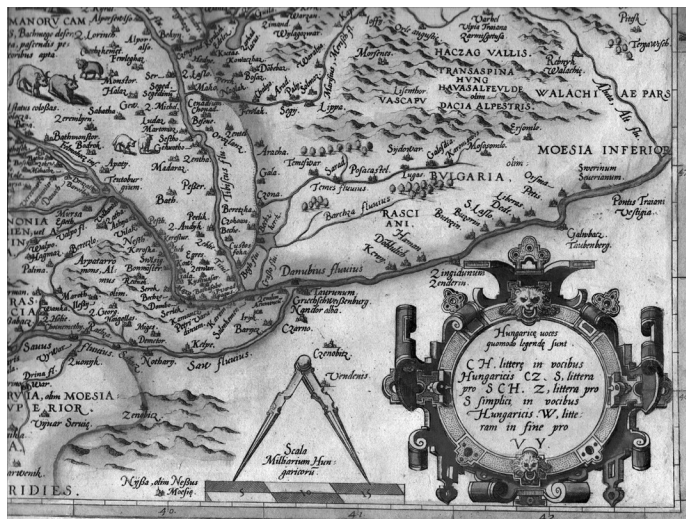
4 Ordinul clericilor regulari ai Sf. Paul, cunoscut mai ales sub numele de Ordinul barnabiților, a fost inițiat în 1532 de nobilul din Cremona, Antonio Maria Zaccaria (sanctificat în 1897) și de nobilii milanezi Bartolomeo Ferrari și Jacopo Antonio Morigia, fiind aprobat de papa Clemens al VII-lea în anul următor. După 1545, când membrii Ordinului s-au stabilit definitiv pe lângă biserica San Barnaba din Milano, ei au început să fie numiți barnabiți. Elaborate în 1552, statutele Ordinului au fost definitive în 1579 de San Carlo Borromeo, barnabiții angrenându-se în acțiunea de Contrareformă inițiată de Conciliul de la Trento (1543). În 1605 barnabiții au decis să se dedice domeniului școlar, care a devenit cu vremea una din activitățile lor principale. Chemați în Austria de împăratul Ferdinand al II-lea (1627) pentru a combate răspândirea protestantismului, barnabiții au obținut după despresurarea Vienei (1683) proprietatea asupra bisericii vieneze Maria-Hilf. În 1659 sediul Ordinului s-a mutat de la Milano la Roma; tot în secolul al XVII-lea – socotit drept perioada de aur a Ordinului – barnabiții au deschis misiuni în Austria, Franța, Germania și Malta, vezi *Enciclopedia Italiana*, vol. 6, Roma, 1930: articolul *Barnabiti* de Orazio Premoli.

5 Din păcate n-am avut posibilitatea să consultăm enciclopedia lui Giuseppe Boffito, *Scrittori barnabiti o della Congregazione dei chierici regolari di San Paolo (1533-1933): Biografia, bibliografia, iconografia*, vol. I – IV, Florența, 1933-1937 (o lucrare de referință apărută în doar 250 de exemplare numerotate), care ne-ar fi putut oferi informații numeroase despre viața și opera lui Bizozzeri.

6 *Notizia particolare dello stato passato e presente de' Regni d'Vngheria, Croatia e Principato di Transilvania, cioè descrizione di tutti i comitati, città, fortezze e luoghi più insigni de' medesimi, loro sito, qualità, richieze e genio della nazione, fatti d'arme, assedii, prese e riprese delle piazze et azioni più memorabili de' regnanti e generali che hanno comandato o militato nelli stesi*. Opera di D(on) Sempliciano Bizozzeri (la ediția din 1686, între paginile 52 și 53 se află o stampă reprezentând orașul-cetate Timișoara).

mană – a publicat alte două cărți, dintre care una s-a bucurat chiar de trei ediții:

La Sagra Lega contro la potenza ottomana. Successi delle armi imperiali, polacche, venete e moscovite. Rotte e disfatte di eserciti de' Turchi, Trattari e ribelli, assedi e

prese di città, piazze e castelli, acquivisti di provincie e sollevazioni nella monarchia Ottomana, origine della ribellione degli Vngari, con tutti gli accidenti successivamente sopraggiunti, dall' anno 1683 sino al fine de 1689. Racconti veridici brevemente descritti da Don Simpliciano Bizozeri, Barnabita Milanese (ediția I-a, Milano, 1690; ediția a II-a, Milano, 1692; ediția a III-a, 2 volume, Milano, 1699-1700, cu adăugirea Il particolare Trattato della Pace con tutti le Potenze interessate). Ungria restaurada. Compendiosa noticia de dos tiempos del passado: baxo el jugo de la tirania othomana del presente, baxo el dominio catholico de Leopoldo II. de Austria. Felices successos de sus armas cesareas en el reyno de Croacia y Principado de Transylvania. Escrita en lengua Toscana por D(on) Simpliciano Bizozeri, Barcelona, 1688.

Pe lângă aceste cărți, care s-au bucurat fără îndoială de succes la publicul cititor, Bizozeri a mai publicat o carte de învățăminte morale întemeiate pe parabolele din Vechiul Testament ale regelui Solomon: *Nelle parabole di Salomone esposte in lezioni morali dal P(adre) Don Simpliciano Bizozeri Milanese, cherico reg(olare) di S(an) Paolo*, 2 volume (ediția I, Milano, 1689; ediția a II-a Milano, 1689).

Revenind la cartea *Compendiose notitie* (Milano, 1685), trebuie remarcat dintru bun început faptul că este vorba de o compilație, lipsită de orice originalitate, lucrare scrisă de Bizozeri după diferite surse pe care le-a cunoscut și la care a avut acces. Documentația sa principală au constituit-o lucrările apărute anterior, dar și în vremea sa în diferite state italiene sau germane sau în Austria, cărți

aflăte cu mare probabilitate în impunătoarea bibliotecă ducală din Milano. Despre aceste surse de inspirație Bizozeri nu ne suflă însă nici un cuvânt. Sunt însă împrejurări în care a socotit cu cale să ne dezvăluie sursa lui de inspirație, pe de o parte pentru a oferi credibilitate sporită afirmațiilor sale, pe de altă parte datorită divergențelor de opinie cu alți autori⁷. Ca izvoare certe folosite de Bizozeri la descrierea Banatului – repetăm o compilație istorico-geografică – sunt citați Ptolemeu și Wolfgang Lazius. Într-adevăr, *Geografia* lui Ptolemeu (a cărei primă ediție a apărut la Bologna în 1477, apoi o altă ediție la Ulm în 1482, urmate de alte ediții în cursul secolelor XVI-XVII), i-a oferit lui Bizozeri un bogat material toponimic pentru spațiul bănățean, la fel și reprezentările cartografice realizate pe temeiul acesteia⁸. Nu este de exclus posibilitatea ca Bizozeri să fi recurs la hărțile lui Ptolemeu, așa cum fuseseră acestea reconstituite de cunoscutul geograf și cartograf Gerhard Mercator (Kremer) în lucrarea *Tabulae geographicae ad mentem Ptolemaei restitutae*, apărută la Köln între 1578 și 1584 (cu o nouă ediție în 1605). Autorul a socotit însă necesar să întregască informațiile lui Ptolemeu cu datele mult mai recente oferite de umanistul austriac Wolfgang Lazius (1514-1565) prin harta sa *Hungariae descriptio* (1561)⁹. De altfel, la o comparare atentă se poate constata că denumirile localităților din Banat au fost preluate de Bizozeri *tale-qual*e din harta lui Lazius. Credem însă că Bizozeri nu a folosit și descrierea regatului Ungariei – inclusiv a zonei bănățene – întocmită de Lazius și apărută la Viena în 1556¹⁰. Este aproape sigur, că Bizozeri n-a folosit nici binecunoscutul *Atlas Minor*¹¹ al lui Mercator, apărut pentru prima dată la Duisburg în 1595 și tipărit mai apoi în numeroase ediții în latină, germană, franceză, engleză, olandeză și chiar în turcă¹².

Faptul că lucrarea lui Bizozeri s-a înscris fără îndoială în programul de propagandă antiotomană și de susținere a luptei coaliției creștine împotriva Porții, este dovedit – ca de altfel în cazul tuturor autorilor central-europeni din epocă

7 Bizozeri afirmă, de pildă, că nu poate împărtăși opinia lui Wolfgang Lazius, care susținea că numele comitatului Arad ar proveni de la orașul antic Arcena aflat, potrivit părerii sale, în comitatul Timișoarei.

8 Cu privire la știrile lui Ptolemeu referitoare la spațiul geografic românesc, vezi Marian Popescu-Spineni, *România în izvoare geografice și cartografice. Din antichitate până în pragul veacului nostru*, București, 1978, p. 40-45.

9 În legătură cu activitatea cartografică a lui Lazius, vezi Eugen Oberthummer, Franz Ritter von Wieser, *Wolfgang Lazius. Karten der österreichischen Lande und des Königreichs Ungarn aus den Jahren 1545-1563*, Innsbruck, 1906.

10 *Des Khunigreichs Hungern samt seinen eingeleibten Landen grundtliche und warhaftige chorographica Beschreybung*, Viena, 1556.

11 *Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura*.

12 M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 134.

– și de ostilitatea evidentă față de comportamentul inuman al trupelor otomane cu diferite ocazii (de pildă, în 1550, la ocuparea Cenadului și în 1552, la cucerirea Timișoarei). În acest context, Bizozeri n-a pregetat nici să-l acuze pe Gheorghe Doja, care asedia în 1514 nobilimea refugiată la Timișoara, că ar fi premeditat predarea orașului-cetate către turci în cazul în care nu ar fi ajuns la un acord cu regele Ungariei. Relatarea clericului barnabit este de altfel un amestec de informații reale (de pildă descrierea cetății Timișoara, preluată dintr-o sursă pe care nu am putut să o stabilim, asediarea orașului-cetate de către răsculații lui Gheorghe Doja ori asediarea și cucerirea cetății Gyula în 1566) cu date cu totul din domeniul fanteziei (datorate în principal preluării *ad litteram* a celor furnizate de Ptolemeu) sau vădit greșite (în loc de regele Vladislav al II-lea al Ungariei, ca suveran este amintit, chiar de două ori, Ladislav al V-lea). În raport cu alți autori europeni (de pildă Heinrich von Ottendorf), care au scris despre Banat ca martori oculari ai celor relatate, cartea lui Simpliciano Bizozeri este mai mult decât modestă. Ea rămâne un simplu exercițiu livresc, asemenea multor altor lucrări din acea vreme.

(p. 42) Comitatul Timișoarei (Comitato di Temesuar)

Acesta este primul dintre cele care se află dincolo de Dunăre și Tisa (Tyssa) sau Tibisco. După ce treci Dunărea pe sub zidurile Belgradului, vei întâlni câmpii întinse, dar mai cu seamă așa-numita Câmpie Maxond (Campo di Machons)¹³ menționată în istorie, acolo unde, în anul 1456, vestitul Ioan Huniade (Giovanni Vnniade) l-a înfrânt pe împăratul turcilor Mehmed al II-lea (Mehemet II) (p. 43) care asedia Belgradul, loc în care acesta a fost rănit și constrâns să ridice asediul¹⁴. În dreapta acestei câmpii, coborând în-

13 După numele așezării, azi dispărute, pe care C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, București, [1968], p. 373 o localizează cu probabilitate în părțile Oraviței sau în Banatul sârbesc. Potrivit lui B. Milleker, *Dél-magyarország középkori földrajza*, Timișoara, 1915, p. 31-35, localitatea Maxond, în calitate de centru al districtului omonim, a făcut parte mai întâi din comitatul Cuvin (*Keve*), apoi din comitatul Caraș (între 1385 și 1456) și, în fine, din comitatul Timiș. Tot Milleker, *op. cit.*, p. 36 socotește că o localizare foarte precisă a așezării Maxond este hazardată, dar atrage atenția în același timp asupra dealului *Moșanda Mare*, aflat la 4 km nord-vest de Petrovasâla (Vladimirovac), în Banatul sârbesc, toponim care ar putea păstra numele așezării medievale. Potrivit lui T. Halasi-Kun, *Unidentified Medieval Settlements in Southeastern Hungary: Alba Ecclesia, Castrum Ér-Somlyó and Maxond*, în vol. „Hungaro-Turcica. Studies in Honour of Julius Németh”, ed. T. Halasi-Kun, Budapesta, 1976, p. 303-304, Maxond-ul medieval s-ar fi aflat pe teritoriul actual al localității Alibunar din Banatul sârbesc.

14 Belgradul a fost asediat de oastea otomană sub comanda sultanului Mehmed al II-lea între 4 și 22 iulie 1456, fiind apărat cu succes de garnizoana condusă de Ioan de Hunedoara, pe atunci guvernator al Ungariei.

spre Dunăre, se vede renumitul lac de la Becicherecul Mare (Lago di Bezkerék)¹⁵, în care se varsă râurile Borcea (Barchza), Caraș (Crasso), Timiș (Temes) și Bega (Begh). Din acest lac apele ies în trei direcții: un braț de apă se varsă în Tisa, iar celălalte două în Dunăre. În mijlocul lacului se

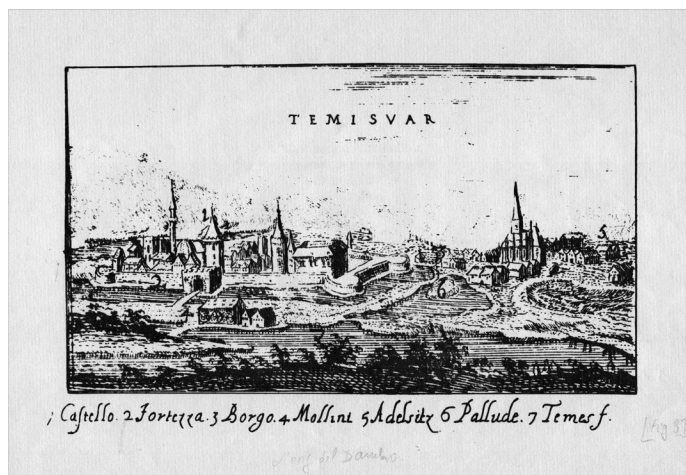
ridică un sat care are același nume [ca lacul]. În acest loc, dar și în cel învecinat cu el, la Becej (Betzeuu), aflat ceva mai în sus, spre stânga, pe malul Tisei, toți creștinii au fost tăiați cu mare cruzime (barbaramente) de către turci, atunci când au pus stăpânire pe Timișoara (Temesuar), orașul care îi dă numele comitatului. Acest oraș se află în regiunea locuită odinioară de galații scordisci (Galati Scordisci)¹⁶ și de troglodiți (Trogloditi)¹⁷, iar romani (Latini) i-au zis din vechime (anticamente) Galtis și Tomea. Orașul se află pe malul stâng al râului Timiș, numit în vechime Ancha. Este un oraș cât se poate de puternic, fiind în secolele trecute bastionul de apărare (propugnaculo) al Ungariei împotriva turcilor. De o parte a orașului curge prin apropiere râul Timiș, iar în față este înconjurat de mlaștini, care îl pun la adăpost de atacuri și îi alimentează din abundență șanțurile cu apă. Orașul acesta este de formă pătrată, însă neregulată. Nu are

15 Acesta a fost desecat de autoritățile habsburgice la mijlocul secolului al XVIII-lea.

16 Vechi trib celtic din Macedonia, care s-a așezat mai apoi în Pannonia inferioară, fiind menționat de izvoare la începutul secolului al III-lea î. Hr. Începând cu secolul I î. Hr., scordicii au fost implicați în lupte aproape neîntrerupte cu romanii. Între 56 și 50 î. Hr. au fost învinși și supuși pentru o vreme de regele dac Burebista. După ce au fost înfrânți nimicitor de împăratul Tiberius (15 d. Hr.), scordicii, care deveniseră supuși și mercenari ai romanilor, s-au romanizat cu vremea, dispărând ca entitate etnică.

17 Trib de origine getică.

multe fortificații moderne, dar cu toate acestea zidurile sunt bune, iar la cele patru (p. 44) colțuri se află patru turnuri cât se poate de puternice¹⁸. În interiorul incintei împrejmuite de ziduri se înalță, într-o parte, un castel cât se poate de puternic, de formă pătrată, căruia îi servesc drept apărare doar

zidurile cetății¹⁹. În anul 1514, Gheorghe Secuiul (Giorgio Zechel)²⁰, căpetenia (capo) faimoasă a răzvrătiților (ribelli), despre care se zice că ar fi fugit de la Pesta (Pesth) fiind urmărit de unguri, și-a ațintit privirea asupra aceluia oraș în timpul regelui Ladislau al V-lea²¹. Avea de gând ca, înstăpânindu-se asupra orașului, să-l oblige pe rege să facă pace sau, dacă acesta ar fi refuzat, să se îndrepte spre turci și să le cedeze orașul. Numai că Dumnezeu a pus capăt acestor planuri ale răzvrătitului, care a fost înfrânt de Ioan Zápolya (Giovanni Zapogliano), voievodul Transilvaniei. Apoi acest oraș a fost bine păzit de unguri până când, după moartea zisului Zápolya – în vreme ce regatul Ungariei și Transilvania rămăseseră sub ascultarea regelui Ferdinand al Austriei –, în regat s-a ridicat o nouă partidă, anume cea a lui Ștefan, fiul lui Ioan²², care îl pretindea pe seama sa, așa că a cerut ajutorul turcilor. Aceștia, dând curs cererii, au asediat Timișoara în anul 1552 și au supus-o (soggiogarono), tăind în bucăți întreaga garnizoană (presidio) în pofida promisiunii

18 Descrierea corespunde reprezentărilor, de altfel aproape fără vreo legătură cu realitatea, ale orașului-cetate Timișoara, așa cum apare în stampele apusene și central europene din secolele XVI-XVII.

19 Este vorba de castelul Huniade, legat de orașul-cetate printr-un pod peste șanțul de apă care îl înconjură.

20 Este vorba de Gheorghe Doja (Dózsa).

21 În realitate este vorba de regele Vladislav al II-lea (1490-1514). Ca rege al Ungariei, Ladislav al V-lea a domnit între 1444 și 1457.

22 În documentele osmane, Ioan Sigismund (7 iulie 1540, Buda – 10 martie 1571, Alba Iulia), fiul postum al lui Ioan Zápolya și al reginei Isabella, era numit în mod constant Ștefan (Istefan), „fiul craiului”.

făcute²³. De atunci și până în ziua de azi acest oraș este stăpânit de turci, care îi zic Tîmîșvar (Temisirar). În prezent conducerea (il governo) de la Timișoara urmează [ca rang] imediat după cea de la Buda din Ungaria, deoarece pașa (il Bassa) care conduce aici are titlul de beilerbei (Beglierbei), având sub (p. 45) jurisdicția sa șase sangeacuri, anume Lipova (Lipoua), Cenad (Ichauad), Gyula (Ghiola), Moldova (Mudava), Oradea (Varadin)²⁴ și Ineu (Ianoua), cele două din urmă fiind adăugate după ce au fost cucerite de turci în 1663²⁵.

Lugojul (Lugas) este un castel aflat în stânga Timișului. Odinioară i-a aparținut Transilvaniei, dar a fost ocupat de turci atunci când au cucerit Transilvania de la Rákóczy (Ragokczy)²⁶.

Caransebeșul (Karansebes) este o altă fortăreață mică aflată pe Timiș. Împreună cu Lugojul deja amintit a fost ocupată de turci în anul 1658.

În acest comitat se află mai multe localități însemnate, dintre care mai importante sunt Vârșeu (Ersomlo), aflat pe un deal²⁷, Șemlacul Mare (Mesesomlo), Possa²⁸ și Sarad²⁹, aflate pe Timiș și Galad³⁰, aflat pe Bega. De importanță mai mică sunt localități precum Cuvinul (Keuuy), Iulich³¹, Haran³², Butotzin³³, Orșova (Orsua) și Peth (Petic)³⁴, toate aflate la Du-

23 Încălcând condițiile de capitulare convenite la 25 iulie 1552, turcii comandați de Ahmed pașa i-au masacrat pe toți oștenii din garnizoana Timișoarei, în frunte cu Ștefan Losonczy, comandantul lor, la 27 iulie 1552.

24 Oradea nu a făcut parte din beilerbeilăcul Timișoarei.

25 Ineu a fost ocupat de turci în 1658, iar Oradea în 1660.

26 Este vorba de Gheorghe Rákóczy al II-lea, principele Transilvaniei (1648-1660). În timpul războiului civil din Transilvania (1657-1661), Rákóczy a pierdut în 1658 scaunul princiar, care a fost ocupat de Acațiu Barcsai. Acesta a fost proclamat principe de către turci după ce consimțise să le cedeze fără a opune rezistență banatul Caransebeșului și Lugojului, precum și cetatea și domeniul Ineu.

27 Este vorba de așa-numita *Culă* de la Vârșeu.

28 Așezare azi dispărută, unde s-a aflat până la jumătatea secolului al XVI-lea un castel. Ruinele unei fortificații din hotarul localității Ictar par să fie cele ale vechiului castel Posa, vezi B. Milleker, *op. cit.*, p. 150.

29 Castel vechi, care s-a aflat între Pișchia și Giarmata, vezi B. Milleker, *op. cit.*, p. 150-151.

30 Așezare azi dispărută, care s-a aflat la nord de Bașaid, în Banatul sârbesc, vezi B. Milleker, *op. cit.*, p. 9.

31 Denumire coruptă, care nu îngăduie identificarea.

32 Veche fortificație de la Dunăre, amintită documentar sub numele de *Haram/Horom*, ale cărei ruine se află lângă localitatea Banatska Palanka din Banatul sârbesc, vezi B. Milleker, *op. cit.*, p. 49.

33 Probabil o denumire coruptă pentru *Pozazin*, adică Pojejena.

34 La *Peth/Pech* din apropiere de Dubova s-a ridicat în secolele XIV-XVI o fortificație care apăra cursul Dunării.

năre, Custosfoka³⁵, Šablja (Zeblye), Bečej (Betzeuu), Itze³¹ și altele, toate aflate pe Tisa, precum și Arača (Aracha)³⁶, Zeuerg³⁷, Femen³⁸, Recaş (Rikas), Beregsău (Beretzka), Tzona³⁹, Ipered³⁹, Bild³⁹, Tosy³⁹ și multe altele.

Acest comitat este foarte mare, iar prin teritoriul lui curg pe toată lungimea lor râurile Timiș, Caraș, Bega, Borcea și altele. Tot pe teritoriul lui se întinde un întreg lanț de munți ziși Eysenthorn⁴⁰, care se întind de la nord înspre Dunăre.

Comitatul Cenadului (Comitato di Chonad) Cenadul (Chonad) este orașul care îi dă comitatului numele. Este anticul Gandana, numit de unguri Csanád (Chzonad), iar de (p. 46) germani Gingisch. Se află pe malul stâng al Mureșului (Marisio) sau Merisch, râu care vine din Transilvania. Aici s-a aflat un episcopat foarte vechi al cărui [prim] episcop a fost Sfântul Gerard de Sagredo (San Gerardo Sagredo), martirizat pentru credința sa în Hristos⁴¹. Episcopul de aici se află sub autoritatea arhiepiscopului de Kalocsa (di Coloczen), oraș de care Cenadul se află la o depărtare de 12 leghe⁴² și la 6 leghe de Lipova (Lippa), oraș aflat pe același râu. În anul 1550 orașul Cenad a fost asediat de turci și de transilvănenii partizani ai reginei Isabella (Reina Isabella), tutore a lui Ștefan, fiul lui Ioan Zápolya, care se opunea Fratelui Gheorghe (Frà Giorgio)⁴³, la rândul lui tutore al aceluiași copil. Numai că, deoarece tătarii au fost puși pe fugă, asediul a trebuit ridicat. Cenadul a fost grav rui-

nat în timpul regelui Ladislau al V-lea⁴⁴ de către Gheorghe Secuiul (Georgio Sechelio)⁴⁵, căpetenia unui mare număr de fugari. Acesta s-a apropiat de oraș cu un mare număr dintre ai săi. Văzând că întăriturile erau făcute din bârne (traui) și din alte materiale combustibile, a pus ca Cenadul să fie împrejmuit cu o cantitate mare de vreascuri și lemn, pentru a le da foc și a-i nimici pe toți locuitorii împreună cu orașul. Într-adevăr, cea mai mare parte dintre cetățeni a fost împrăștiată fie de fum, fie de foc și de bombardele inamice. Apoi, pătrunzând în acest fel în oraș, [Gheorghe Secuiul] a pus să fie căutați cu toată grija orășenii rămași și clericii și, legându-i la mâini, i-a dat morții pe toți în chinurile cele mai groaznice. Episcopul⁴⁶, care apucase să fugă la apariția inamicului presimțind pieirea turmei sale, (p. 47) s-a ascuns într-o pădure. Găsit de oamenii lui Gheorghe, a fost dus legat în fața acestuia. După ce a avut de îndurat nesfârșite chinuri, a fost lovit de acesta în cap cu o ghioagă de fier și, fiind încă în viață, a fost tras și ridicat în țepă în prezența întregii oști. În prezent acest oraș este pe jumătate pustiu și geme sub stăpânirea tiranică a turcilor.

Lipova (Lippa), pe care unii o socotesc în acest comitat, este numită de Ptolemeu (Tolomeo)⁴⁷ Portulatensium. La fel ca Cenadul, Lipova se află pe malul stâng al Mureșului, pe un deal înalt. Este o fortificație foarte puternică atât prin amenajările făcute, cât și datorită așezării sale naturale. Aici se află trecătoarea principală spre Transilvania. Lipova este orașul în care nelegiuitul Süleyman al II-lea (Solimanno II) – după ce îi gonise din Buda printr-o nemaiauzită trădare pe regina Isabella și pe copilul ei Ștefan sau Ioan Sigismund (Giovanni Sigismondo), așa cum îi zic alții – i-a îndepărtat pe amândoi, oferindu-le să cârmuiască Transilvania. Acesta era fructul cules de Isabella de pe urma protecției turcilor pe care îi chemase în ajutor împotriva forțelor lui Ferdinand. Apoi, când Isabella i-a cedat Transilvania lui Ferdinand, aceasta s-a făcut de oameni din garnizoana orașului Lipova. Numai că regina, căindu-se iarăși fiindcă cedase, a recurs din nou la turci pentru a fi repusă în domnia asupra principatului [Transilvaniei]⁴⁸. Intervenind în favoarea ei, Mehmed (Mehemet), pașa de Buda, a început asediul Lipovei, care (p. 48) i-a fost cedată de creștini în chip josnic în anul 1551,

35 Denumire coruptă, care nu îngăduie identificarea. În traducere, denumirea localității înseamnă *Paza trecerii*.

36 În prezent Novi Bečej, în Banatul sârbesc.

37 Probabil *Szöreg*, în prezent cartier al orașului Szeged, aflat însă pe malul stâng al Tisei, pe teritoriul Banatului istoric.

38 Denumire coruptă, care nu îngăduie identificarea. Să fie oare Fény, adică Foeni din zilele noastre?

39 Nu am reușit să identificăm așezarea medievală.

40 Referirea este, în mod evident, la Poarta de Fier a Transilvaniei, trecătoare aflată în partea superioară a Văii Bistrei. Toponimul nu poate desemna prin urmare munții din zonă (Munții Poiana Ruscă, Țarcu, Godeanu, Cernei).

41 Gerard (Gerhard) de Sagredo, primul episcop romano-catolic de Cenad (1030-1046), a fost ucis în apropiere de Pesta de o mulțime de unguri reveniți la păgânism, la 24 septembrie 1046.

42 În funcție de țară, o leghe măsoară cam între 2 200 și 5 500 de metri.

43 Este vorba de Gheorghe Martinuzzi (1482-1551), croat de origine (cu numele Utješenić), devenit în 1535 episcop romano-catolic de Oradea, apoi arhiepiscop de Esztergom și cardinal. Ca tezaurar și guvernator al Transilvaniei (1541-1551) a dus o politică duplicitară între Habsburgi și Poartă, clamând în același timp susținerea reginei Isabella și a fiului ei minor Ioan Sigismund. Drept urmare, din ordinul lui Ferdinand de Habsburg a fost asasinat în castelul de la Vințu de Jos la 16 decembrie 1551.

44 Vezi nota 21.

45 Vezi nota 20.

46 Este vorba de episcopul romano-catolic de Cenad, Nicolae Csáky (1500-1514), ucis de răsculați la Nădlac.

47 Claudius Ptolemaeus/Klaudios Ptolemaios (cca. 87 – cca. 165 d. Hr.), astronom, geograf și matematician din epoca elenistică târzie a Egiptului aflat sub stăpânire romană. Adept al teoriei geocentrice a sistemului planetar. În lucrarea sa *Geografia* s-a folosit pentru orientarea pe hărți de o rețea asemănătoare paralelelor și meridianelor. Ptolemeu a realizat printre altele și o hartă a Daciei, pierdută în cursul vremii și reconstituită în Evul Mediu cu ajutorul listei de toponime din *Geografia*.

48 În anul 1551.

dar nu i-a restituit-o Isabellei, ci a păstrat-o pentru sine, iar turcii au așezat aici o garnizoană. De la aceștia Lipova a fost reluată imediat de cardinalul Fratele Gheorghe, care trecuse de partea lui Ferdinand și a dat-o armatei acestuia comandate de Castaldo (Gastaldi)⁴⁹. Creștinii au pierdut din nou Lipova în anul 1552, după ce turcii au cucerit Timișoara, deoarece creștinii, temându-se de cruzimea turcilor, au aruncat în aer castelul, au distrus tunurile și au împrăștiat pulberea, iar garnizoana și-a căutat scăparea prin fugă. Această fortificație a fost apoi reluată din nou de transilvăneni, care au stăpânit-o până în anul 1603, când a fost ocupată de Basta, generalul împăratului, care a cucerit-o împreună cu castelul Lugoj. În această vreme Basta i-a readus la Lipova pe părinții iezuiți, care fuseseră goniți de ereticii din Cluj (Claudiopoli) în cursul răzvrătirii (ribellione) conduse de Moise Secuiul (Moises Zeche-l)⁵⁰. După ce, prin pacea încheiată între împărat și turci⁵¹, Bocskay (Boczkai) a fost declarat principe al Transilvaniei, stăpânirea asupra cetății Lipova i-a fost încredințată chiar acestuia. Această fortăreață s-a menținut sub stăpânirea transilvănenilor până în anul 1613⁵², când a căzut în fine în mâna turcilor. Gabriel Báthory (Gabriele Battori) l-a trimis din Transilvania la sultanul (Gran Turco) Ahmed⁵³ pe ambasadorul său Andrei Gicz/Géczy (Andrea Geczio)⁵⁴ pentru a-i cere acestuia ajutor. Acela [Gicz], încalcând interesele stăpânului său, și-a văzut de propriile-i interese cu toată stăruința, (p. 49) oferindu-i turcului Lipova și alte fortărețe dacă l-ar fi făcut principe al Transilvaniei. Auzind aceasta și lacom să pună mâna pe o așa pradă, Ahmed i-a poruncit lui Mehmed pașa (al Bas-

sa Mehemet) să-l alunge pe Báthory și să-i dea principatul Transilvaniei lui Gicz, după care Báthory, care se mânia, a întors armele contra turcilor. În acest timp Gabriel Bethlen (Gabriele Bethlem), care se dusesse în Turcia pentru a obține același principat, a reușit aceasta în condițiile pe care le oferise Gicz. Drept urmare a fost pus în stăpânirea asupra Transilvaniei⁵⁵, iar Bethlen le-a cedat turcilor Lipova, care se afla încă sub autoritatea sa⁵⁶.

Orosłamoș (Orozlan)⁵⁷ este un castel important din vecinătatea Tisei. În apropiere de acesta se află o veche mănăstire de călugări în locul numit Monostur.

Șoimuș (Sylmos) este un oraș destul de bun, dar deloc întărit. Se află pe un deal, la hotarul cu Transilvania. Celelalte localități, de importanță mai mică sunt următoarele: Arad, Ceala (Chalya), Szentelt (Zentel)⁵⁸, Kenetz⁵⁹, Paly⁶⁰, Gengy⁶⁰, Bizere (Bisere)⁶¹, Zeodi (Zeuuldin)⁶², Zădârlac (Zadorlaka), Igrîș (Egres), Sânpetru (S. Peter), Meszt (Metz)⁶³, Zendi⁶⁰, Deszk (Desck), Icloda (Ikldod), Cioca (Czoka) și altele.

În acest comitat izvorăște râul Bega (Begh), care se varsă în Tisa. Prin acest comitat trece Mureșul, care vine din Transilvania. (p. 50) Comitatul Aradului (Comitato Orodienzi)

Nu pot fi de acord cu opinia lui Wolfgang Lazius (Volfango Lazio)⁶⁴, care numește acest comitat după orașul antic Arcena, în prezent Arača (Aracha)⁶⁵, care se află pe râul Bega, fiind Begherius al romanilor (Latini), deoarece Aracha se află, așa cum s-a spus, în comitatul Timișoarei și nu în cel al Aradului. Veți lua, prin urmare, numele în seamă așa cum veți crede de cuviință. Voi spune, că în acest comitat se află înainte de toate Gyula, un oraș însemnat, care este așezat deasupra unei mlaștini formate de două râuri care, datorită culorii apei, se numesc unul Râul Alb sau Sebeskeres [Crișul Repede], iar celălalt Râul Negru sau Feketekeres [Crișul Negru], ambe-

49 Giovanni Battista Castaldo (1493-1563), general imperial și comandant militar al Transilvaniei în timpul ocupării de către Habsburgi (1551-1556).

50 Moise Secuiul/Székelly Mózes (cca. 1553-1603), devenit la sfârșitul anului 1601 liderul partidei antiimperiale din Transilvania, pătrunde acolo cu ajutor otoman și devine principe (15 aprilie – 17 iulie 1603) alungând trupele imperiale comandate de generalul Basta. Este înfrânt într-o bătălie de lângă Brașov (17 iulie 1603) de oștile lui Radu Șerban, domnul Țării Românești aliat cu Habsburgii, și ucis.

51 Este vorba de pacea de la Zsitvatorok (11 noiembrie 1606) între Habsburgi și Poartă, care a pus capăt *Războiului de 15 ani* și deopotrivă războalei antihabsburgice conduse de Ștefan Bocskay (1604-1606).

52 Corect 1616.

53 Ahmed I (1603-1617).

54 Andrei Gicz/Géczy (?-1614), căpitan al cetății Munkács (1590-1600), apoi al cetății Oradea (1608). Ca unul dintre favoriții principelui transilvănean Gabriel Báthory, a fost trimis la Poartă în 1612. La Istanbul a cerut scaunul princiar pentru sine, promițând că-i va ceda Porții cetățile Lipova și Ineu. Revenit în Transilvania cu ajutor militar otoman și din Țara Românească, a fost înfrânt de Gabriel Báthory într-o bătălie lângă Brașov (16 octombrie 1612). Iertat inițial de principe, a continuat să uneltească împotriva acestuia, urmărind să-l asasineze. A fost arestat de noul principe, Gabriel Bethlen, și executat.

55 În octombrie 1613.

56 În iunie 1616.

57 În prezent Banatsko Arandelovo, în Banatul sârbesc.

58 Așezare azi dispărută, care s-a aflat pe teritoriul de azi al localității Mokrin din Banatul sârbesc, vezi S. Borovszky, *Csanád vármegye története 1715-ig*, vol. II, Budapesta, 1897, p. 575.

59 Așezare azi dispărută, care s-a aflat pe malul stâng al Mureșului, față în față cu Nădlacul, vezi S. Borovszky, *op. cit.*, vol. II, p. 271.

60 Nu am reușit să identificăm localitatea.

61 Așezare azi dispărută, care s-a aflat pe teritoriul localității Glogovăț, vezi S. Márki, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*, vol. II/1, Arad, 1892, p. 194.

62 În prezent Frumușeni.

63 În prezent Musca.

64 Wolfgang Lazius (1514-1565), umanist austriac, care a activat ca istoric, cartograf și medic; istoric oficial al împăratului Ferdinand I de Habsburg. A realizat printre altele o hartă a Ungariei (1561), în care sunt cuprinse numeroase localități din Transilvania și Banat.

65 În prezent Novi Bečej, în Banatul sârbesc.

le venind din munții cei mai înalți ai Transilvaniei, formând mlaștina Sárkád (Zarkad). Această fortăreață însemnată și-a luat numele de la Gyula (Gyulo), care a ridicat-o pe vremea în care era conducător (prefetto) al Sfântului Ștefan, regele Ungariei⁶⁶, chiar dacă în relatările istorice se spune că în acest loc ar fi locuit mulți alți conducători ai Ungariei. Acest oraș are o formă aproape rotundă. Spre sud este scăldat de apele așa-zisei mlaștine Sárkád, spre răsărit curge râul Crișul Alb (Fekierkeres), care formează în fața orașului o insulă pe care au fost construite casele orașului. Cele mai multe dintre fortificații sunt vechi și de formă neregulată. Aproape jumătate din oraș, cea dinspre partea lacului, se reduce la un castel cu ziduri noi, (p. 51) mai ales înspre oraș. Șanțurile sunt pline de apa care provine din râul amintit. Acest oraș s-a aflat mereu sub stăpânirea regelui Ungariei până în anul 1566, când Ștefan, fiul lui Ioan Zápolya, dorind să pună mâna pe conducerea țării a cărei stăpânire fusese deja uzurpată de tatăl său cu sprijinul turcilor, l-a chemat în ajutor pe Süleyman al II-lea (Solimanno II), care a venit personal în Ungaria și a început să asedieze cetatea Sziget (Zighet), trimițând un număr de 40 000 de oșteni sub comanda lui Pertev pașa (Portau Bassa) să asedieze Gyula. Acest oraș, al cărui comandant era Ladislau Kerecsényi (Ladislao Kerestkeni), s-a apărut timp îndelungat de forțele turcești [de la 2 iulie la 2 septembrie 1566]. Când a aflat însă de pierderea cetății Sziget și fiind lipsită de orice ajutor, garnizoana de la Gyula s-a predat barbarilor în condiții onorabile la 2 octombrie din anul amintit [1566]. Numai că înțelegerea convenită nu a mai fost respectată, ci dimpotrivă întreaga garnizoană a fost trecută prin ascuțișul săbiilor turcești. După cucerirea cetății Gyula, sultanul i-a cerut transilvăneanului [Ioan Sigismund] 400 000 de scuzi pentru cheltuielile făcute cu asediul. Știind că Ștefan nu are cum să satisfacă această cerere, turcii s-au folosit de pretextul neplății și au reținut fortăreața pe seama lor. Aceasta geme încă și în ziua de azi sub tirania lor.

Înainte ca turcii să înceapă asediul cetății Gyula, în anul 1565 pașa de la Timișoara⁶⁷ a împresurat și a început să asedieze Pâncota (Pankota), un castel destul de puternic care se afla tot pe (p. 52) râul Crișul Alb. Pașa avea sub comanda sa 6 000 de turci și câteva piese de artilerie, cu care a bătut neconținut fortăreața. Apoi a trecut la asalt și l-a ocupat prin forță. După aceea [turcii] au cucerit alte două castele, Dezna (Desne) și Ineu (Iene), aflate în apropiere, astfel că au împresurat orașul Gyula, pe care – așa cum s-a spus – l-au asediat în anul următor [1566]. Dumbrava/Dombegyház (Domhebaz) este un oraș frumos, dar deloc întărit. Se află pe o câmpie întinsă între două râuri, Crișul Negru și Mureș.

Șimandul (Simandria) este un oraș fără mare importanță. Se află tot între râurile amintite, cu trei leghe mai sus de Dumbrava.

Csongrád (Czongrad) este un târg destul de mare. Se află pe locul în care râurile Kalló, Crișul Alb, Crișul Negru și Crișul se varsă în Tisa.

Lajosszállás (Layoszallos), care se află mai jos de Gyula, în stânga Crișului Negru, nu are nimic însemnat în afară de faptul că acolo se păstrează vestigii ale vechiului Licysis, așezat acolo de Ptolemeu.

Șoimuș (Sylmos) este un castel așezat pe un deal, la hotarul cu Transilvania. Celelalte localități din acest comitat sunt Vârșand (Varsan), un castel aflat pe Crișul Negru, Zărand (Zarad), Nagykecskés (Kekes)⁶⁸, Edelez⁶⁹, Șega/Királység (Kyralsek)⁷⁰, Zetethorina⁶⁹, Apor⁶⁹, toate pe Tisa, Földeák (Feuuldiak), Makó, Nădlac (Naglak), aflate pe Mureș, Bozas⁷¹, Peregu (Perek), Hedenies⁶⁹, Zege⁶⁹, Kovács-ház (Kouuaczhaz), Kutas (Kutos)⁷² și multe altele. (p. 53) Comitatul Torontalului (Comitato di Torontal). Acest comitat, la fel ca și celelalte care au fost deja descrise, se află în Dacia ripensis, așa cum a fost numită de cei din antichitate. Comitatul își are numele de la anticul Turisco, acolo unde staționa o garnizoană romană. Localitatea se cheamă în prezent Turo, iar ungurii îi zic Thurtur. Ea se află într-o câmpie plăcută, între două râuri, Kalló și Tisa, dar nu este un loc de mare importanță. Vámhalom (Banhalom)⁷³ este orașul cel mai important din acest comitat. Este așezat pe un deal de unde izvorăște un râu mic care se varsă în Kalló, în vecinătatea castelului Szent András (San Andrea) din același comitat. Acest oraș nu este însă întărit și se află la o depărtare de trei leghe de fortăreața Szolnok (Zolnok) pe Tisa. La o leghe de aici, spre Tisa, se vede castelul Felpernet, despre care se crede – potrivit lui Ptolemeu – că s-a numit *Prendanesiorum Colonia*, nume de la care unii autori cred că își trage originea vechea și nobila familie Perényi (Perennij). Celelalte localități, de mai mică însemnatate, sunt Bekin, Fejéregyház (Feregaz), Vársony (Varson) și Béla, aflate pe Tisa, Csorba (Czorba), Szent Tamás (San Tommaso), Szent Miklós (San Niclos), Hosipa, Vnama, Keklores, Ujfalu (Vifalu), Kini, Kis Bereszlo (Kisberoslo)⁷⁴ și altele.

68 Așezare azi dispărută, care s-a aflat la est de Cuvin, vezi S. Márki, *op. cit.*, vol. II/1, p. 210.

69 Așezarea nu a putut fi identificată.

70 În prezent cartier al municipiului Arad.

71 Așezare azi dispărută, care s-a aflat la nord de Nădlac, vezi S. Borovszky, *op. cit.*, vol. II, p. 65.

72 Așezare azi dispărută, care s-a aflat la nord de Mokrin, cam pe locul în care se ridică în prezent Teremia Mare, vezi S. Borovszky, *op. cit.*, vol. II, p. 323.

73 Așezare azi dispărută, care s-a aflat la nord de Bașaid, în Banatul sârbesc, vezi B. Milleker, *op. cit.*, p. 16. Datorită apropierei de râul Kalló, în mod cert nu este vorba de așezarea din Banatul sârbesc, ci de una de pe teritoriul Ungariei.

74 Toate aceste localități se află în prezent pe teritoriul Ungariei.

66 Ștefan cel Sfânt, regele Ungariei (1001-1038).

67 Mustafa pașa, beilerbeul Timișoarei.

Col. (r) **Constantin C. Gomboș**
(*Timișoara*)

Focul căzut din cer*

Primul raid al Aviației Statelor Unite ale Americii asupra Banatului: 30 septembrie-1 octombrie 1943. Doi prizonieri: aviatorii americani Jakobson Ghedeon și Jahane Iosif. Războiul psihologic dus de aviația inamică asupra Banatului prin lansarea a milioane de afișe-fluturaș. Colecția de afișe de la Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale ale României, prezentate în premieră. Aria de răspândire al acestora. „Manifestele lansate nu au produs nici un deranj între locuitori”. Alarmerile aeriene executate în județul Timiș-Torontal în luna aprilie 1944.

Defilarea armatei germane la Timișoara.

În Raportul operativ legat de activitatea aeriană inamică desfășurată asupra teritoriului României în intervalul de la 30 septembrie, ora 08.00, la 1 octombrie 1943, ora 08.00, se consemna: „La ora 00.05 avioane inamice venind dinspre Turnu-Severin trec pe deasupra Orșovei, Mehadiei și ajung la Reșița (identificată după

* Fragment din cartea „*Focul căzut din cer. Raidurile Aviației Statelor Unite ale Americii și ale Aviației Regale Britanice asupra Banatului și Transilvaniei 1943-1944*”, aflată sub tipar.

luminile de la furnale, foarte vizibile), unde, la orele 0.20 A.C.A. trage. De aici, avioanele se îndreaptă spre Oravița la ora 00.35, Vărădia (1.35), Bocșa Română (ora 2.00), Lipova (2.05-2.30) și Timișoara (orele 2.34-2.50, orașul a fost cel mai bine camuflat). A.C.A. a tras, lovind un avion în motoare. Din avion s-au aruncat doi ocupanți cu parașutele¹.” Cei doi vor fi capturați de autoritățile române din Lipova. Vor declara că au lansat asupra Bucureștiului și Timișoarei manifeste.

Din documentele aflate la Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale (procesul-verbal al interogatoriului la care au fost supuși cei doi aviatori, semnat de comisarul dr. Victor Vasiliu, șeful detașamentului de cercetare, raportul chestorului T. Meseșanu de la Chestura Poliției Timișoara, declarația în limba franceză a lt. av. rez. Jacobson Ghedeon, raportul primarului orașului Lipova Jakob Filzer, raportul către Ministerul Afacerilor Interne al României întocmit de gen. Constantin Deliceanu, prefectul Județului Timiș-Torontal, declarațiile olografe ale unor martori la capturarea inamicilor ș.a.) rezultă modul în care s-a desfășurat evenimentul. Astfel, în raportul telefonic al Primăriei orașului Lipova, nr. 5469-643 din 1 octombrie 1943, către Prefectura Jud. Timiș-Torontal se arată: „Cu onoare raportăm că în cursul nopții de 30 sept. spre 1 oct. 1943, la ora 2,15 un avion Liberator cu 4 motoare și-a făcut apariția asupra orașului nostru, executând trei ocoluri ale orașului. În acest timp apărarea antiaeriană activă joasă (mitralierele a.a. de la gara Radna, podul de peste Mureș și cele din compunerea Regimentului 7 Pionieri n.n.) a intrat în acțiune-funcțiune iar din avion s-au lansat cu parașuta următorii: 1. Jakobson Ghedeon, de 23 ani, lt. av. rez., semn de identitate nr. 16644, Filtgedeon Jacobson, evreu, cetățean palestinian. A fost prins de organele poliției locale, iar arme asupra sa nu s-au găsit, însă avea asupra sa bani românești, americani, elvețieni și egipteni. Susnumitul vorbește limba engleză și franceză. 2. Jahane Iosif, subl. rez., radiotelegrafist, care a fost prins de către organele militare, care în plus mai avea valută grecească și era, de asemenea, neînarmat. Cunoaște limba germană. Susnumiții au declarat că au venit cu manifeste asupra Bucureștilor și Timișoarei, iar apărarea activă joasă – mitralierele – din orașul nostru și din comuna Radna ar fi atins unul sau două motoare și pentru a salva avionul care era greu, s-au salvat cu parașuta. Echipajul avionului a fost compus din cinci persoane (comandant de bord, pilot principal, un pilot secund, un radiotelegrafist, un mecanic de bord și un mânăitor al mașinii de aruncat afișe n.n.), iar pilotul a fost rănit de tirul mitralierelor și înlocuit cu pilotul de schimb. În urmărire cu organele polițienești, militare și cu premilitarii s-au format echipe pentru cercetarea teritoriului orașului, pentru a fi curățit de

eventuali alți parașutiști. În prezent cei doi parașutiști se găsesc sub pază la Garnizoana locală. Aviatorii aceștia sunt laconici din care cauză nu știm dacă au mai fost lansați și alți parașutiști. Trei bucăți manifeste diferite, în limba română, se află la Poliția locală. Semnează, primar Filzer Jacob”².

Din ordinul Prefectului și al Comandantului C VII Armată s-a format o comisie care a cercetat cazul. Din aceasta au făcut parte: șef comisar, dr. Victor Vasiliu, cpt. Comșa Mihai de la C VII Armată, lt. col. magistrat Barbu Ion de la biroul juridic militar Arad (și interpret pentru limba franceză), comandantul premilitarilor Lucaci Coriolan, lt. rez. Gheorghe Gașpar, delegatul R 7 Pionieri, și Bodescu Ioan, asistent. Ancheta a avut loc în clădirea garnizoanei Lipova. În nota informativă nr. 258 a Detașamentului de Poliție Lipova se fac alte precizări: „În cursul zilei de 1 octombrie organele polițienești, în colaborare cu cele militare locale, premilitari și cu voluntari din populația civilă a fost alcătuită o poteră, ziua și noaptea, pentru prinderea parașutiștilor englezi, care eventual ar fi putut scăpa de urmărire. Rezultatul a fost negativ. S-au găsit doar două parașute. Comisia militară specială a smuls mărturisirea lui Jakobson că acesta este student evreu la Facultatea Politehnică din Tel Aviv și afirmația că ar fi decolat de la Bengazi (Libia), în scopul răspândirii de manifeste pe teritoriul român. Jakobson are o luxație la piciorul stâng, iar Jahane are serioasă fractură la picior. Li s-au acordat îngrijiri medicale. Se bănuie că prizonierii nu declară întregul adevăr, cel puțin în ceea ce privește faptul că au sărit cu parașuta din cauza avariei avionului. Aceasta cu atât mai mult cu cât în cursul dimineții de ieri, după cercetări amănunțite pe teren, am putut descoperi codul secret și însemnările cifrate pe care radiotelegrafistul Jahane a încercat să le distrugă prin rupere și împrăștiere. Codul a putut fi reconstituit de noi și s-a înaintat Garnizoanei locale care a și trimis un curier special la organele militare din Timișoara. Credem că cei doi s-au lansat premeditat pentru a servi ca agenți de legătură, intenție care a fost zădărnicită prin prinderea lor. Mai semnalăm și faptul că ceasul brățară al ofițerilor prizonieri arăta o diferență de o oră înainte față de ora oficială, fapt care credem că ar putea da indicații asupra etapei parcursă de avion și distanța de zbor.”³ Concluzia pe care ne-o însușim – se arată în procesul verbal – și care a fost adoptată în bună parte și de Comisia Militară este că acești agenți au fost trimiși ca prime puncte de reper și ca elemente de legătură pentru eventualitatea unor acțiuni viitoare aeriene ale trupelor inamice și nu a elementului terorist propriu-zis, se deduce și din aceea că până în prezent nu s-au găsit arme ce s-ar fi coborât de parașutiști... însă, cel mai important lucru este că s-a găsit codul cifrat, al cheilor și instrucțiunile de bord ale

telegrafistului...”⁴

Cei doi prizonieri au fost preluați de organele militare, duși la Timișoara, de aici la București și internați. La Timișoara, o comisie germană a fost lăsată să discute cu aceștia. Prefectul județului Timiș-Torontal va raporta Ministrului Afacerilor Interne evenimentul și ce măsuri s-au luat. Gen. Constantin Deliceanu va sublinia, în încheierea raportului, că „s-au găsit și

Blindate în fața Chesturii de Poliție din Timișoara.

manifeste în limba română, unele cu fotografii și la Șistarovăț, care au fost adunate de către premilitari și locuitori constituiți în echipe sub comandă”⁵. Alte trei parașute au fost găsite în raza localităților Jebel și Liebling. Prin nota telefonică nr. 22349 din 1 oct. 1943, ora 19.00, Prefectura județului Timiș-Torontal, Secția M.O.N.T, se raportau Ministerului Afacerilor Interne, Cabinet, București, următoarele: „În comuna Jebel din județ au fost lansate mai multe manifeste scrise în limba română, precum și 4 bucăți parașute care sunt prevăzute fiecare cu câte un tub din hârtie presată. Manifestele s-au înaintat în ziua de azi. În hotarul comunei Cebza din județ, la o distanță de 3 km de comună s-a găsit o parașută la care se găsește atârnată una ladă de tinichea în care se crede că ar fi un explosibil. S-au luat măsuri prin Divizia 4 Infanterie.” Nota telefonică este semnată de prefectul județului, g-l C. Deliceanu⁶

În perioada 1 octombrie 1943-19 august 1944, în cadrul unui adevărat război psihologic desfășurat asupra populației Banatului, ca de altfel, a întregii Români, aviația anglo-americană a aruncat asupra zonei milioane de manifeste-fluturași. Acestea trebuiau să-i determine pe români să aibă o atitudine ostilă Germaniei și să solicite Conducătorului statului român ieșirea din război. Acțiunea se suprapunea peste opinia publică, în marea ei majoritate convinsă că «războiul este pierdut pentru puterile Axei», starea de spirit defetistă fiind potențată de raidurile aeriene americane (ziua) și ale aviației regale britanice (noaptea). Aceste manifeste făceau parte din propaganda „albă” desfășurată de forțele aliate. Ea se

desfășura „la lumină”, nu în mod clandestin, și sursa era cunoscută opiniei publice, care le citea și comenta. În acest caz, în josul paginilor se putea observa simbolul Aviației Regale Britanice și al Aviației Statelor Unite, precum și un număr de înregistrare. Acestea demonstrează că manifestele făceau parte dintr-un plan bine organizat de influențare psihologică a populației, care, alături de zvonuri, trebuiau să declanșeze anumite comportamente în rândul opiniei publice din România. Reacția populației românești nu a fost la nivelul așteptărilor, dar nu putem spune că acțiunea de influențare psihologică cu ajutorul manifestelor nu a avut efect, mai ales că aceasta s-a suprapus pe un fond de nesiguranță și frică generat de bombardamente alimentate de informații contradictorii și zvonuri lansate cu scopul de a spori neîncrederea în autoritățile statului român.⁷

Primele trei tipuri de manifeste au fost aruncate asupra Banatului în noaptea de 30 sept./1 oct. 1943. Le voi prezenta pe primele două, ele fiind publicate pentru prima dată: 1 „**FORTĂREȚA CONDAMNATĂ**” cu următorul conținut: „**De pe steele înecate în sânge ale Rusiei și de pe tărâmurile altă dată înflorite ale Italiei vocea omenirii biruitoare cere capitularea forțelor tiranice ale oprămirii. S-au dus vremurile în care monstrul de oțel al puterii militare germane neînfrânte putea sili popoare să-și calce în picioare onoarea și să-și nesocotească datoria. S-au dus vremurile în care minciunile unei propagande pline de venin puteau înfățișa celor slabi puterea ca dreptate, oprămiria ca o ordine nouă iar trădarea de neam ca loialitate. S-au dus vremurile în care un popor întreg putea fi înfundat în cea mai neagră mizerie pentru satisfacerea poftelor unei clase de oameni setoși de averi și de mărire. Hotărârea oamenilor iubitori de libertate de a muri pentru acest bun suprem decât a trăi ca robi ai Germaniei a triumfat! Italia, care și în trecut a contribuit atât de mult la progresul și civilizația omenirii întregi, s-a deșteptat și a lepădat jugul tiraniei, reafirmându-și astfel dreptul la un loc de onoare în rândurile marilor forțe creatoare ale lumii. Rusia, atacată mișelește pentru îndeplinirea planurilor imperialiste germane, este pe cale să nimicească armatele care au încercat s-o înșenuneze. La rândul lor Marea Britanie și S.U.A. de Nord lovesc și vor năruia zidurile ersatz ale fortăreței înăuntrul căreia caută să se pună la adăpost de pedeapsă tiranii, vinovați ai tuturor nenorocirilor noastre de azi. Necruțați vor fi acei care vor fi găsiți ascunzându-se înăuntrul acestor ziduri**”.⁸ Manifestul are nr. R/122 și sigla Aviației Regale Britanice și a Aviației Statelor Unite. Pe verso are ca desen un bombardier.

2. Cel de al doilea tip este un pliant 10/18 cm, în patru pagini, cu fotografii alb negru. Pe prima pagină

sunt reproduse, în partea de sus, Catedrala Sfântului Paul din Londra, sub care este înserat textul: „**Aceasta este Catedrala Sfântului Paul la Londra. Bombele incendiare care sunt răspunzătoare de acest sacrilegiu au fost umplute cu petrol de la Ploiești.**” În partea de jos, o imagine cu bombardamentele de la Ploiești și textul: „**Acesta este Ploieștiul românesc. Bombele incendiare ale aliaților sunt răspunzătoare de ceea ce vedeți**”. În pagina a doua apare poza lui Hitler rostind o cuvântare incendiatoare, iar sub aceasta, poza unui bombardier aliat care își lasă încărcătura asupra rafinăriilor de la Ploiești. Are înserat textul: „**Atacul asupra Ploieștilor a făcut dovada că și România se află în raza de acțiune a forțelor aeriene Aliate. Înaintarea rusească dinspre răsărit și cea anglo-americană dinspre sud, fac ca toate centrele românești să devie pe zi ce trece mai primejdive. Noi nu vrem pierderea de vieți românești. De aceea noi spunem: «Fugiți din vecinătatea regiunilor militare și industriale amenințate!»** Pe pagina a treia, o fotografie îi prezintă pe doi ofițeri francezi, un grup de prizonieri germani și pe Hitler într-o nouă postură și are textul: „**Soldații Franței se prepară a fi gata să combată pe axiști și pe slugile acestora. Mareșalul vostru poate el să facă schimb de Miniștri cu boșorogul de Petain. N-are decât s-o facă! Dar amintiți-vă: «Vă aflați în război cu adevărata Franță, cu MAREA SORĂ LATINĂ.** Părți din «invincibila armată germană» în captivitate. Un excelent portret al bunului prieten al Mareșalului Antonescu (Hitler n.n.). Probabil că această poză a fost făcută în ziua în care el a auzit că Feldmareșalul său, von Paulus, a fost silit să se predea armatei rusești pe care dr. Goebbels a «nimicit-o» până atunci de vreo câteva «zeci de ori»... la radio.” Fila a patra are un colaj din două fotografii: una cu un afiș al Ducei în care se aruncă tomate și o alta cu debarcarea aliată în Sicilia. Textele sunt următoarele: „**Această este o reușită fotografie a Ducei. El este «decorat» cu ouă clocite, cu tomate și cu noroi, de către italienii din Sicilia. Nu cumva ați putea să-mi spuneți numele și a unui alt dictator fotogenic care ar putea cât de curând să aibă aceeași cinștire?**” Aceasta este o foarte parțială vedere a forțelor militare de debarcare aliate, așa cum ele au apărut pe coasta Siciliei, în zorii zilei de 10 iulie 1943. Toți acei germani care au crezut fantasmagoriile lui Goebbels despre preținsele «succese» ale submarinelor nemțești, probabil că se freacă și acum la ochi și nu le vine să creadă, văzând atât de multe vapoare aliate plutind”. Manifestul are sigla celor două forțe aeriene și numărul R/104.⁹

Cel de al treilea tip de manifest se intitulează „**ROMÂNII!**”/„**O SINGURĂ POSIBILITATE**” și are nr. C/RA/103.

Am identificat în arhivele județului Timiș următoarele tipuri de manifeste: **LINIA NISTRULUI – LINIA DEZASTRULUI** (CR/216)¹⁰; **ADEVĂRUL EVIDENT – OARE N-AȚI ÎNȚELES ÎNCĂ** (C/RA 704)¹¹; **NAȚIUNILE UNITE AU VORBIT – ACUM ROMÂNIA ARE CUVÂNTUL** (C/RA 703)¹²; **ȚARA NIMĂNUI – NU COMITEȚI SINUCIDERE NAȚIONALĂ** (C/RA 702)¹³; **HOTĂRĂȚI-VĂ ACUM!** (C/RA 709)¹⁴; **VORBE – FAPTE – TRECEȚI LA REZISTENȚĂ ACTIVĂ!** (C/RA 707)¹⁵; **URMAȚI CALEA RAȚIUNII – O SINGURĂ POSIBILITATE** (C/RA 706)¹⁶; **CUI I-E FRICĂ DE PACE?!** (RA/712)¹⁷; **ASCULTĂ ADEVĂRUL – CINCIANI DE MINCIUNI NAZISTE – ȚI-ADUCI AMINTE?** (RA/711)¹⁸; **FACTORUL TIMP/ ROMÂNII**¹⁹ (C/RA/701) și alte trei cu textul combinat.

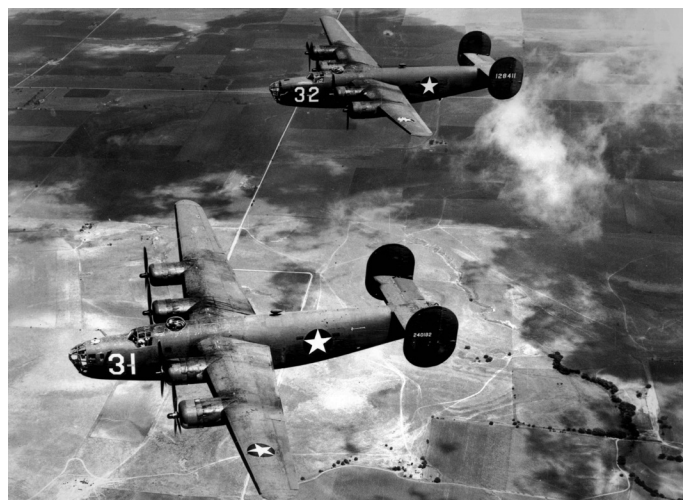
Manifestele au fost aruncate și identificate de organele de ordine pe raza localităților: Timișoara, Urseni, Ficătar – Plasa Buziaș, Drăgoiești, Uliuc, Saravale, Tomnatic, Gătaia, Cadar, Ohaba Forgaci, Deta ș.a.

La 18 martie 1944, cu nr. 480/1944 M., notarul comunei Saravale, Nicolae Cincu, raporta prefectului județului Timiș-Torontal următoarele: „În noaptea de 17 spre 18 martie 1944, la orele 23, s-a auzit deasupra comunei noastre zgomote de zbor de avioane care au durat circa 5 minute. Întinericul fiind complet, noaptea fiind fără lună și cerul noros, nu am putut observa nici direcția din care au venit și nici direcția în care s-au îndreptat aceste avioane necunoscute. Dimineata s-au găsit peste tot cuprinsul comunei și curțile oamenilor, grădini, izlaz, și chiar mai departe peste câmp, un mare număr de hârtii, de dimensiunile 10.1/2, 12.1/2 cm, având pe ambele părți un ceasornic cu arătătoare spre orele 12. Înaintăm alăturat 20 bucăți din aceste hârtii. **Starea de spirit a populației este calmă.**”²⁰

Prin adresa nr. 589/1944 MONT din 26 aprilie 1944, primarul Pârvu Ioan și notarul Văleanu Teofil al satului Ficătar raportau prefectului județului Timiș-Torontal: „Am onoarea a Vă înainta, aici alăturat, un număr de 4 manifeste care, în noaptea de 25 spre 26 aprilie 1944, au fost lansate de avioane inamice, probabil de proveniență anglo-americane, în hotarul și interiorul satelor Ficătar și Drăgoiești într-un număr foarte mare. Manifestele au fost toate adunate imediat în dimineata zilei de azi 26 aprilie 1944 de către organele primăriei prin premilitari din ambele sate, care au fost preluate de notarul comunei, aranjate în serii și trimise prin curier special, postului de jandarmi din comuna Sinersig, cu adresa noastră nr. de sus din 26 apr. 1944, orele 12.00. Au fost adunate și trimise postului de jandarmi, numărul de manifeste arătate în dreptul fiecărui sat, ca fiind adunate acel număr de manifeste în satul și hotarul lui și anume:

1. Din satul Ficătar un număr total de 2.200 manifeste. 2. Din satul Drăgoiești, un număr de 1.600 manifeste. Total: 3.800 manifeste. Înaintăm alăturat câte un manifest din fiecare categorie aflate lansate, care au purtat și poartă titulatura următoare: 1. „Națiunile Unite au vorbit”, 2. „Factorul Timp”, 3. „Adevărul evident” și 4. „Țara nimănu”. **Manifestele lansate nu au produs nici un deranj între locuitori**”.²¹

La Timișoara, chestorul Mihail Marin, raporta prefectului județului, la 27 aprilie 1944, următoarele: „Avem onoare a înainta alăturat patru manifeste intitulate, două „Factorul Timp”, iar două „Adevărul Evident”, lansate de aviația inamică pe teritoriul acestui Municipiu, în noaptea de 25/26 aprilie a.c. Totodată raportăm că organele noastre, în timpul nopții, au colectat un număr de 102 bucăți (!) din aceste manifeste, care au fost înaintate după cum urmează: 40 bucăți Inspectoratului Regional de Poliție Timișoara, 20 bucăți intitulate „Factorul Timp” iar 20 bucăți intitulate „Adevărul Evident”; 52 bucăți Comandamentului Garnizoanei Timișoara, 41 bucăți intitulate „Adevărul Evident” și 11 bucăți intitulate „Factorul Timp”; două bucăți, câte unul

Avioane americane marca „Liberator”, în misiune.

din fiecare Corpului VII Armată loco; două bucăți câte unul din fiecare Legiunii de Jandarmi Timiș-Torontal”.²²

În nota informativă (informator D-5, pretor Deta), cu caracter strict-secret, se raportau generalului Saidac, comandantul garnizoanei Timișoara, următoarele: „Am onoarea a vă înainta un exemplar din manifestele lansate de aviația inamică în cursul nopții trecute (11 mai 1944). Dețin informația că populația nu predă manifestele și că agenții anglo-americani (membri ai fostelor partide politice democratice) le comentează conținutul în cercuri familiale restrânse difuzându-le cu grijă prietenilor

politici și împrăștiind peste tot teama de bombardamente în proporții mari, dacă nu se produce rapid o schimbare de regim politic²². Generalul va pune rezoluția: „să mi se dea urgent câteva cazuri concrete”²³. Situația este generală, dacă la Saravale s-au strâns în ziua de 18 martie 1944, 1000 de manifeste, la Cadar în ziua de 25 mai au fost găsite și predate 200 de bucăți, iar la Deta, în ziua de 17 iulie abia două.

În luna aprilie 1944, în județul Timiș-Torontal au fost executate următoarele alarme aeriene datorită încursiunilor avioanelor inamice anglo-americane și a unor erori de informații:

I. 3 aprilie 1944, între orele 10.16-11.21²⁴

Au survolat localitățile: Uivar, Cenei, Cărpiniș, Biled, Rudna, Ciacova, Timișoara, Sănandrei, Vinga, Variaș și Periam, trecând în Ungaria. Asupra Timișoarei au zburat la mare înălțime, în formații de 8-12 avioane. Artileria a.a. n-a putut acționa, depășind posibilitățile de înălțime. Totuși Compania I-a a.a. a tras aproximativ 260 de proiectile, dar fără efect.

Au fost aruncate bombe explozive la Periam, Becicherecu Mic, Sănandrei, Variaș și Pesac. Nu au produs victime, ci doar pagube materiale. Multe bombe nu au explodat. Au fost aruncate pachete cu foițe de staniol pentru bruierea stațiilor de radiolocație germane la Tomnatic și Gottlob. Se solicită organelor superioare dublarea posturilor de pândă și alarmare la granița cu Jugoslavia și Ungaria.

Notarul comunei Saravale, plasa Sănnicolau Mare, Nicolae Ciucu, raportează Prefecturii Timiș-Torontal următoarele: „Astăzi, 3 aprilie 1944, la orele 10 a.m., o formațiune de mai mult de o sută de avioane a zburat deasupra comunei Saravale, la mare înălțime. La o distanță de doi km de liziera comunei, în direcția N-V au lansat un număr de 12 bombe dintre care două au făcut explozie, făcând gropi de câte 12 m. în diametru și 5 m. adâncime fiecare.

Restul de 12 bombe nu au făcut explozie rămânând înfipite la o adâncime de 2-3 m. făcând gropi cilindrice pe toată adâncimea lor cu un diametru de câte 40-50 cm. Au mai fost aruncate două bucăți rezervoare de benzină goale care au fost identificate a fi americane, purtând înscripția americană OHIO – S.U.A. Astfel că și avioanele credem să fi fost americane. Bombele căzând pe câmp nu au cauzat victime omenești și nici pagube materiale.”²⁵

II. 4 aprilie 1944, între orele 00.29-01.07²⁶

Centrul de Informare Reșița transmite știrea de „Atențiune mărită pentru sudul și vestul României” la orele 23.43, iar la orele 00.10 transmite semnalul de „Alarmă aeriană”. Știrea despre aviația inamică este transmisă și de stația C.F.R. Berzovia prin Inspekția de Mișcare C.F.R. Timișoara la orele 00.20. Sunt survolate

localitățile Gătaia, Buziaș, Timișoara, Ghiroda Nouă, Uliuc, Vinga, Cenei, Uivar ș.a. Asupra acestora sunt aruncate manifeste.

III. 4 aprilie 1944, între orele 10.28-11.09²⁷

Postul de pândă Rudna anunță trecerea a trei avioane necunoscute pe direcția de la 3-4 sus, la ora 10.15, apoi cele de la Giera (10.20) și Denta (10.25). Informația este completată de postul de jandarmi Tolvădia prin comandantul Legiunii de jandarmi Timișoara care comunică trecerea a peste 100 de avioane inamice peste localitate dinspre Jugoslavia spre Deta.

IV. 4 aprilie 1944, între orele 02.50-03.26²⁸

Postul de jandarmi Sănnicolau Mare anunță zgomote de avioane inamice dinspre Szeged și Subotița în colțul de NV al județului la orele 02.48, confirmat de postul de pândă de la Lipova la orele 02.40. Au fost survolate localitățile Lipova, Buziaș, Clopodia, Jamu Mare, la mare înălțime. Au fost aruncate manifeste.

V. 6 aprilie 1944, între orele 10.05-11.24²⁹

Posturile de pândă Clopodia (P.C.96), Jamu Mare (P.C.98), Denta (P.C.55) și Moravița (P.C. 89) au anunțat începând cu ora 10.48 zgomot de avioane foarte sus. La ora 10.58, Gara Domnița Elena din Timișoara anunță prin mesaj telefonic că 100 de avioane inamice au trecut granița peste gara Stamora Moravița în direcția Timișoara. Informația a fost confirmată de slt. Didițescu Ion, comandantul pichetului de grăniceri și al punctului de vamă Stamora Moravița, și de postul de jandarmi Gătaia.

VI. 7 aprilie 1944, între orele 21.52-22.21³⁰

Centrul de Informații Beiuș, prin Centrul Regional de Informare Sibiu, comunică la ora 21.20 că a observat trecerea mai multor avioane inamice direcția 12-6, către Timișoara. Informația este confirmată de oficiantul șef al transmisiunilor de la Centrul de Informare Arad și de comandorul Vlad Ioan, comandantul subzonei Apărării Pasive Arad. La ora 21.45 se anunță că subunitatea de grăniceri Tinca a observat un număr mare de avioane trecând frontiera Peregul Mare spre Timișoara. Avioanele au luat însă curs spre Sănnicolau Mare, trecând în Jugoslavia.

VII. sâmbătă, 8 aprilie 1944, între orele 21.51-22.12³¹

Centrul Regional de Informații Reșița sesizează zgomote de avioane necunoscute inamice în apropierea orașului. Cum între zborurile și zgomotele semnalate au fost și din acelea cu direcția spre Timișoara și cum Reșița este important punct sensibil ce se găsește inclus în «centura de alarmă a Timișoarei», s-a declanșat alarma aeriană la orele 21.51.

VIII. 9 aprilie 1944, între orele 01.50-02.27³²

Centrul regional de Informații Reșița anunță la orele 01.20 că postul de pândă (MA 38), aflat la periferia

Aradului, a înregistrat zgomot de mai multe avioane inamice cu direcția spre Timișoara. De la Sânnicolau Mare se confirmă trecerea unor avioane inamice spre Timișoara. Confirmă știrea și cpt. Badea Aurel, comandantul Cp. I-a a.a. din Timișoara, care raportează zgomot de avion peste subunitatea sa.

IX. 9 aprilie 1944, între orele 21.53-22.29³³

Postul de pândă și alarmare Cenei anunță la ora 21.50 zgomot de avion spre colțul de N-V al județului. Pretura Jimbolia, prin persoana pretorului, anunță că deasupra localității se aude zgomot de avioane cu direcția Orțișoara-Vinga. Secția de jandarmi Periam informează că a înregistrat zgomot de avion cu direcția Sânnicolau Mare, Periam, Arad. La ora 21.54, Centrul Regional Reșița informează despre „zgomot de avion cu mai multe motoare în direcția de la 7-2”, adică de la Belgrad la Timișoara.

X. 10 aprilie 1944, între orele 02.07-02.50³⁴

Avioane inamice survolează localitățile Arad, Receaș, Buziaș, Jamu Mare și Clopodia.

XI. 13 aprilie 1944, între orele 01.07-01.30³⁵

Sunt survolate localitățile Reșița, Rudna, Tolvădia, Denta, Banloc și Stamora Moravița.

XII. 14 aprilie 1944, între orele 14.15-14.57³⁶

Se semnalează zgomot de avion inamic peste localitățile Banloc, Ciacova și Timișoara. Lt. Bogdănescu V. de la Cp. I-a a.a. Timișoara raportează că a identificat un avion inamic de recunoaștere. Alarma aeriană a putut fi dată din eroare, în zonă evoluând și avioanele germane dispuse pe aerodromurile din Ungaria și Iugoslavia, la Lugoj și Arad.

XIII. 15 aprilie 1944, între orele 20.15-20.35³⁷

La ora 20.12, Inspekția de Mișcare C.F.R. Timișoara informează că impegatul de la gara Stamora Moravița a anunțat că un avion a aruncat rachete roșii și verzi lângă aceasta. Postul de pândă din Moravița (P.C.89) confirmă informația. Avionul s-a reîntors în Iugoslavia aruncând o rachetă roșie lângă gara Vatin, de pe teritoriul sârb. Alarma a fost dată din eroare.

XIV. 16 aprilie 1944, între orele 10.22-12.47³⁸

Centrul Regional de Informații Reșița anunță la ora 10.10 că 100 de avioane americane de tip Liberator se află deasupra localității Moldova Nouă, cu direcția spre nord. Au trecut peste Anina (09.49), Oravița (10.10), Lugoj (10.38) spre Sibiu și Timișoara. Au fost urmărite de avioane de vânătoare germane Me-109. La întoarcerea în Iugoslavia, avioanele germane au fost semnalate de posturile de pândă de la Clopodia, Jamu Mare, Denta și Moravița.

În nota telefonică nr. 499 din 2 iunie 1944, comandantul Legiunii de Jandarmi Timiș-Torontal, mr. Peșchir, raporta prefectului județului: „Raportăm că azi,

la ora 8.45, s-a dat alarma aeriană pe teritoriul județului Timiș-Torontal. Aproximativ 500 avioane inamice la ora menționată mai sus au trecut din Iugoslavia peste Jimbolia în direcția nord Ungaria, trecând peste comunele Variaș-Lovrin-Beșenova Veche. Asupra comunei Variaș s-a tras dintr-un avion câteva rafale de mitraliere, fără a provoca pagube materiale sau victime. În hotarul comunei Comloșul Mare, într-un lan de grâu s-au aruncat 8 bombe la 500 metri depărtare de șoseaua și calea ferată Comloșul Mare – Gottlob. 7 bombe au explodat, iar una nu. Nu sunt victime omenești și nici pagube materiale. Alarma a încetat la ora 11⁴⁰”.

Prin adresa nr. 10585 din 2 iunie 1944, către Ministerul Afacerilor Interne, Direcțiunea M.O.N.T, Eșalonul II, prefectul județului Timiș-Torontal, gen. C. Deliceanu, transmitea: „În referire la ordinul Dvs. Nr. 507 M. din 22 aprilie 1944, Am onoare a raporta că azi 2 iunie a.c. asupra teritoriului acestui județ s-au făcut incursiuni inamice: Localitatea: Comuna Variaș și Comloșul Mare. Data alarmei: 2 iunie 1944, ora 8,22. Numărul avioanelor: 500. Felul bombelor: asupra localității Comloșul Mare 8 bombe explozive, dintre care una n-a explodat. Greutatea bombelor: 220 kg. Asupra localității Variaș s-a mitraliat. Ora încetării alarmei: 11. Observațiuni: în ambele localități precum și pe întreg teritoriul județului victime omenești și pagube nu sunt”. Documentul este semnat și de șeful secției M.O.N.T. a județului, Chindea Cornel⁴¹.

În raportul cu Situația incursiunilor inamice asupra teritoriului Județului Timiș-Torontal, semnat de prefectul acestuia, gen. C. Deliceanu, se precizează că au mai fost atacuri aeriene în data de 3 iulie 1944, orele 10.55, și asupra localităților: Chișoda, Sacoșul Turcesc, Bucovăț, Sânmăndrei, Sânmartin, Peciul Nou, efectuat de 200-250 avioane inamice, care au lansat bombe explozive asupra culturilor agricole. Au fost un mort și un rănit la Sacoșu Turcesc, doi răniți la Sânmartin și două case avariate⁴². În raportul înaintat Prefectului județului Timiș-Torontal de către notarul comunei comunei Variaș, Pretura plășii Periam, cu nr. 1800 din 2 iunie 1944, se precizează: „Astăzi, la ora 09.25 au trecut 300 avioane care au mitraliat localitatea de la sud spre nord. Nu sunt pagube materiale și nici victime.”⁴³

Toate dările de seamă asupra executării alarmelor aeriene au fost întocmite de cpt. Strati Alexandru, șeful Centrului de Informare Timișoara, și înaintate spre știință prefectului județului Timiș-Torontal, gen. Constantin Deliceanu.

Cele 14 alarme aeriene au creat în rândul populației din Banat o stare de panică permanentă. N-au fost pagube materiale mari și nici pierderi de vieți omenești. Organele de resort ale Apărării Pasive vor

cere organelor superioare dublarea posturilor de pândă și alarmare din zonă pentru a fi prevenite din timp viitoarele atacuri aeriene ale aviației inamice și a limita pierderile grele de vieți omenești și materiale, așa cum se vor produce în lunile iunie și iulie 1944.

Note:

1. Vasile Tudor, *Războiul aerian în România*, (1941-1944), Editura Tiparg, 2006, Pitești, pag. 61-63.

2. Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale (în continuare D.J.T.A.N), fond Prefectura Județului Timiș Torontal, dosar 23/1943, fila 278.

3. *Ibidem*, fila 274. Comisarul va trimite la județ toate manifestele găsite pe teren, două parașute și o listă cu obiectele găsite asupra parașutiștilor. Inventarul acestora a cuprins: 29 hârtii a 1.000 lei și 12 a 500 lei, scoase din uz, 17 a 1.000 lei și, 57 a 500 lei valabile, 80 a 5 dolari americani, una a 1.000, 7 a 100, 4 a 20 și 2 a 5 franci elvețieni, un pachet în celofan cu „tablete întăritoare și bomboane”, 1 pachet baton cu „hrană condensată”, 2 bandaje tricot pentru încheietura piciorului, 1 portmoneu din piele, cu trei despărțăminte, care conțin: o verighetă de aur, un lăntișor de aur, 3 monete metalice a 20 franci elvețieni, 4 monete hârtii egiptene de diferite valori, un fluier metalic alb, 1 stilou marcă engleză, 1 port fotografie de piele care conține: o fotografie de femeie 6/9, trei fotografii mai mici și un carton alb. Reținutul se află complet echipat ca ofițer. I s-au lăsat asupra sa: ceasul-brățară, port țigaret, centura, un inel de aur, încă unul de argint cu imitații de briliant, o brichetă și cravata. Restul inventarului a fost predat slt. rez. Gașpar Gheorghe din R.7 Pionieri. Inventarul a fost semnat și de Jakobson. (f. 284).

5. *Ibidem*, fila 247.

6. Constantin C. Gomboș, studiul „*Raidurile aviației anglo-americane asupra județului Timiș-Torontal din anii 1943-1944*”, publicat în „*Patrimonium Banaticum*”, V, 2006, Timișoara, pag. 11-130. Vezi și D.J.T.A.N. fond Prefectura județului Timiș-Torontal, d. 23/1043, f. 248.

7. Oana Maria Preda, studiul „*Aspecte privind influențarea psihologică a populației României în timpul bombardamentelor din anii 1943-1944*”, publicat în Festung I, Ed. Printeuro, Ploiești, 2003, pag. 184-185.

8. D.J.T.A.N, fond, Prefectura județului Timiș-Torontal, dosar 23/1943, fila 271.

9. *Ibidem*, fila 272.

10. *Ibidem*, d. 22/1944, fila 162.

11. *Ibidem*, d. 24/1944, fila 37.

12. *Ibidem*, f. 65.

13. *Ibidem*, d. 22/1944, fila 188.

14. *Ibidem*, f. 206.

15. *Ibidem*, f. 207.

16. *Ibidem*, f. 183.

17. *Ibidem*, f. 321.

18. *Ibidem*, f. 163.

19. *Ibidem*, d. 24/1944, f. 39. În lucrarea lui Călin Hentea, „*Propaganda în război*”, Editura Cetatea De Scaun, Suceava, 2014, acesta nu face nici o referire la aceste milioane de manifeste-fluturaș, aruncate de aviația Statelor Unite și de cea Regală Britanică peste teritoriul României în anul 1944.

20. *Ibidem*, f. 77.

21. *Ibidem*, f. 84.

22. *Ibidem*, f. 85.

23. D.J.T.A.N., d. 22/1944, f. 163. Americanii vor mai arunca manifeste peste România în perioada 25-30 iulie 1953, când la București se desfășura cel de al III-lea Congres Mondial al Tineretului. Aliații de altă dată sunt acum dușmani și întrețin „Războiul Rece”. Alex Constantinescu, în cartea sa „*Spirala*”, Ed. Eurostampa, Timișoara, 2008, pag. 302-303, prezintă „Manifest nr. 4. Împrăștiat la Festivalul Internațional al Tineretului, semnat CERN, cu următorul conținut: „Cetățeni români și românce, Am intrat în cel de-al 10-lea an de când acest popor trece prin cele mai chinuitoare torturi în sensul distrugerii credinței, datinilor, limbii și a însăși existența lui. Români, treziți-vă și luptați din umbră, cu aceeași tactică și aceleași arme ale dușmanului nostru. Uniți-vă așa cum s-au unit strămoșii noștri în vremurile când muscalii cu hoardele lor barbare au năvălit pe plaiurile acestei țări. Uniți-vă în jurul nostru și luptați. Suntem mulți acum când vitregia sorții ne-a călit, cu toată pânda lupului, setos de sânge, cu toți morții căzuți, dintre cei mai buni români. Programul nostru este: distrugerea totală a comunismului și întronarea unui regim de libertate, drepturile omului să guverneze viața întregii omeniri, în locul crimei și terorii; eliberarea patriei noastre de tirania sovietică și întregirea ei în granițele Tratatului de Pace de la Paris; aderarea la Statele Unite ale Europei, în scopul desființării războaielor și a barierelor vamale, în Uniunea Statelor Europene ne vom menține independența, integritatea teritorială și autonomia; în scopul atingerii acestor țeluri avem îndatorirea de a ne ajuta reciproc, în orice împrejurare și cu orice sacrificii; pedepsirea după propriile lor legi a tuturor uneltelor dușmanilor noștri, membrii P.M.R., ai securității, ai miliției, care se dedau la jafuri, crime și banditisme, pedeapsa acestora va fi capitală. Numai aceia care vor duce lupta – alături de noi – prin lepădarea de comunism, vor obține indulgența poporului nostru. Nu vă lăsați intimidați de teroare, eroi ai Neamului, ci luptați fără frică. Trăiască România. Trăiască Uniunea Statelor Europene. Citiți-l și dați-l numai la buni români!”

24. D.J.T.A.N, fond 69, d. 26/1944, f. 172-173.

25. *Ibidem*, f. 152.

26. *Idem*.

27. *Ibidem*, f. 155.

28. *Ibidem*, f. 154.

29. *Ibidem*, f. 158.

30. *Ibidem*, f. 160.

31. *Ibidem*, f. 166.

32. *Idem*.

33. *Ibidem*, f. 168.

34. *Ibidem*, f. 169.

35. *Ibidem*, f. 178.

36. *Ibidem*, f. 169.

37. *Ibidem*, f. 180. Vezi și f. 80-83. Comandantul Centrului județean de informații A.C.A, Timiș-Torontal, cpt. Strati Alexandru, va analiza, la 20 martie 1944, un alt caz de dare a alarmei aeriene din eroare, atenționând: „Se impune, deci, a se interveni locului în drept, ca să se dispună: ca nici un avion amic să nu-și ia zborul, până ce decolarea lui nu se anunță în timp util Centrelor județene pentru a se evita perturbările create serviciului de alarmă, populației și industriei, prin alarme aeriene, care pot fi evitate, în afară de pericolul la care se expun aceste avioane de a fi doborâte de către artileria antiaeriană și avioanele de vânătoare”.

38. D.J.T.A.N, fond 69, d. 22/1944, f. 354

39. D.J.T.A.N., fond Prefectura Județului Timiș-Torontal, d. 22/1944, f. 238.

40. *Ibidem*, f. 141.

41. *Ibidem*, f. 143. La ordinul prefectului județului Timiș-Torontal organele în drept au executat demonstrații cu privire la stingerea bombelor incendiare, caselor și holdelor. La 16 iulie 1944 a avut loc la: Periam, Ciacova, Deta, Sânnicolau-Mare și Gătaia, la 19 iulie la Buziaș, la 20 iulie la: Recaș, Comloșul Mare și Jimbolia, iar la 22 iulie la Vinga. La acțiune au participat: primari, notari, preoți și învățători și 3-4 săteni mai destoinici din fiecare localitate. D. 22/1944, f. 262.

42. *Ibidem*, f. 238. Dușan Baiski în „*Cenad, pur și simplu*”, Editura Marineasa, 2009, la pag. 100 consemnează: „3 iulie 1944. Seghedinul este bombardat de aliați.” Tot atunci, din avioane s-au aruncat fluturași cu texte în limba maghiară având următorul conținut: «Agricultori mari și mici, anul acesta nu veți treiera iar la anul 1945 veți muri de foame». Primpretorul plasei Macău i-a sfătuit pe țărani, că atunci când treiera, să fie atenți deoarece aviația inamică a lansat bombe incendiare în lanurile de grâu. De asemenea, a aruncat un praf cenușiu, care praf intrând în fântâni și pe iarbă otrăvește vitele și populația care întrebuințează apă de băut”.

43. *Ibidem*, f. 238.

Dușan Baiski

(Timișoara)

Grănicerii și contrabanda*

1941

Situația internațională din primul semestru al lui 1941 nu era deloc liniștitoare nici pentru România. Pe 6 aprilie, de Paștele Ortodox, dată deloc întâmplător aleasă dacă avem în vedere interesul pentru ocultism al conducătorilor naziști, Germania atacase Iugoslavia, inclusiv de pe aeroportul românesc Arad. După trei rânduri de bombardamente, în care atinsă a fost chiar și Biblioteca Națională a Serbiei, ceea ce a dus la distrugerea multor documente istorice privind sârbii ca națiune, la Belgrad au fost uciși peste 17.000 de cetățeni iugoslavi. Armata iugoslavă a capitulat pe 17 aprilie. Iugoslavia a fost ocupată, concertat, de armatele germane, italiene, bulgare și maghiare. Sub influența Vaticanului care, prin seria sa de concordate, îi adusese deja la putere pe Mussolini și pe Hitler (în 1933, prin votul decisiv al Partidul Catolic Bavarez), Ante Pavelić crează Statul Independent Croat și începe catolicizarea în masă, alungarea și eliminarea fizică sistematică a sârbilor, evreilor și țiganilor, inclusiv prin lagăre de exterminare a copiilor, conduse chiar de preoți și călugărițe catolice. România a fost, grație lui Ion Antonescu, țara care a refuzat să participe la sfășierea teritorială a Iugoslaviei. Și nu că nu avea în plan ocuparea Banatului Iugoslav (Sârbesc), ci a considerat că nu era momentul să le înfigă sârbilor un cuțit în spate. Nu după multă vreme, înșși sârbii, alături de șvabi și români, i-au cerut¹ ocuparea Banatului, de teama atrocităților armatei maghiare.

Într-un asemenea context, șeful Vămii Jimbolia constata² contrariat că organizația jimboliană germană „Deutsche Volksgruppe in Rumanien – Ortsleitung Hatzfeld (Jimbolia)” începuse să fie extrem de interesată de frontieră și care, notează el, „...ajunsese de fapt inexistentă”. După deteriorarea totală a relațiilor dintre Germania și Iugoslavia, la Jimbolia au început să vină foarte mulți șvabi din țara vecină, șvabii locali organizând încartiruirea și ajutorarea refugiaților. „Ulterior, însă, activitatea acestei organizații s-a extins, tinzând la un moment dat chiar să se suprapună autorităților legale ale Statului și în special a celor de frontieră. [...] diferiți

¹ Vezi Petre Țurlea, *Românii din Serbia – 1940-1944*, Editura Enciclopedică, București, 2012.

² D.J.T.A.N., Fond 272, inv. nr. 511, *Vama Jimbolia*, dosar nr. 111/1943, f. 40.

* Fragmente din cartea *Contrabandă în Banat*, aflată în lucru.

membri din această organizație au început să treacă peste frontieră, unii sub protecția soldaților germani, ca fiind informatori sau călăuze ale acestora, iar alții prevalându-se numai de calitatea lor de membri în organizație cu însărcinări speciale date de această organizație, pentru comunele șvăbești din țara vecină.

Trecerea acestora peste frontieră pe la pichetele noastre de grăniceri s-a făcut în mod neregulat, unii dintre ei trecând chiar automobile fără să oprească la pichet, alții amenințând și admonestând soldații care au încercat să-i oprească.

În acest fel, soldații noștri ajunseseră simpli spectatori la frontieră.”

Șeful Vămii Jimbolia raporta³ către superiorii săi, pe 17 mai 1941, despre zvonurile tot mai intense privind încorporarea la Ungaria a Banatului Românesc, ceea ce determina îngrijorarea nu doar a românilor și sârbilor din zonă, ci și a germanilor. Cu doar trei zile înainte, Ungaria ocupase Bačka sârbească, inclusiv Becicherecul Mare (astăzi, Zrenjanin). În așteptarea ocupării Banatului Românesc, ungurii din zona Jimboliei au vopsit stâlpii de telegraf în culorile naționale ale Ungariei, lucru sesizat de grăniceri, la Cenei.

Și tot șeful Vămii Jimbolia își va anunța, pe 24 mai 1941, superiorii din București, despre faptul că Spitalul de Stat din Jimbolia a primit o scrisoare din Budapesta, de la o firmă pe nume „Siemens”, prin care aceasta face reclamă la aparatele sale Röntgen:

„Ceea ce socotim demn de semnalat în această scrisoare este faptul că începe prin a saluta cu bucurie spitalele și pe medicii orașelor ungurești întoarse.

Printre aceste orașe ungurești reîntoarce socotește și comuna Jimbolia și, ca atare, adresează această scrisoare, cu denumirea ungurească a localității și cu francarea internă a Statului ungar.

Atât data întocmirii scrisorii, 30 aprilie 1941, cât și data expedierii, 2 mai 1941, precum și forma de expediere, «Expres», le socotim elemente prețioase, atât în ce privește siguranța cu care se conta pe reușirea acțiunii ungare în legătură cu Banatul, cât și data, când probabil ar fi avut loc.

La această scrisoare mai este de asemenea demn de semnalat și faptul, destul de curios de altfel, că oficiile noastre poștale au primit și expediat mai departe o scrisoare din străinătate, care după cum se vede pe plic, nu era adresată pentru România, neavând menționat aceasta, și au înmănat-o la destinație fără ca măcar să-i aplice vizibil vreo ștampilă a Poștei Române.”

Nu e niciun secret faptul că după Marea Unire de la 1 decembrie 1918, România (Vechiul Regat) și-a asigurat funcționalitatea statală trimițând în noile provincii etnici

români, care prezentau siguranța că vor veghea la impunerea unitară a legislației, dar și la respectarea acesteia. La fel de lipsit de secret este și faptul că mulți funcționari etnici români născuți în aceste provincii s-au simțit oarecum dați la o parte, frustrați de lipsa de respect acordată de frații de peste munți. Credem că Regatul României a procedat logic, chiar dacă nu întotdeauna logica ne convine sau nu. Sunt situații în care, desigur, o nouă statalitate crează rezistență la schimbare, teamă de incertitudine. etc. Nu este în intenția noastră de a face în cartea de față o analiză a situației. Dar aceasta trebuie măcar sugerată, pentru a oferi contextul în care s-au petrecut evenimentele mai mici sau mai mari pomenite.

1942

Pe 6 martie 1942, Direcțiunea Vămilelor solicită⁴ Vămii Jimbolia să comunice dacă de la reluarea traficului feroviar spre Kikinda au ieșit din țară 32 de vagoane cu cauciuc. Răspunsul va fi negativ. Iată, așadar, un eveniment, în aparență banal, însă era totuși vorba de o garnitură de tren de marfă, de zeci de tone de cauciuc, produs ce nu se găsea peste tot, iar dacă a fost vorba de cauciuc natural, problema arată și mai gravă. Nu e niciun secret că din orice nenorocire cineva are de câștigat și nu e greu de ghicit cine a câștigat în cele două războaie mondiale ale mileniului II: Statele Unite ale Americii. Dispariția a 32 de vagoane încărcate cu o asemenea marfă, căutată cu (aparentă) disperare de Direcția Generală a Vămilelor nu a fost nici pe departe un caz singular, fie că a fost doar o neglijență, fie că făcea parte dintr-o schemă organizată, coordonată și supravegheată de structuri de stat ori de indivizi cu puternice legături în organismele și instituțiile Statului Român de atunci.

Vama Jimbolia înregistra, pe data de 28 martie 1942, o notă⁵ primită de la București, prin care Ministerul Economiei Naționale limita în cazul militarilor germani permisionari luarea, de acasă, de hrană necesară pentru maximum două zile, orice cantități în plus fiind interzise.

Plt. Manu, șeful P.J. Teremia Mare, solicita⁶ către S.J. Sânnicolau Mare, pe data de 28 iunie 1942, anularea permisului de portarmă pentru Lenhard Vaier din Teremia Mare „...pentru următoarele motive. Numitul a fost dovedit că se ocupă cu contrabandă în Iugoslavia și treceri de indivizi în mod fraudulos peste frontieră în Iugoslavia, de la care încasa sume de bani foarte mari și apoi în legătură cu grănicer(i) erau trecuți peste frontieră. Deci numitul este o persoană periculoasă la Siguranța de Stat și publică. Actual este trimis sub stare de arest în Judecata Curții(i) Marțiale pentru cele menționate mai sus.”

⁴ *Ibidem*, f. 70-74.

⁵ *Ibidem*, f. 67.

⁶ Fond 161, inv. nr. 573, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosar nr. 78/1943, f. 29.

³ D.J.T.A.N., Fond 272, inv. nr. 511, *Vama Jimbolia*, dosar nr. 111/1943, f. 36.

Vama Jimbolia anunță⁷ Bucureștiul, pe 5 iulie 1942, că în decursul lunii iunie nu s-au petrecut fapte vrednice de semnalat, că „...nu s-au mai prins contrabande de cai, ci numai mici contrabande de alimente la export făcute de rudele șvabilor care sunt fugiți din România. Asemenea, s-au prins mulți soldați germani, originari din România, cari fiind în concediu, încercau să vină clandestin în țară, fiindcă autoritățile militare germane nu le dau concedii pentru România, ci numai pentru Serbia.”

În contextul internațional tot mai complicat în care se găsea inclusiv România, nu e de mirare că li s-a cerut⁸ inclusiv lucrătorilor vamali să dea dovadă de maximă vigilență la punctele de trecere a frontierei: „În primul rând, fiecare funcționar să-și scruteze conștiința și să-și ascute spiritul de pătrundere al celor mai meșteșugite încercări dăunătoare siguranței țării și apoi să-și încordeze puterile de muncă, așa că simpla satisfacere a obligațiilor normale de serviciu să fie depășită de fapte deosebit meritorii.”

Faptul că trupele germane și italiene, aflate în tranzit prin Banat, săvârșeau o serie de nereguli față de legislația vamală în vigoare, îl va determina⁹ pe mareșalul Ion Antonescu să dea rezoluția cu nr. 90322115/18 septembrie 1942: „Am spus ca trenurile care nu se supun controlului să li se detașeze locomotivele cu două stații înainte de stația de vamă și să se rețină trenul, până ce toți intră în ordine legală.”

Direcțiunea Vămilei, din cadrul Ministerului Finanțelor, va anunța¹⁰ în teritoriu, pe 15 decembrie 1942, că, din informațiile pe care le deține de la Ministerul Economiei Naționale, Grupul Etnic German ar face cumpărări masive de slănină, untură topită și osânză, cu intenția de a le trimite în Germania cu ajutorul mașinilor militare germane. Pentru a se preîntâmpina exportul acestor produse deosebit de importante pentru consumul intern, li se cerea vameșilor atenție specială, orice export trebuind să fie în regulă în ceea ce privește documentele însoțitoare.

1943

Printr-o notă¹¹ strict confidențială, datată 7 ianuarie 1943, Direcțiunea Generală a Vămilei trimite în teritoriu o notă cu privire la un ordin anterior, transmis pe 2 ianuarie 1943, și reamintește documentele ce țin loc de pașaport pentru membrii armatelor aliate, germane și italiene și anume:

„Pentru Armata Germană

1. – Legitimație de Trecerea Frontierei – Verde.

(Grenzübertrittsweis Verde) pentru membrii Armatei Germane.

2. – Legitimație de Trecerea Frontierei – Roșie (Grenzübertrittsweis Roșie) pentru membrii însoțitori, funcționari civili ai Armatei Germane.

Pentru Armata Italiană.

3. – Pașaport militar în 4 limbi.

(Passaporto Quattrilingue), pentru toți membrii Armatei Italiene.

4. – Foaie de drum (Foglio di Viaggio), pentru militarii italieni care vin de pe Frontul de Est și pentru cei care vin sau pleacă în Transnistria.

Pe lângă aceste documente, se va cere fiecărui membru al Armatei Germane sau Italiene și legitimația personală (Soldbuch la germani sau alt bilet de identitate) pentru a stabili precis identitatea fiecăruia.”

Pe 10 ianuarie 1943, Direcțiunea Vămilei, din cadrul Ministerului Finanțelor, anunță¹² în teritoriu că începând cu 5 ianuarie 1943, în baza unui ordin circular din 2 ianuarie, nu se mai permite trecerea sau ieșirea din țară a niciunui străin, fie acesta militar în armata germană sau italiană, decât pe bază de pașaport de serviciu, diplomatic sau obișnuit. „Veți observa dacă controlul făcut de ofițer asupra bagajelor se execută cu toată scrupulozitatea, raportându-ne observațiunile Dvs. și orice propuneri ce ați avea de făcut ca dispozițiunile ordinului circular de mai sus să aibă cele mai bune rezultate.”

În zona de vest a României, puncte de trecere a frontierei pentru militarii armatelor aliate (germană și italiană), pe calea ferată, erau cele de la Curtici și Jimbolia. Iar pe șosea, cele de la Stamora-Moravița (de fapt, pe la Moravița, la Stamora Germană fiind gara feroviară) și Moldova Veche (în acest din urmă caz, pe la Socol).

Direcțiunea Vămilei vine, pe 21 ianuarie, cu o nouă notă¹³ destinată unităților sale din teritoriu, afirmând că i s-a adus la cunoștință de către Serviciul special de informațiuni de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri cum că personalul agențiilor maritime, ale celor de aprovizionare și personal navigant străin și indigen s-ar îndeletnici cu contrabandă de mărfuri la export, prin introducerea acestora pe vase în mod fraudulos. Drept pentru care li se cerea vameșilor atenție deosebită.

La 3 aprilie 1943, șeful Vămii Jimbolia făcea cunoscut¹⁴ către șefii săi de la București cum că între Jimbolia și Kikinda nu mai trecea niciun tren internațional, ci doar unul personal. Spre deosebire de perioada anterioară, populația germană din zonă a început să respecte dispozițiunile în vigoare cu privire la regimul de trecere a frontierei de stat. Însă: „Îngrijorătoare pentru economia generală a țării noastre sunt **multele contrabande** (s.n.) de cai care se săvârșesc. Parte din aceste contrabande se prind de grăniceri, însă suntem siguri că cele mai multe scapă. În Iugos-

⁷ D.J.T.A.N., Fond 272, inv. nr. 511, *Vama Jimbolia*, dosar nr. 111/1943, f. 79.

⁸ *Ibidem*, f. 54.

⁹ *Ibidem*, f. 53.

¹⁰ *Ibidem*, f. 52.

¹¹ *Ibidem*, f. 44.

¹² *Ibidem*, f. 45.

¹³ *Ibidem*, f. 51.

¹⁴ *Ibidem*, f. 42.

lavia este mare lipsă de cai și se oferă prețuri îndoite decât în România, așa că tentația este prea mare.” Raportorul considera că trebuia întărită paza la graniță și prin aportul jandarmilor, până la o distanță de 500-1000 m față de frontieră, „...căci cam la această distanță se adun(ă) noaptea contrabandiștii cu caii, așteptând timpul prielnic ca să treacă granița.”

În raportul¹⁵ său din 5 iunie, adresat directorului general al Vămilei, șeful Vămii Jimbolia (semnătură indescifrabilă) va scrie că starea de spirit a funcționarilor din subordinea sa e bună, iar relațiile cu vameșii din Serbia sunt bune și „...pentru luarea de măsuri în ce privește granița și în special chestiunile ce privesc trecerile la muncile agricole, ne întâlnim de obicei în localul Vămii Jimbolia, unde discutăm măsurile ce trebuiesc luate.” Analizând în continuare starea de spirit din zona vămii, același funcționar va face o descriere ce se merită redată integral:

„IV. Starea de spirit a populației din localitate și din comunele din împrejurimi, care sunt locuite în cea mai mare parte de șvabi, a fost foarte tulbură în timpul din urmă când s-au făcut recrutările de voluntari pentru armata germană. Chiar în Jimbolia s-au ținut cuvântări de către niște simpli gradați din armata germană, cuvântări în care s-au ponegriat armata și administrația românească în aplauzele locuitorilor șvabi. S-a spus că armata română e prost hrănită, prost îmbrăcată și încălțată cu opinci și că în România cu 20-30.000 lei scapi de front. Fiindcă, cu toată propaganda, mulți din șvabi au refuzat să se prezinte în fața comisiei de recrutare, au fost aduși cu sila, aproape toți au fost siliți să iscălească declarații că doresc să lupte în armata germană. Mulți din șvabi(i) care au făcut armata în România au refuzat la început să se înscrie în armata germană. Au fost însă forțați să se înscrie, ei însă spun că atunci când vor primi ordin să plece în Germania se vor prezenta de îndată la unitățile lor din armata română. Într-o comună din vecinătate, Lenauheim (Ceața), propagandiștii veniți din Timișoara și din alte părți au îndemnat populația să devasteze casa unui mare proprietar șvab al cărui fiu a refuzat să se înscrie voluntar. I-au distrus mobilierul, tablourile, covoarele, sobele, parchetul, tractoarele etc., făcându-i-se pagubă de peste două milioane (de) lei.

Intervenind, jandarmii au fost bruscați, dar apoi primind ajutoare, au arestat vreo 30 (de) indivizi, care au fost înaintați Parchetului Militar Timișoara.

Acum mulți din acei care s-au înscris voluntari, mai ales cei tineri, fug din țară ca să nu fie trimiși pe front.

Se așteaptă noi manifestații și noi incidente atunci când vor fi chemați pentru a pleca în Germania.”

Chiar dacă nu avea atribuții de urmărire, șeful Vămii Jimbolia dovedește, prin aceste rânduri, fie faptul că

e foarte bine direct informat, urmărind personal, la fața locului sau prin colegii funcționari, evenimentele majore din Jimbolia, fie că primește aceste informații de la persoane abilitate, aflate în anturajul său, ceea ce pare mult mai credibil. Însă având în vedere că operațiunile specifice funcției și locului său de muncă erau reduse aproape la zero, nu e deloc greu de presupus că avea destul timp să fie mereu conectat la tot ceea ce frământa viața cotidiană a acestui mic orașel din vestul țării.

1945

Pe 10 octombrie 1945, foarte indignat, șeful Vămii Jimbolia își roagă¹⁶ superiorii să binevoiască a face personal percheziții asupra celor vizați „...deoarece prin acest denunț suntem suspectați toți funcționarii acestei vămi.” Desigur, putem aprecia atitudinea sa, aparent de incoruptibil și de funcționar fără pată, însă cu siguranță a fost o mișcare gândită sub presiunea evenimentelor ce anunțau, fără tăgadă, un viitor incert:

„E drept că imp(egatul). Năsuși a fost câteva luni detașat la Seghedin și ca funcționar ceferist n-a venit cu trenul personal pentru a i se face revizia vamală.

N-am auzit că ar fi adus mărfuri, dar pentru prestigiul funcționarilor din această vamă, insist ca Domnia-Voastră să cereți autorizația parchetului și să faceți personal perchezițiile.”

1946

În raportul¹⁷ său pe luna aprilie 1946, datat 4 mai 1946, către directorul general al Vămilei, șeful Vămii Jimbolia va preciza că treceri de mărfuri și călători se fac numai pe calea ferată Jimbolia-Kikinda și, în mod excepțional, treceri de autoturisme și vehicule ale armatei U.R.S.S. prin punctul „Regina Marioara”, ce aparținea direct de Vama Jimbolia, în acest din urmă caz trecerile fiind controlate de garda sovietică în colaborare cu grănicerii români. Raportorul pomeneste că pe calea ferată, pe lângă ostașii sovietici, „...au fost treceri de călători civili, în număr mai mic. Grupurile de călători la ieșire, evrei repatriați, având legitimații eliberate de «Comitetul Internațional de Cruce Roșie – Serviciul de Asistență pentru deportații de război – Secțiunea Europei Centrale și de Sud-Est»”. Numai că o persoană fiind găsită suspectă, un întreg grup a fost reținut și predat poliției de frontieră. „Întâmplător, în acea seară a venit o cercetare mixtă (sovieto-română), la biroul poliției de frontieră, care a reținut și ridicat pe acei indivizi ce vroiau să treacă fraudulos frontiera.”

Într-un nou raport¹⁸, datat 2 iulie 1946, același șef al Vămii Jimbolia, după ce pune problema carnetelor de

¹⁶ *Ibidem*, f. 31.

¹⁷ *Ibidem*, f. 22.

¹⁸ *Ibidem*, f. 24.

¹⁵ D.J.T.A.N., Fond 272, inv. nr. 511, *Vama Jimbolia*, dosar nr. 111/1943, f. 27.

trecere a frontierei pentru munci agricole, plângându-se că partea iugoslavă, deși a avizat carnetele, nu le permite românilor în cauză intrarea în Iugoslavia pe motiv că partea română nu ar fi vizat, la rândul ei, carnetele iugoslavilor, va încheia:

„Suntem informați că efectivul grăniceresc se reduce și tocmai în acest timp, când recoltele sunt mari, până la linie, și supravegherea (este) imposibilă.

Cum prin această reducere și paza frontierei nu se mai poate face, astfel că nu se găsește nici un mijloc de a înfrâna sau descoperi trecerile clandestine, cât și contrabandele, supunem cunoștinței Domniei-Voastre cele de mai sus, fiind de părere a se interveni de urgență, în sensul de a se completa și chiar mări efectivul pichetelor, dacă credeți de cuviință.”

Șeful Văzii Jimbolia va reveni, pe 4 iulie 1946, cu un nou raport¹⁹, nemulțumit de faptul că prin Jimbolia trec, spre Iugoslavia, trenuri militare ce nu se controlează și „...asupra cărora este nedumerirea în ce(ea) ce privește regimul în care se găsesc, deci a formalităților vamale sau dacă ele sunt supuse acestor formalități.”

1947

Pe 29 ianuarie 1947, P.J. Cenadul Mare informează²⁰ L.J.T.T., printre altele, și despre faptul că: „Contrabandele de tot felul din și în Ungaria și Iugoslavia se fac pe scară foarte mare. În multe cazuri, contrabandiștii sunt în legătură cu grănicerii, funcționarii vamali, polițienesci etc.”

Lt. Mircea Tomulescu, comandantul S.J. Sănnicolau Mare, va raporta revoltat, către L.J.T.T., pe data de **23 mai 1947**, că în raza Plutonului de grăniceri din Cenadul Mare, care aparținea de Compania de Grăniceri Pecica (județul Arad), „...abuzurile și neregulile săvârșite de ostași sunt de natură a compromite complet nu numai haina militară, ci și toate măsurile de ordine publică și Siguranța Statului²¹.” El a constatat că aproape o treime din grănicerii acestui pluton erau de naționalitate maghiară. Și, mai mult decât atât, aceștia au fost puși să păzească granița româno-maghiară pe un sector de aproximativ 15 km, într-o zonă de câmpie, unde linia de demarcație era „artificială”. S-au înregistrat cazuri în care, scria el, datorită lipsei de pază din partea acestor grăniceri au trecut în Ungaria și înapoi grupuri compacte de zeci de persoane. Pe seama lipsei de vigilență din partea acestor grăniceri de naționalitate maghiară s-au trecut și furturile de cai din plasa Sănnicolau Mare, cabalinele fiind trecute ilegal în Ungaria spre a fi vândute la prețuri „exorbitante în valută forte”. Mai mult

decât atât, locuitorii satelor din zona de frontieră se duc frecvent în țara vecină și se aprovizionează cu alimente și mărfuri, aceasta fiindcă nici grănicerii maghiari nu se opun acestor treceri ilegale de graniță. Furturile în zona Cenad au devenit și ele foarte numeroase, primii bănuți fiind aceiași grăniceri români de naționalitate maghiară.

Nu lipsesc nici cazurile de dezertare din partea grănicerilor români de etnie maghiară, acestea devenind chiar foarte numeroase. „Astfel, s-au înregistrat cazuri de dezertare a șefilor de pichete în timp ce erau urmăriți de către jandarmi împreună cu comandantul de pluton, pentru cercetarea unor abuzuri.” Erau grăniceri evadați de sub escortă în timp ce erau duși la pichete, pentru cercetări.

Cu toate eforturile depuse de cei în drept, posturile de jandarmi din zonă nu puteau face față, având efective reduse. Drept pentru care nici nu putea opri trecerile frauduloase. Lt. Mircea Tomulescu propunea schimbarea întregului efectiv al Plutonului de Grăniceri Cenad și aducerea unei alte subunități fie din partea de est a României, fie de la un regiment de grăniceri unde se instruiuau recruți. De asemenea, cerea trecerea plutonului amintit din subordinea companiei din Pecica în cea a Companiei de Grăniceri Sănnicolau Mare, distanța fiind de doar 9 km. În fine, propunea majorarea efectivelor posturilor de jandarmi din Cheglevici, Cenad, Pordeanu și Beba Veche, toate aflate la frontiera cu Ungaria, „...cu câte un subofițer necăsătorit destoinic și câte un jandarm în termen, verificat”, dar și dotarea posturilor amintite cu arme automate.

Șeful P.J. Cenadul Mare își va informa superiorii de la L.J.T.T., prin nota sa informativă²² din **21 iulie 1947**, despre faptul că șeful Poliției de Frontieră Cenad a lăsat să iasă fraudulos din țară, în schimbul sumei de 40.000.000 de lei, la patru femei de naționalitate germană din comuna Șandra, județul Timiș, intermediar fiind un anume avocat Hiot din Timișoara. Cazul ar fi fost cunoscut și de către domnișoara Hold de la moara țărănească din Șandra. Același șef de poliție era acuzat că a pus în libertate, în cursul lunii iulie, pe dr. Naghen Baur (probabil Nagel Bauer?!), din Sibiu, însă acesta a fost prins de grăniceri și predat Poliției de Frontieră. Numitul Baur a trecut fraudulos frontiera venind din Germania și, prins fiind, l-a mituit pe șeful de poliție cu patru cocoșei de aur pentru a-l pune în libertate. Câtă vreme a fost deținut de grăniceri, acesta ar fi locuit la veterinarul Ioan Tilschneider din Cenadul Vechi. „Suntem informați că șeful poliției este des vizitat de anumiți indivizi din Ungaria veniți sub pretextul că lucrează pământul și chiar el personal foarte des trece în Ungaria, stând pe la diferiți cunoscuți câte 24 de ore. Este bănuț că personal înlesnește contrabanda.”

¹⁹ D.J.T.A.N., Fond 272, inv. nr. 511, *Vama Jimbolia*, dosar nr. 111/1943, f. 25.

²⁰ D.J.T.A.N., Fond 161, inv. nr. 573, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosar nr. 200/1947, f. 10.

²¹ D.J.T.A.N., Fond 161, inv. nr. 573, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosar nr. 181/1947, f. 89.

²² *Ibidem*, f. 287.

Cristian-Paul Mozoru

(Timișoara)

Vărădia tradițională.

Obiceiuri și tradiții

Membrii tineri ai comunității rurale au beneficiat în procesul de formare și educare de o formă de învățământ de tip tradițional bazat pe transmitere orală a mesajului, fără nici o deosebire de avere sau statut social, în timp ce învățământul de tip instituțional a constituit pentru multă vreme un privilegiu al celor puțini. Cultura populară anonimă a Banatului s-a transmis din generație în generație, prin intermediul mentorilor spirituali ai comunității (nu doar preoți, învățători), uneori fără apel direct la structurile instituționale, pregătirea pentru viață începând din cercul familial. Cultura bănățeană are etosul ei propriu, generat de cadrul geografic și istoric al evoluției sale. Curente aparținând unor arii și tradiții culturale distincte s-au întrepătruns aici, simultan și succesiv.

Pentru a susține afirmația de mai sus, se pot face trimiteri la „manuscrisele slavo-române din Banat care au fost cercetate de-a lungul timpului de către filologi și istorici români și străini foarte cunoscuți și care prin studiile lor denotă faptul că acestea nu sunt cu nimic mai prejos decât cele din Țara Românească și Moldova, cu care au numeroase elemente comune, cum e și firesc, dincolo de faptul că pot prezenta, totuși, unele caracteristici determinate de locul unde au fost copiate sau scrise, elemente ce pot introduce diferențe în forma și conținutul acestor atitudini culturale și psihologice”, aceasta fiind și una dintre concluziile istoricului Jacques Le Goff. (1)

Banatul românesc a constituit un spațiu propice interferenței de idei, de opinii artistice, populațiile bilingve oferind un cadru mai lesnicios circulației ideilor, stilurilor, modelor și mentalităților. Pentru înțelegerea vechimii raporturilor interculturale strânse, interdependenței și interferențelor româno-sârbe din Banat, deosebit de important este faptul că începând de la mijlocul secolului al XVI-lea și până pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, adică cu puțin înainte de stăpânirea turcească asupra Banatului și câteva decenii după aceea, populația germană a fost absentă pe acest teritoriu, iar limba sârbă a avut un incontestabil prestigiu în această parte datorită privilegiilor acordate în decursul timpului de maghiari și habsburgi vorbitorilor ei. Aici, de asemenea, trebuie amintită și puternica mișcare culturală a sârbilor din Imperiul Austriac în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, precum și faptul că românii din Banat au fost timp îndelungat sub jurisdicția Bisericii Ortodoxe Sârbe.

Lăcașurile de cult și de cultură, mănăstirile, au avut o influență covârșitoare asupra vieții spirituale a populației ortodoxe din Banat, mai ales în vremurile în care nu existau școli, iar preoții și bisericile erau într-un număr destul de restrâns. Mănăstirile au fost cele dintâi focare de cultură în zona Banatului, respectiv în toată partea sud-est europeană. Apărătoare ale spiritualității și pepiniere ale credinței, scrierii și înțelepciunii, în aceste mănăstiri se aflau bibliotecile de texte slavone, care au susținut cultura veche. În mănăstiri lucrau de zor, pentru gloria lui Dumnezeu și izbăvirea sufletului, artiștii caligrafi și miniaturisti, acolo se aflau atelierele de broderie și de pictură religioasă, dar și școlile de cărturărie pentru cine dorea să intre în tagma clerului, a dieilor sau a pisarilor de cancelarie. Sistemul mănăstiresc de instituții de cult și de învățământ era un sistem foarte puternic, care se bucura de un real prestigiu și care, până la începutul secolului al XIX-lea, a asigurat o unitate culturală, spirituală a Bisericii și a reprezentat un mediu propice de formare a elitelor culte, în principal clericală, dar și politică, juridică și administrativă.

Putem spune astfel că, în condițiile ocupației otomane a teritoriilor sârbești din Balcani (sfârșitul secolului al XVI-lea – începutul secolului al XIX-lea), o importantă parte a experienței istorice și culturale a acestui popor s-a consumat în teritoriile unde au emigrat (Banat, Ungaria, Țările Române, Rusia, Croația) în diferite momente și în diferite condiții, comunități importante. Din punct de vedere cultural și lingvistic, sârbii din România sunt moștenitorii unor tradiții puternice de cultură și de învățământ, toți sunt bilingvi, cunoscând și folosind atât limba maternă, cât și limba română.

La baza acestui proces de lungă durată, parte a ceea ce literatura de specialitate denumeste acum prin „lifelong learning process”, s-a aflat și un proces de căutare permanentă, de redefinire, satul românesc din Banat fiind afectat, atunci ca și acum, în ceea ce privește coeziunea sa comunitară, de schimbările politice, sociale și economice, care au loc în această perioadă în România, schimbări care au influențat profund și viața culturală locală. Caracteristicile ce definesc locuitorii acestei zone geografice, dar și caracteristicile sale demografice, dau o identitate proprie vieții culturale, fiind însă, adesea, factori principali care cauzează lipsa acesteia.

Spre deosebire de multe localități învecinate, căminul cultural din Vărădia a fost și este instituția care a avut un rol major în organizarea activităților culturale, în transmiterea și conservarea patrimoniului cultural al comunității rurale. Pe lângă satisfacerea acestor cerințe culturale, această instituție publică este răspunzătoare astăzi de satisfacerea nevoilor de informare, transformându-se într-un adevărat centru comunitar.

Analizând evoluția în timp a rolului căminului cultural al localității, din discuțiile deschise cu locuitorii am observat că folosința acestui spațiu a oscilat între o totală implicare în dezvoltarea comunitară, determinând o adevărată „împlinire” a vieții spirituale a satului, ajungând mai pe urmă sa fie

un instrument de propagandă politică, pierzându-și astfel menirea inițială.

Cu toate acestea, exemplul și autoritatea părintelui sunt cele mai importante principii educative folosite atât în educația morală, cât și în cea profesională, iar integrarea în cultura comunității în Banat nu a fost condiționată de imitație, ci are la bază bogatul registru folcloric-educativ al ținutului. În bogăția preștiințifică a folclorului se pot identifica principii asupra educației, elemente de cosmogonie prezentate sub formă literară, astronomie, medicină empirică, încercări de a răspunde într-o manieră proprie la întrebări cu privire la lume și viață, perspective concretizate în diverse îndrumări practice pentru trăirea armonioasă a vieții.

Cărțile populare, alături de cele religioase, au constituit pentru o lungă perioadă de timp singurele lecturi accesibile, contribuind la lărgirea orizontului cultural al tinerilor și vârstnicilor deopotrivă. În tabelul primei documentări a localității, a școlii și a celor mai vechi învățători amintiți, prezentat sub formă de *Anexă* de către P. Radu și D. Onciulescu în studiul *Contribuții la istoria învățămîntului din Banat pînă la 1800*, este menționat „anul primei atestări documentare a localității Vărădia (1390), prima mențiune a școlii din Vărădia datînd din 1781, iar cel mai vechi profesor amintit fiind Ioan Boraci (1781)”. (2)

Literatura dialectală bănățeană nu este o literatură de piscuri. Ea vizează scopuri modeste: să aducă în contextul românesc ceva de acasă, ceva specific „bănățean”. Culegătorii se străduiesc să transcrie particularitățile locale de limbă din nevoia de autenticitate.

Privirile unor centre bănățene se îndreptau spre Lugoj, care avea o tradiție culturală, iar personalitățile sale constituiau „fala” Banatului. Dialectul folosit aici servește mai puțin limba literară, dar popularizează o pronunție pitorească, plină de farmec.

Folcloristica (folclorul) reprezintă acea vastă cultură populară care atestă vechimea unei națiuni. Gheorghe Dem Teodorescu, dar și alți cercetători importanți ai amintitului domeniu precum Dumitru Caracostea sau Sabin V. Drăgoi, susținător al rădăcinii romane a colindelor românești, citează, în mod semnificativ, remarcile lui Jules Michelet ce fac referire, în lucrarea *Legends du nord*, la ideea purității limbii române, lucrare în care sunt prezentate relațiile cu „întreg cortegiul de feerie romane” ce se desfășurau în diferite ipostaze de-a lungul perioadei cuprinse între începutul lunii decembrie și sfârșitul lunii ianuarie: „Și azi, după atîtea valuri de secole, imnurile și cînturile saturnale tot se mai aud în Dacia, în noaptea Crăciunului, sub numele de colinde, în care ideea de opulență, de abundență, de viață patriarhală și religioasă apare amestecată cu ideile de felicitare, predominante în imnurile ce se cîntau de junii romani la Calende de lui ianuarie”. (3)

În prefața lucrării *Poezia obiceiurilor de iarnă* pe care a coordonat-o, Stancu Ilin, discutând despre originea cuvîntului *colindă*, sugerează că acesta s-ar afla în strînsă

legătură cu latinescul *calendae*, argumentând că în limba română verbul *colindare* are o dublă semnificație: „a cînta un *colind* și a îmbla din casă-n casă, semnificare rămasă de la îmbletul copiilor romanilor, în timpul Calendelor lui Ianuarie din casă-n casă cîntînd imnuri”. (4) Suntem îndreptățiți să susținem prin urmare validitatea aserțiunilor lui B. P. Hașdeu referitoare la originea colindei, explicațiile științifice actuale întărind pozițiile cu privire la acest subiect, conturate de Hașdeu în cursul de filologie comparată din 1893-1894, unde marele savant afirma printre altele: „colinda nu e slavism la români, ci un romanism la slavi”, (5) presupunând astfel împreună cu Isidor, că existența latinescului *calendum* a dat românescul *corind*.

Monica Brătulescu, în studiul său *Colinda românească*, definește 217 tipuri de colinde, grupate în zece categorii: colinde protocolare, cosmogonice, profesionale, flăcăul și fata – iubiți și pețitori, familiale, despre curtea domnească, edificatoare și moralizatoare, biblice și apocrife, colinde-baladă, colinde-cîntec. Se poate observa că autoarea a inclus în repertoriul propus atât colinde laice, cât și religioase: „Printr-o improprietate terminologică destul de răspîdită la noi, *colindele religioase* se confundă cu cele creștine, iar prin așa-numitele *colinde laice* se înțelege o categorie cu o puternică amprentă mitologică”. (6) Inclusiv savantul B. P. Hașdeu a încercat să scape de această ambiguitate a termenilor recurgînd la o comprimare a numărului de categorii propuse de Monica Brătulescu prin reducerea diverselor categorii „la una singură, compusă din patru subdiviziuni: colindele propriu-zise, colindele sorcovei, colindele de la Moș-Ajun și colinda plugului”. (7)

În zona Oraviței, ca de altfel în întreg Banatul și parte a Transilvaniei, colindele pițărăilor ni s-au păstrat și se practică în multe localități, în special în mediul rural. La Vărădia, de pildă, colindele pițărăilor se păstrează în cel puțin patru variante, una din formele sub care acest colind ni se înfățișează fiind următoarea:

Bună ziua lui Ajun
Că-i mai bun-a lui Crăciun,
Că-i cu miei,
Cu purcei,
Cu copiii după ei.
Unde-i ajung,
Îi împung,
Dă-ne alune,
Că-s mai bune!
Dă-ne nuci,
Că-s mai dulci!
Dă-ne poame,
Că n-i foame!
Dă-ne crițari,
Că-s mai tari!

(Nic. Densusianu) (8)

Folcloristica bănăţeană propriu-zisă, constituită printr-un proces complex, este direct determinată de contribuţia unor cărturari mai întâi prin adaptare, cu ajutorul literaturii orale, a unor scrieri străine, apoi prin culegere şi publicare a creaţiilor folclorice.

Înscrisurile păstrate în arhive stau mărturie că arta de a cânta s-a născut la Lugoj şi în satele învecinate din timpuri foarte îndepărtate. Obiceiul plugarilor ca la anumite ocazii să aibă loc manifestări folclorice a creat climatul propice pentru muzică, cântări, dansuri.

O figură reprezentativă a folclorului bănăţean, dar mai ales a celui lugojean, este Ion Vidu (1863-1931). A fost profesor, compozitor şi mentor al vieţii culturale şi artistice. Pasiunea lui Ion Vidu, *Doinitorul Banatului*, pentru folclor, s-a manifestat încă din anii copilăriei, când debutează în foile şcolare cu versuri în stil popular, culegerile publicate înainte de 1900 cuprinzând un bogat fond de folclor bănăţean şi văzând lumina tiparului în titluri precum: *De dor şi jale*, *De dragoste*, *Satirice*, *Strigături* etc.

Sub îngrijirea lui Gabriel Țepelea apare, în 1974, o antologie de versuri în grai bănăţean, antologie intitulată *Ano, Ano, Logojano*. Versurile incluse în volum au fost extrase din reviste, ziare, ediţii complete ori manuscrise. Pe lângă autorii de versuri în grai bănăţean cunoscuţi, Gabriel Țepelea introduce şi autori din generaţia contemporană, continuatori ai lui V. V. Delamarina. Printre aceştia se numără: Gheorghe Gârda, Tata Oancea (Petru E. Oance), Virgil Şchiopescu, Ion Curea, Grigore Bugarin şi alţii.

Gheorghe Gârda
Izîmbanu

Uicie, Ioanie! Izîmbanu!
Mă, trăzni-l-ar Dumnedzău!
Aşa joavină-nferată
N-am vădzut dă cînd mi-s ieu!

Tata Oancea
Şi măi bună sara, pauri ...

Şi mai bună sara pauri şi voi mîndrie păuriţe,
Şie mai faşiet? Daţi cu lucru, cum să stă la găzdăriţe.
Dumnedzău să vă die binie şi năroc mult la tăţ paşiu.
Vă poftesc la tăţ dîn suflet, io, Moş Criemenie tobaşu.

Grigore Bugarin
La nana-n vale

Vidu, fala rumânească,
Dîn Logoj şi dîn Bănat
Doinitori cum nu-i pră lumie,
S-o fost dus dîn sat în sat.

Ş-o culies atîcia doine
Ş-o culies atîcia flori,
Brîu şi legeri şi bătucie,
Poşovăiş, momir şi hori. (9)

În baza atâtor dovezi incontestabile – creaţii muzicale, populare, vestimentare, opere scrise, tradiţii păstrate de-a lungul timpului, etc. – Lucian Blaga, pe bună dreptate, afirmă: „Niciuna din provinciile româneşti nu are o cultură etnografică, anonimă, populară, atât de diferenţiată ca Banatul, ...”. (10)

1) **Le Goff, Jacques** (coord.) – *Omul medieval* – Editura Polirom, Iaşi, 1999, p. 27;

2) **Radu, Petru / Onciulescu, Dimitrie** – *Contribuţii la istoria învăţămîntului din Banat pînă la 1800* – Editura Litera, Bucureşti, 1977, p. 304;

3) **Teodorescu, G. Dem.** – *Încercări critice asupra unor credinţe, datine şi moravuri ale poporului român* – Tipografia Petrescu-Conduratu, Bucureşti, 1874, p. 20, în **Ilin, Stancu** (coord.) – *Poezia obiceiurilor de iarnă* – Editura Minerva, Bucureşti, 1985, p. 6;

4) **Ilin, Stancu** (coord.) – *Poezia obiceiurilor de iarnă* – Editura Minerva, Bucureşti, 1985, p. 7;

5) **Haşdeu, B. P.** – *Studii de folclor* – Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 262, în **Ilin, Stancu** (coord.) – *Poezia obiceiurilor de iarnă* – Editura Minerva, Bucureşti, 1985, p. 7;

6) **Brătulescu, Monica** – *Colinda românească. The romanian colinda (Winter-Solstice songs)* – Editura Minerva, Bucureşti, 1981, p. 128, în **Ilin, Stancu** (coord.) – *Poezia obiceiurilor de iarnă* – Editura Minerva, Bucureşti, 1985, p. 14;

7) **Haşdeu, B. P.** – *Studii de folclor* – Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 260, în **Ilin, Stancu** (coord.) – *Poezia obiceiurilor de iarnă* – Editura Minerva, Bucureşti, 1985, p. 14;

8) **Ilin, Stancu** (coord.) – *Poezia obiceiurilor de iarnă* – Editura Minerva, Bucureşti, 1985, p. 207 (Nicolae Densuşianu);

9) **Țepelea, Gabriel** (coord.) – *Ano, Ano, Logojano. Versuri în grai bănăţean* – Editura Facla, Timişoara, 1974, pp. 63, 90, 93-94 (Gheorghe Gârda / Tata Oancea / Grigore Bugarin);

10) **Blaga, Lucian** – *Barocul etnografiei româneşti*; în revista *Banatul*, nr. 1 (1), Ianuarie 1926, anul I, p. 3.

(Textul de faţă reprezintă varianta modificată şi corectată a capitolului al III-lea al volumului *Vărădia. Monografie culturală* – Editura Brumar, Timişoara, 2010).

Prof. dr. Ion Căliman

(Făget)

Făget - Evoluții istorice

Întrucât tema prezentei cercetări are un caracter preponderent monografic, evidențierea fenomenelor istorice, deși nu au decât doar o relevanță indirectă, cred că referințele la rânduile străvechi bănățenești pot fi considerate oportune pentru abordarea problemei în discuție, creionând în mare etapele parcurse de locuitorii zonei Făgetului în istorie, începând din momentul următor părăsirii Daciei de către armata și administrația romană, când protoromânii, alături de slavi și alte seminții, numite „barbare”, au locuit spațiul carpato-danubiano-pontic, chiar dacă, pe alocuri, se vor face anumite trimiteri și la străvechimea traco-daco-getică a neamului nostru. La datele istorice se vor adăuga, pentru o argumentație cât mai nuanțată, și informațiile de toponomastică (o adevărată „istorie nescrisă a unui popor”¹), precum și izvoare numismatice, arheologice, lingvistice și etnografice. Vor fi amintite și câteva elemente revelatoare de onomastică specifică acestui spațiu.

Pentru a da un caracter obiectiv acestei încercări de prezentare a zonei Făgetului, începând din momentul în care vechi izvoare narative îi amintesc pe români ca locuind în Banat și în Transilvania și până la pătrunderea primelor grupuri de maghiari, se impune analiza câtorva vestigii arheologice descoperite în ținutul bănățean de nord-est. Acestea atestă continuitatea de viață a daco-romanilor și apoi a protoromânilor și după părăsirea Daciei de către armata și administrația romană (271 d. Chr.).

Analizând izvoarele nescrise din teritoriul bănățean, istoricul Liviu Mărgăritan² constată că „prin numărul mare al acestor vestigii, prin diversitatea lor tipologico-stilistică, prin semnificația lor social-istorică, este dovedită cât se poate de concludent prezența continuă și de lungă durată a stăpânirii romane în spațiul dintre Mureșul de jos, Tisa, Dunăre, Cerna și versantul vestic al masivului Poiana Ruscă [...] Aceste locuri și oamenii care, în succesiunea generațiilor, le-au populat neîntrerupt au constituit o pârgă de legătură între lumea romană și Dacia intra-carpatică în care romanitatea a prins multiple și trainice rădăcini, reușind să învingă atâtea vicisitudini ale istoriei și să răzbată prin milenii”.

Deși teritoriul Banatului de nord-est a intrat într-o măsură mai mică în atenția cercetării arheologice, se poate afirma cu temei că și aici a pulsă neconținut viață daco-romană, protoromână și românească. În această privință stau măturie câteva descoperiri arheologice din acest areal la care ne referim sau în imediata sa apropiere. În anul 1876, în hotarul așezării Căprioara, comuna Birchiș, la sud de Mureș, a fost descoperit un tezaur de monede romane, format din 85 dinari romani de argint din secolul al IV-lea d. Chr., asemănători celor care au circulat în vremea aceea la Dyrrachium, în Iliria³. Această descoperire atestă prezența în lunca Mureșului a populației autohtone și după retragerea aureliană (271-275 d. Chr.), precum și o continuitate a legăturilor dintre populația romanizată de la nord de Dunăre și cea care trăia între hotarele Imperiului Roman.

Zona Făget pe harta iosefină a Banatului (1769-1772)

Dovezi ale continuității daco-romane de după anul 271 d. Chr. există și pentru spațiul geografic aflat în imediata apropiere a cursului râului Bega, în depresiunea intracolinară a Făgetului. În toamna anului 1957, cu ocazia efectuării lucrărilor de asfaltare a drumului național Lugoj – Făget – Ilia – Deva, la o distanță de 1,5 km de orașul Făget (localitatea se află aproximativ în centrul zonei în discuție), în așa numitul loc Grozești, din hotarul satului Begheiu Mic, a fost descoperit un alt tezaur monetar datând tot din secolul al IV-lea d. Chr. Acesta este format din 29 de monede de bronz: Constantin cel Mare (11 exemplare), Constans (5 exemplare), Constantinus II (13 exemplare)⁴. Cele două descoperiri

3 Pesty Frigyes, *Krasso varmegye története (Istoria Comitatului Caraș)*, vol. II/1, p. 247.

4 B. Mitrea, *Decouverts récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie*, în Dacia, Nouvelle série, vol. XI, București, 1967.

1 Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Ed. Academiei, București, 1963, p. 2.

2 Liviu Mărgăritan, *Banatul în lumina arheologiei*, vol. II, Ed. Facla, Timișoara, 1980, p. 174.

pun în evidență continuitatea procesului de etnogeneză românească și într-un spațiu geografic eminentement păduros, unde a trăit o populație romanizată, de condiție socială modestă, dovadă fiind circulația monedelor din bronz și din argint, de valoare mai mică. Acestea au putut aparține unei populații rurale pașnice, retrasă spre zonele mai ferite de contactul cu primele popoare migratoare așezate pe teritoriul Banatului.

Începând cu anul 1987, au fost efectuate cercetări arheologice la cetatea medievală Făget. Și acestea confirmă ideea locuirii permanente a ținutului. Deși în covârșitoare cantitate (măsură) materialul arheologic scos la iveală este datat ca aparținând secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, în cursul săpăturilor „au apărut mai mult de 10 cărămizi romane”, ceea ce întărește aserțiunea că „în zonă existase un turn de observație roman”⁵. Urme de ceramică de factură romană încorporată în zid au mai fost depistate sporadic în satul Coșava (comuna Curtea), cât și cu prilejul săpăturilor arheologice de la cetatea Margina (în locul numit Turcoanea), care au început în vara anului 1999. Toate acestea dovedesc, fie că o populație băștinașă, statornică, a cunoscut ruinele romane din ținut și a refolosit o parte din materialul lor în construcții medievale, fie că aceeași populație a moștenit procedeul roman de confecționare a cărămizilor și l-a practicat.

Urme semnificative de viață romană și creștină de rit răsăritean (bizantin)⁶ au fost depistate la Bulci, comuna Bata, aflată în apropierea malului stâng al Mureșului, după direcția de curgere a acestuia. La sfârșitul secolului al XIX-lea, istoricul maghiar Szentklaray Jenő, într-o lucrare dedicată parohiilor romano-catolice aparținătoare Episcopiei Cenad, face și câteva considerații referitoare la istoricul așezării Bulci, invocând săpăturile arheologice întreprinse de arheologul Römer Floris în 1866, atunci când au fost scoase la iveală „sarcofage romane, medalioane și urme ale staționării legiunii a XIII-a Gemina”. Dar concluzia sa este în spiritul concepției care a dominat istoriografia maghiară de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și până astăzi, adică aceea că de la părăsirea Daciei și până la stabilirea maghiarilor în acel loc nu ar mai fi existat urme de locuire umană⁷. Însă vestigiile romane descoperite atestă că în perioada 106-271 d. Chr. așezarea Bulci a avut statutul de *burgus* roman,

dar după retragerea stăpânirii romane populația civilă a rămas fără protecție și s-ar fi putut să se retragă din lunca Mureșului spre teritoriile împădurite ale dealurilor Lipovei, care ofereau un mai mare grad de securitate. Astfel poate fi explicată lipsa dovezilor de locuire în fostul *burgus* roman timp de câteva secole. Fenomenul de totală ruralizare a vieții din teritoriul fostei provincii Dacia a fost confirmat de cercetarea arheologică efectuată în diverse spații geografice din Banat, Transilvania și Oltenia, nefiind numai o problemă ce ține de logica istoriei. Căci, după dezmembrarea caganatului avar, în urma înfrângerilor suferite de pe urma campaniilor din anii 795-796 organizate de Carol cel Mare, cât și a impunerii supremației bulgare până la râul Tisa (803-814), populația băștinașă profită de situația nou creată și revine, treptat, la vechile vetre de locuire, începând să se organizeze sub aspect politic în jupe, cnezate și voievodate. Ca urmare a acestei situații, se constată și reluarea cursului vieții în așezarea Bulci, înainte de pătrunderea maghiarilor în ținut. Acolo și în împrejurimi au fost făcute cercetări arheologice mai recente (1976-1977)⁸, în locul numit „Cetate”, care au pus în evidență continuitatea de viațuire dintr-o perioadă anterioară cuceririi maghiare. Între obiectele scoase la iveală au fost depistate resturi de ceramică gri-cenușie, cu aspect săpunos, care se încadrează în secolele II-III și aparțin ceramicii dacice, relicvele reprezentând fragmentele de toartă și funduri de vase, cât și urme de bârne carbonizate (sub corpul valului de pământ) și fragmente de căldări de lut (în partea exterioară a șanțului de pământ). Acestea datează de la sfârșitul secolului al X-lea, precum și din secolele al XI-lea și al XII-lea și sunt de factură bizantină⁹. Ele aparțin în bună parte perioadei în care voievodatul bănățean și-a continuat existența, dar și celei ce a urmat de la cucerirea acestuia și până la instalarea primelor autorități ecleziastice maghiare în ținut, o dată cu înființarea abației benedictine la Bulci (1225). De asemenea, au fost scoase la iveală mai multe morminte și câteva pasajuri de ziduri medievale care nu puteau să aparțină decât acestei mănăstiri, ele datând de la mijlocul secolului al XVI-lea, când, în urma campaniei militare otomane din 1552, mănăstirea a fost grav avariata, iar populația așezării Bulci a fost în bună parte măcelărită.

Odată cu săpăturile de la Bulci s-au făcut și periegeze în împrejurimi, depistându-se o așezare dacică pe dealul numit „Cetate” de la Săvârșin. Ceea ce prezintă însă interes pentru rândurile de față este o întăritură sub formă de pătrat, rotunjită la colțuri, cu

5 Alexandru Rădulescu, *Cetatea medievală a Făgetului*, în *Clio*, anul II, București, 1993, nr. 6, p. 3.

6 E. Arădeanul, *Contribuții la istoria străveche a Episcopiei Aradului*, în *Mitropolia Banatului*, vol. XXVIII, nr. 4-6, Timișoara, 1978, p. 98.

7 Szentklaray Jenő, *A Csanád egyházmegyei plebanjak története (Istoria parohiilor din eparhia Cenadului)*, vol. I, Timișoara, 1898, p. 524.

8 Ștefan Ferenczi, Mircea Barbu, *Cercetările arheologice de la Bulci și împrejurimi*, în *Ziridava*, vol. X, Ed. Muzeului județean Arad, Arad, (număr festiv), 1978, p. 67-80.

9 *Ibidem*.

laturile de 42x42m, aflată la sud de Mureș, în hotarul localității Căpâlnaș, comuna Birchiș, la baza nordică a interfluviului creat prin îngemănarea Dealurilor Lipovei cu cele ale Bulzei. Întărirea a fost cercetată de arheologul I.H. Crișan, care o datează în perioada de început a feudalismului, pe când alți cercetători susțin că întărirea a putut fi și un „burgus” roman, aflat la o bifurcație de drumuri¹⁰. Ambele păreri pot fi îndreptățite, întrucât locul respectiv a putut prezenta importanță strategică încă din vechime. Pornind de la acea întăritură spre direcția est-sud, pe un drum de pământ, cu pante line, printre dealuri, se ajungea, după traversarea unor locuri și sate cu urme de veche rezonanță românească (Dealul Moșului, Dealul Bucureștilor, satele Groși și Zorani), la cetatea Margina. De acolo începea un alt drum, spre direcția sud, care traversa Dealurile Lipovei și ajungea la cetatea Făget, atestată documentar pentru prima dată la mijlocul secolului al XVI-lea (1548). Un al treilea drum urma direcția nord-est până la Valea Mare, iar de acolo, aproximativ paralel cu malul sudic al râului Mureș, prin Căprioara, Pojoga, Grind, până la Dobra, pe care un ghid latinesc al Transilvaniei de la începutul secolului al XIX-lea o numea „oppidum militare Dobra”¹¹.

Confruntând părerile specialiștilor în arheologie, după care fortificațiile medievale își plasează „începuturile în cadrul formațiunilor prestatale”, iar apariția acestora a precedat în timp „constituirea propriu-zisă a domeniilor”¹² lor, cu ceea ce s-a transmis prin tradiția orală la bătrânii din satul Căpâlnaș, se poate susține ideea că în locul respectiv a existat un vechi punct de apărare care a aparținut băștinașilor. Apoi, odată cu feudalismul maghiar, ce s-a impus în ținut, sunt menționate posesiunea Zaad (possessio Zaad), în 1427, iar în 1479 târgul și cetatea Zadya (oppidum, castellum Zadya)¹³, a căror existență precede cu siguranță prima lor atestare documentară, așa cum rezultă din două acte de hotărnicie, date 20 iunie 1371, care indică existența posesiunii Zaad tocmai în hotarul satului Căpâlnaș. În cazul de față se poate vorbi fie de prezentarea în grafie maghiară a cuvântului românesc *sat* < lat. *fossatum*, fie a toponimului *sad* < sl. *sad* = livadă, grădină, care s-a format în decursul unei îndelungate conviețuiri româno-slave. Atestarea târgului și cetății Sadia, cu o sufixare

specific românească, nu lasă nici o îndoială asupra faptului că întărirea (cu pricina) nu ar fi anterioară înstăpânirii maghiare în zonă. De altfel, chiar și astăzi, în conștiința locuitorilor din Căpâlnaș mai stăruie numiri topice din vecinătatea așezării care pot aminti de Sadia: Sădișor, Livezile, Livezile Mici, Livada.

Urme de locuire veche în Banatul de nord-est mai există. Conștiința generațiilor ce s-au succedat a păstrat neștersă amintirea unor locuri de rezonanță românească, dar lipsa mijloacelor materiale i-a împiedicat pe specialiști să cerceteze aceste locuri în amănunțime și să valorifice investigațiile. De pildă, între satele Jupânești și Zolt, pe un deal de aproximativ 300 m înălțime, se mai pot vedea și astăzi resturi de cărămidă care ies la iveală cu prilejul lucrărilor agricole. Aceste urme pot aminti „de români și de îndeletnicirile lor în legătură cu așa-zisele castra”¹⁴. Până acum vreo 50 de ani în urmă oameni mai în vârstă din partea locului susțin că se mai putea distinge în partea de răsărit a dealului un fel de poartă, care putea fi intrarea într-un loc amenajat subteran pentru păstrarea proviziilor sau un loc de intrare într-o veche așezare întărită. Pare, totuși, puțin probabil că întemeierea acestei cetăți din locul amintit de băștinași *Șeramida* și atestată de izvorul documentar în expresia „ad unum locum Teglarvar vocatum vulgariter, secundum vero Olachos Charamida nominatum”¹⁵ să fie legată de prima ei atestare documentară (anul 1363), cu prilejul punerii în posesie asupra ei a unor boieri pribegi din Țara Românească, din familia Zărneștilor, așa cum susține lingvistul Vichentie Ardeleanu¹⁶. Istoricul maghiar Pesty Frigyes explică numele „Teglarvar” prin „Cetate de cărămidă” (tegla = cărămidă, var = cetate), ceea ce ar însemna ruinele unei așezări întărite sau o stație de poștă din timpul stăpânirii romane¹⁷. Referitor la această cetate-așezare, alți specialiști¹⁸ susțin că pe la Ceramida a trecut drumul roman ce făcea legătura între părțile sudice ale Banatului și Micia, spre direcția Margina – Coștei – Lăpugiu – Dobra. Chiar până astăzi, în apropierea „Șeramidei” se încrucișează patru drumuri, aproximativ pe direcția celor patru puncte cardinale, iar de pe vârful dealului cu același nume se oferă privitorului o panoramă splendidă a locurilor, până în depărtări, fapte ce i-au

14 Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și onomasticii*, în *Studii și cercetări*, vol. XXI, București, 1933, p. 252.

15 *Ibidem*.

16 Vichentie Ardeleanu, *Nume de locuri din valea superioară a Begheului*, în *Cercetări de lingvistică*, Ed. Academiei, anul VIII, Cluj, 1979, nr. 1, p. 153.

17 Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története (Istoria comitatului Caraș)*, vol. II, partea I, Budapesta, 1882, p. 73.

18 Octavian Răuț, O. Bozu, R. Petrovsky, *Drumuri romane în Banat*, în *Banatica*, nr. 4, Reșița, 1977, p. 139 – 140.

10 *Ibidem*, p. 72.

11 *Ibidem*.

12 Ion I. Rusu, *Geneza domeniilor cetăților din Transilvania (sec. XI-XIV)*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, vol. XXII, Cluj-Napoca, 1980, p. 57.

13 Csánki Deszö, *Magyarország története földrajza a Hunyadiak korában (Istoria geografică a Ungariei în epoca Huniazilor)*, vol. I, III, V, Budapesta, 1890, 1912; (aici, vol. I, p. 762).

putut conferi fortificației, încă din vechime, o importanță strategică deosebită.

Poate că o cercetare mai atentă a zonei Făgetului ar scoate la lumină și alte aspecte ale trecutului prefeudal și feudal, mai ales că mai există locuri purtătoare de microtoponime legate de cetăți sau locuri întărite, care se mai păstrează în conștiința populară tradițională, cum ar fi în hotarele localităților: Luncanii de Jos (*Cetățeaua*), Gladna Română (*Cetate*), Fârdea (*Cetate*), Zorani (*Șetățuie*), Bichigi (*Cetățuia*), Coșteiul de Sus (*Cetate*) Tomești sat (*Comoară*), Sintești (*Comoară*), Căprioara (*Kaprevar-Cetatea Căprioara*). Unele prezintă sufixele magh. „var” sau „varad”, dar sunt formate cu etimoane autohtone. Păstrarea peste veacuri a acestor microtoponime nu trebuie interpretată neapărat ca o dovadă a existenței în ținut a unor cetăți puternice, bine organizate, ci mai mult ca un argument în sprijinul ideii că protoromânii și românii de mai târziu și-au organizat puncte întărite (pălânci) – semne ale unui început de organizare politică, pentru a-și apăra avutul amenințat de migratori și a-și păstra ființa de sine, cât și modelul propriu de organizare în fața ofensivei regatului feudal maghiar spre ținuturile de deal și munte.

Alături de aceste vechi puncte de rezistență românească în zone de relief mai greu accesibile, noii stăpâni au creat, în alte puncte de vechi interes românesc, veritabile cetăți medievale, cu importante rosturi de apărare în fața incursiunilor otomane. Cetățile de la Margina, Mănăștiur și Făget stau mărturie în această privință. Ultimele două cetăți au fost cercetate cu câțiva ani în urmă, iar materialul arheologic aparține secolelor al XV-lea – al XVII-lea.

În vara anului 1999 au început și săpăturile la cetatea Margina, fără ca cercetarea să fi putut lua amploarea dorită. Din informațiile de până acum rezultă că au fost depistate resturi de cărămizi de factură romană, asemănătoare celor care au fost găsite la Făget. Aceasta dovedește că pecetea romanității s-a făcut resimțită nu numai în teritoriul din lunca Mureșului a ținutului Banatului, ci și în cele cu preponderență colinară și păduroasă.

Aceste urme materiale ale trecutului zonei, coroborate cu alte numeroase descoperiri din ținuturile bănățene de sud și vest, din cele hunedorene sau transilvane, pun în evidență existența unei populații statornice, care nu și-a părăsit niciodată pământurile care îi păstrează osemintele strămoșilor, astfel că izvoarele narrative ale antichității târzii și ale perioadei de început ale feudalismului îi amintesc pe înaintașii noștri ca locuind spațiul carpato-danubian, alături de slavi și alte populații migratoare, în momentul pătrunderii primilor maghiari înarmați în Banat, Bihor și Transilvania.

Dr. Constantin-Tufan Stan

(Lugoj)

Ciprian Porumbescu și folclorul bănățean: „Mândră ca o zână este țărâna din Banat!”

Expoziția prezentată la Dumbrăvița în 17 martie 2018 (documente de epocă, afișe, epistole, cărți de patrimoniu, fotografii – majoritatea originale – din colecția personală sau puse la dispoziție de instituții publice), prin care am reprezentat comuna Belinț sub egida tradiționalei competiții *Lada cu zestre*, s-a dorit un modest prinos, un necesar omagiu adus jubileului centenar al Marii Uniri. Ciprian Porumbescu, prin anvergura personalității sale, s-a constituit într-un adevărat model spiritual al românilor bănățeni, cărora le-a insuflat dorul pentru frații de dincolo de munți („Preste deal la nana-n vale”, cum se va exprima, metaforic, Ioan Vidu peste câțiva ani), le-a trezit conștiința identității naționale și dorința, manifestată plenar în 1918, de a se uni cu patria-mumă.

Primul și unicul contact al lui Ciprian Porumbescu, creatorul operetei românești [* 1853, Șipotele Sucevei; † 1883, Stupca], cu spațiul geografic bănățean și limitrof (Lugoj, Chizătău, Timișoara, Arad, Radna-Lipova, Caransebeș) s-a petrecut în septembrie 1882 (cu un an înainte de trecerea sa la Domnul), cu ocazia participării la amplele manifestări prilejuite de jubileul de 25 de ani al Corului din Chizătău, cea mai veche corală românească din mediul rural. Impresionat de amploarea fenomenului coral bănățean, dar și de toposul și etosul zonei, precum și de tipologia oamenilor locului, C. Porumbescu a publicat un entuziast foileton, *Serbarea din Chizătău* („Gazeta Transilvaniei”, Brașov, XLV, 107, 108, 1882). Având valențele unui adevărat demers imagologic, cele două părți ale foiletonului, alături de corespondența purtată cu părintele său, dar și cu sora sa Marioara, ne oferă o imagine autentică a Banatului, a românilor, aflați într-un perpetuu proces de afirmare identitară.

Descrierea corului din Belinț, prezent la emulația jubiliară de la Chizătău, este emoționantă:

„Acum se începu lupta de întrecere. Cele 11 coruri înaintară spre scenă în ordine alfabetică, ca să arate ce pot și ce știu. Când se urcă primul cor – cel din Belinț – pe scândurile ridicate, se făcu o tăcere adâncă. Toți se uitau cu drag la voiniceștile staturile ale plugarilor noștri și la costumele lor albe ca zăpada. Era ceva încântător, când vedeai pe

acești Români luați de la coarnele plugului, așezați acum în semicerc și ținând cu siguranță notele în mână. Nerăbdarea era la culme. Dar iată că dirigentul, cu opinci și cu cămașă lungă, își ridică brațul său bine făcut și, ajutat de o simplă flaută, dă tonul și tactul necesar! El urmărește cu atenție vocile ce răsună cu putere și, la caz de lipsă, mai dă ajutor într-o parte sau într-alta”.

Evocarea satului Chizățau, dar mai ales a portului feminin, reprezintă, prin plasticitatea și sinceritatea exprimării, mărturie de o inestimabilă valoare documentară:

Podoaba cea mai de frunte a satului însă este școala și biserica, locașuri vrednice de înalta lor menire. Și cum e satul, așa sunt și oamenii. Bărbații, de obicei, sunt de statură mijlocie, vânoși, bine făcuți, curăței, mai toți cu ochi ageri și cu fizionomii plăcute. Ei își rad barba, poartă numai mustați răsucite. Iar femeile!..., femeile – nu știu cum să le asemăn mai bine ca să nu greșesc – sunt chiar ca niște zâne. Statura lor e maiestuoasă, mersul cumpănit și conturile feței vrednice de penelul orișicărui pictor. Dar portul lor!... Pe cap au o ceapsă, împodobită cu monede de aur și de argint și numită «tulbent», dedesubtul acesteia un «conci» negru sau roșu în formă de fes, iar la grumaji o mândră salbă, care adeseori reprezintă capitaluri întregi. Trupul chizățaiencelor este învelit cu o ie cu mâneci largi, înfrumusețată la piept și la gât cu flori și cu dungi de fir de aur; cu o fustă albă ca zăpada și cu catrință care îndărăt se termină cu ciucuri lungi, roșii și albi [...]. Dalbă ca o zână este româncă din Banat!”

O mărturie elocventă privind puternicele impresii trăite de C. Porumbescu la Chizățau îi aparține avocatului Ioan Lengher (președintele Reuniunii Române de Gimnastică și Cântări din Brașov, bănățean de origine, care l-a însoțit pe Porumbescu la Chizățau), exprimată într-o scrisoare expediată lui Valeriu Braniște, redată parțial de acesta în monografia închinată muzicianului bucovinean, publicată la Lugoj în 1908:

„Ceea ce a văzut Ciprian Porumbescu aici a fost pentru el o lume nouă, necunoscută până acum, care l-a impresionat adânc. «Nu se putea îndestul mira – îmi scrie d. Lengher –, când vedea corurile sătenești [sic!] conduse ici de preot, colea de învățători, ba în mai multe cazuri de câte un sătean. Nu s-a putut stăpâni de admirație, și pe unii din acești țărani i-a chemat într-o cameră separată și i-a examinat acolo. Peste tot, zicea că lumea cântăreață de la Chizățau e pentru el o experiență care nu are cu ce o asemăna»”.

C. Porumbescu, simbol al românismului într-o perioadă marcată de sensibilități sociale și politice, a fost întâmpinat cu un nestăvilit entuziasm de oamenii locului:

„Am observat că pe la Chizățau, adică prin Lugoj, Timișoara, Caransebeș etc., oamenii mă cunosc mai bine decât la noi în Bucovina. Și cu respect se purtau față de mine... Mă purtau în brațe, iar în Lugoj făceau în onoarea mea «soirée» și mese splendide”.

După moartea compozitorului, tatăl său, Iraclie, i-a

cultivat cu venerație memoria, inițiind un dialog epistolar cu avocatul George Dobrin și contribuind la difuzarea creației sale în principalele centre culturale ale Banatului.

Creația lui Porumbescu (pagini din creația corală, opereta *Crai-Nou*) a fost preluată de numeroase corale și orchestre bănățene. *Tată nostru* (așa-numita *Rugăciune domnească*) a fost interpretat pentru prima oară la Lugoj în 29 septembrie n. 1888 st.n. în fața altarului bisericii ortodoxe, de un cvartet al Reuniunii Române de Cântări și Muzică, în ambianța manifestărilor prilejuate de lucrările Adunării Generale a Societății pentru Fond de Teatru Român. Cvartetul reuniunii lugojene, instruit de Elena Dobrin-Rădulescu (soția avocatului George Dobrin, mătușă a poetului dialectal și acuarelistului Victor Vlad Delamarina), era compus din Ioan Vidu (în primul an de învățământ la Lugoj), Demetriu Florescu, Ion Tărfăloagă, George Dobrin și Petru Barbu, o voce fiind, evident, dublată.

Lucrarea a fost interpretată „cu artă de niște voci sonore, care au produs efectul cel mai mare. Dacă în biserică s-ar fi putut aplauda, publicul ar fi cerut zgomotos ca piesa să se mai cânte o dată. Astfel, inimile au rămas încântate, fără însă să-și fi putut stinge dorul” („Familia”, XXIV, 39, 1888, 452).

În ultima zi a Adunării (30 septembrie st.n.) a fost organizată o mare emulație, în grădina Hotelului „Concordia”, în prezența unei asistențe de 2.000 de persoane, cu participarea a douăsprezece ansambluri corale, în cadrul căreia corul din comuna Herendești a interpretat *Noapte de vară* de C. Porumbescu. Atmosfera înălțătoare, vibrantă, sublimată de trăiri patriotice, a fost surprinsă cu plasticitate de reporterul „Familiei”: „Admirațiunea publicului creștea din ce în ce mai mult, aplauzele cutremurau aerul, și câteva coruri trebuiră să-și repeteze producțiunea”.

George Dobrin (1862-1952), primul prefect român al județului Caraș-Severin după Unire, era o personalitate complexă, care, în afara preocupărilor profesionale de natură juridică (după stagiatura efectuată în cancelaria lui Coriolan Brediceanu va deveni un vajnic apărător al drepturilor sociale și politice ale românilor bănățeni și ardeleni – v. Procesul Memorandului), manifesta și remarcabile predispoziții artistice, în calitate de interpret vocal (bariton) și actor în cadrul Reuniunii Române de Cântări și Muzică. A făcut parte din distribuția operetei *Crai-Nou* (în rolul Moș Corbu, cimpoier bătrân), cu prilejul premierei lugojene a capodoperei lui Ciprian Porumbescu (alături de Alma Maior, Lucia Vlad, dr. Demetriu Florescu, G. Palcu și A. Tuculia), pusă în scenă la inițiativa sa și a altor doi avocați lugojeni, dr. D. Florescu și dr. Petru Cornea, oferită publicului în trei reprezentații, în 15, 18 și 21 mai st.v. 1891. Premiera absolută a operetei *Crai-Nou* avusese loc la Brașov, în 27 februarie/11 martie 1882, cu prilejul celui de-al patrulea spectacol (15/27 august 1883) interpretați

brașoveni colaborând „cu o parte din puteri conlucrătoare revirite din Lugoș” („Familia”, XXVII, 22, 1891, 259-260).

Prima reprezentare în Banat a avut loc la Oravița, în 27 decembrie 1888/8 ianuarie 1889, sub conducerea dr. G. Vuia („Familia”, XXV, 2, 1889, 22). La editura și tipografia Tioreanu din Oravița au apărut, în 1880, două creații corale semnate de Porumbescu: *Cântec de primăvară*, cor bărbătesc pe versuri de Vasile Bumbac, prelucrat pentru vioară și pian de Romulus Cionca, și *Coloane române*.

La Lugoj, după premiera din 1891, oferită de Reuniunea Română de Cântări și Muzică, sub bagheta lui Wilhelm Schwach – „dirigent” la Lugoscher Gesang- und Musikverein (la inițiativa și cu sprijinul Sofiei Vlad-Rădulescu, Elena Dobrin-Rădulescu ocupându-se de pregătirea muzicală a coriștilor, în acea perioadă Ioan Vidu aflându-se la studii în Iași), opereta a fost reluată în 12 aprilie st.n. 1904, sub conducerea lui Ioan Vidu (în regia lui Valeriu Braniște), în interpretarea Reuniunii Române de Cântări și Muzică și a Orchestrei Muzicii Militare a Regimentului de Infanterie 29, pe scena Teatrului Orășenesc.

La Caransebeș, opereta *Crai-Nou* a fost pusă în scenă în două spectacole consecutive, în 13/26 (de Duminică Tomii) și 14/27 aprilie 1914, sub auspiciile Societății Române de Cântări și Muzică din localitate, sub bagheta lui Antoniu Sequens, cu aportul orchestrei militare a Regimentului 43 Infanterie. Distribuția a fost onorată de prezența Luciei Cosma, „privighetoarea Banatului” (în rolul Dochița), sosită după un turneu efectuat în Regatul Român, care „a dat prilej și românilor din sudul Banatului să-i audă fermecătorul glas, cu care a pus lumea artistică în mirare” („Foaia diecezană”, Caransebeș, XXIX, 13, 1914, 6-7). Rolul Anica a avut-o ca protagonistă pe lugojeanca Elisabeta Jurca, absolventă a Conservatorului din Iași. Potrivit aceleiași publicații caransebeșene, interesul publicului român a întrecut toate așteptările „aranșatorilor”, zilnic sosind „comandă pentru bilete de intrare și locuințe”.

*

Publicistica și corespondența lui Ciprian Porumbescu, dialogurile purtate de tatăl său cu unul dintre frunțașii vieții publice lugojene, dr. George Dobrin, membru de vază al vestitei Mese a Pogonilor, ne oferă o imagine complexă și autentică a vieții spirituale dintr-un spațiu multilingv, cu bogate inflexiuni baroce, care s-a dovedit extrem de benefic exprimării românilor bănățeni, angajați într-un intens proces de afirmare a valorilor culturale identitare. Preluarea cu entuziasm și interpretarea creației lui Ciprian Porumbescu în „patria corurilor” a confirmat receptivitatea inteligenței bănățene, aflată în consonanță cu cele mai importante evenimente culturale ale fraților de peste munți, alimentând și determinând viitoarele evoluții social-politice ce au prefigurat Marea Unire.

Dr. Ionel Bota

(Oravița)

Sensibilitate etnică și confesiune în Oravița și în Țara Carașului (I)

1. De la creștinismul anilor fundazionali până în veacul XX.

1.1. Aspecte generale. Fenomen în durată lungă a istoriei,¹ religia și instituțiile au însoțit și destinul istoric al comunităților etnice din ținutul cărășan contribuind, firesc, la consolidarea conștiinței identitare. Pe urmele lui Toma d'Aquino, care definea pietatea ca fiind „un nume special adus patriotismului”,² bănățeanul A. C. Popovici discuta religia, la începutul veacului XX, între a garanta, sacralizând atributele naționalității și a facilita efectele impactului fenomenului în mentalul colectiv. În Banatul cărășan, creștinismul a găsit, din anii săi fundazionali, teren prielnic, iar circulația ideilor are aici prioritățile sale în raport cu ceea ce se întâmpla în întreg spațiul românesc.

Desigur, un conservatism pragmatic s-a prefigurat la separația din 1054, bisericele ritului bizantin (grec, oriental) și latin reactivând, cu argumente de-o parte și de alta, conștiința etnică și pregătind terenul „naționalismelor” de mai târziu, sensibilitatea etnică generând nu o dată puseuri ale delimitărilor. Că la un moment dat exista o situație *de facto*, viețuitori de rit ortodox și latin în aceeași mănăstire, slujbe mixte în același locaș de rugăciune, stau mărturie dezbaterile din cadrul Sinodului Lateran IV, din 1215, a cărui concluzie era interdicția existenței episcopilor ortodocși alături de cei latini și precizarea pentru credincioșii de alt rit decât cel latin să-și numească un vicar.³ Mult mai târziu, în realitatea istoric-geografică a Transilvaniei și Banatului, în faimoasele „*Approbatae*”, articolul II arată că patru religii recepte au drept de liber exercițiu: evanghelică reformată (în limba vulgară, calvină), luterană sau augustină, romano-catolică, unitariană sau antitrinitară.⁴

Cu, adesea, dureroase excepții, relațiile inter-etnice în Banat evoluează destul de mult sub semnul echilibrului, parcă mai eficient decât în alte provincii de dincoace de munți. Instinctul de conservare, specific etniei române, n-a îngăduit alterări cardinale, scrie Miu-Lerca, influențele alogene fiind nu pierderea culturii proprii și a identității ci „însușire a civilizației”.⁵ Dar, așa cum spune același Aurel C. Popovici, sentimentele religioase, ca și acelea morale, estetice, rezultă din dragostea de limbă, credință, moravuri, port și datini populare.⁶ Or, în general, chiar „marile atacuri” asupra acestei „biserici reale” s-au dat mereu sub semnul etnicității, pe tema naționalității.⁷

1.2. Consolidarea elementului românesc. *Elementul românesc*, e consolidat și prin colonizările cu populație din Țara Românească, mai ales Oltenia. *Bufenii*, alături de *frătuții* români localnici, bănațeni (cuvântul „frătuți” intră în uz și în cărțile începutului de veac XIX; astfel, Șincai îi desemnează cu acest termen pe bănațenii autohtoni în „gramatica” sa dar și într-o scrisoare către Ioan Lipszky, citată în „Istoria” lui Ilarian), pun bazele unui viitor orăvițean și cărășan prosper pentru veacul XVIII-XIX. Iar refugiul bănațean al boierilor din Țara Românească, dar nu numai al lor, după evenimentele din 1821, a fost pentru unii șansa neașteptată de a completa „colonizarea bufenilor”, declanșată cu mai puțin de un veac în urmă.⁸ În interbelic, marii lideri ai bufenilor locuind în oraș sunt poetul Mihai Novac, prozatorul Damian Izverniceanu și avocații Mihail și Ilie Gropșianu, ziaristii Mișu E. Gropșianu și Mihail Velceanu, politicianul Petru Nemoianu, medicul Iosif Nemoianu,⁹ dar lista aceasta a celebrităților poate continua. La Congresul Bufenilor, contemporanul lor Sim. Sam. Moldovan rostește un discurs, argumentat ca informație din documente inedite și lansează micromonografia sa *Ciclova*¹⁰. Puternică este *comunitatea aromână (macedoromână)*.

Aromânii (optăm pentru acest etnonim în locul celui de „macedoromân”, impus mai ales în istoriografiile străine care au discutat subiectul, fie separându-l, fie integrându-l în contextul problematicii românești) au fost, între componentele etnicității noastre, ramura cea mai des pomenită în izvoarele istorice, din epoca prefeudală și până la fondarea statelor naționale continentale. Așadar, o perioadă întinsă, o vreme de adânci privațiuni pentru ființa de neam, de confuzii politice generând războaie menite să rezolve orgoliile altora în detrimentul etniei „armânești”, de negură și senin, de deziluzii, speranță reînviată și iarăși deziluzii. După 1650, când politica extinderii frontierei până în zona Dunării de Jos, devine parte din programul Casei de Austria de re-dimensionare a interesului său diplomatic înspre estul european, aromânii erau comunitatea de la sudul marelui fluviu cu o istorie îndelung vegheată și dominată de acest simbol ascensional care este Masivul Pindului,¹¹ cu o pondere însemnată în economia și comerțul acestor părți de Europă.¹² Din vechea metropolă a Macedoniei, Moscopole, își trag originea Andrei, baron de Șaguna, cu rubedeniile sale stabilite în Oravița, de asemenea Gojdu, Mocioneștii.¹³ Doctorul Francisc Klima identificase, la anii 1940, numele de familie, din veacul XVIII, al acestora: *Abâd, Achim, Alexa, Arnăutu, Artenie, Balamat, Barbeș, Bârcă, Berlogia (Berlogea), Beutură, Bihoi, Bisoi, Bușoiu, Boancă, Boca, Boboescu, Bota, Caragea, Caraghioz, Carapitu, Careba, Cerbicea, Ciolca, Ciorei, Ciorman, Cior-tuz, Ciuruș, Crâștiu, Crișciu, Constantini, Deliu, Drăcea,*

*Drulă, Duca, Duma, Dumea, Dumitriu, Dimitriu, Dunca, Ghevreă, Giam, Giuca, Goga, Gojdu, Grecu, Gropșianu, Guga, Icma, Ienciu, Ienea, Mărilă, Marincu, Mangiuca, Mangu,*¹⁴ *Manga, Măda, Martalogu, Mocea, Motoia, Murgu, Narița, Nastasia, Nica, Nuni (Niuni), Pașcă, Petrin, PISOI, Pita, Raia, Raicu, Raica, Rambu, Ranga, Res-tea, Riza, Rusmir, Sfreja, Sicoe, Socec, Vasiliu, Vârdaru, Velea (Velia), Voia, Vuia, Vuc, Vucu, Vulcu, Zarcula.*

1.3. Remanente ale organizărilor instituționale spirituale. În echilibrarea fiecărei identități etnice în raport cu sensibilitatea confesională, rolul primordial îl au „*postulatele spirituale ale baștinei*”¹⁵ contribuitoare la eterogenitatea conviețuirilor în acest teritoriu: „Așa ne-am plămădit limba, ne-am însușit credința, ne-am îmbrăcat portul, ne-am legănat jocurile, așa ne-am îngânat cântecele, așa ne-am semănat obiceiurile, expresii profund sentimentale, de emotivitate și rit.”¹⁶ Banatul, ca și Dobrogea, sunt supapele de penetrare ale ideii creștine într-un ținut puternic romanizat.¹⁷ Episcopul vechii *Recidiva-Arcidava* se formase la mănăstirea Stadion din Constantinopol,¹⁸ acolo unde se formau cărturarii imperiului de răsărit.¹⁹ Georgios Kedrenos și Joannes Zonaras vorbesc de călătoria lui Gylas, în 948, la Constantinopol, încreștinat și numit „patrician al Imperiului” și despre un călugăr, Ierothei, care l-a însoțit la întoarcere., pentru a rămâne în părțile sale de naștere, aproximativ ținutul cărășan.

1.4. Erezii ale zonei. Polemici. La 1003, conflictele din zonă dintre bizantini și bulgari au ca rezultat cucerirea Vidinului de către imperiali și refugiul sectei bogomililor în Banatul cărășan. La Ilidia, în preajma Oraviței, ereticii bogomili²⁰ sunt consemnați după „pacea lui Ștefan Nemanja”.²¹ Așadar, cum opina cândva istoricul Motogna, citat de reșițeanul O. Răuț, la 1361 și 1428, persecuțiile religioase ale lui Ludovic I și Sigismund de Luxemburg sunt îndreptate împotriva ereticilor bogomili nu împotriva românilor ortodocși²². Bogomilismul nu e decât un manicheism pavlician asiatic (oriental), cum scria Hasdeu, comentând Anonymus Lugoshiensis²³ fără forță de penetrare într-un ținut unde ideea creștină ortodoxă (în sensul dreptei credințe) era solid inculcată în conștiințe și cumele ale cotidianului. De aceea până și „Anonimul din Diocleea” Muntenegrului e convins de venirea bulgarilor în „provincia Latinorum”.²⁴ Învederând, din perspectiva etniei majoritare, unitatea de idei, sentimente, atitudini, pragmatica ideii creștine în variantele sale clasice, ortodoxă și romano-catolică, e în consonanță, ca să recurgem la principiile dezvoltate și în spusa bănațeanului Dimitrie Țichindeal, cu realități care s-au dovedit laturi disjuncte doar în formă nu în fond: „Să fim noi toți români una; nu e aicea grec sau latin, unit sau neunit (...) una trebuie să fie nația românească.”²⁵

2. Ortodoxia

2.1. Aspecte generale pe fondul primelor încropiri instituționale. Urme ale creștinismului, până la „schisma” din 1054. *Biserica ortodoxă*, cult și instituție, a înscris un capitol esențial în viața orăvișenilor. În mediile teologilor ortodocși s-a acreditat, după un pasaj din Eusebiu din Cezareea, trăitor în veacul al IV-lea, evanghelizarea ținuturilor noastre sub apostolul Andrei, iar Tertulian și Origene subliniau, pentru secolele II-III, despre creștinarea dacilor și sciților. Cert e prezența unor comunități creștine izolate în Dacia de la nord-vestul fluviului, ținutul bănațean, cărășan, provenind din soldați, suportând persecuțiile din vremea lui Dioclețian. Martirizări masive – episcopul de Tomis dar și alți episcopi – în zona dobrogeană, 70 de inscripții, 28 basilici creștine (la Callatis de tip sirian, la Tropaeum Traiani cu transept), cornalina de la Constanța cu sigla IXOYC, piese de uz liturgic precum talerul de argint renovat de Episcopul Paternus din Tomis în vremea lui Anastasie I, arată o puternică încreștinare aici ca și în alte provincii. La Romula s-au descoperit două geme de abrasax, din secolul III; una care are ca simbolică doi păuni purtând crucea, alta – doi pești și crucea. Descoperirea faimoasă de la Biertan, lampa din lut de la Apulum și cea din bronz de la Dej, obiectele paleocreștine de la Sucidava, înființarea în zonă a Arhiepiscopiei Iustiniana Prima (un sediu îl are la Țaricin Grad) sunt alte argumente ale creștinării timpurii a autohtonilor.²⁶

Dar urmele creștinismului în teritoriul bănațean sunt contemporane cu evoluțiile fenomenului de la nașterea sa. Pe lista lui Mihail Macrea²⁷ sunt menționate crucea de metal alb descoperită în 1895 la Vârșeț și inelul de bronz în formă de cruce găsit în albia Carașului, iar Vincențiu Babeș semnală un lanț de fier și o candelă descoperite la castrul *Bersobis*²⁸. Prigoana Romei a determinat, la începuturile veacului IV, refugiul comunităților creștinate de la sudul Dunării peste fluviu.²⁹ Sfântul Nicetas din *Remesiana* (Bela Palanka) era daco-roman, misionar la 340-415 în ambele Dacii.³⁰ În 343, la Conciliul de la Serdica, e amintit Episcopul Athenodorus din „Dacia de Blaceni”.³¹ În preajma ținutului cărășan, la Sirmium și Singidunum, sunt semnalate comunități creștine din vremea apostolului Pavel. Clement și Naum sunt lideri religioși în ținut.³² În Dacia Ripensis sunt patru episcopii: *Aquae*, *Ratiaria*, *Castra Martis* și *Oescus*.³³ Discipolii lui Chiril și Metodie, au ajuns și în Banat, probabil în secolele IX-X.³⁴ La 1164, curentul religios evolua într-un mediu încă preponderent greco-slav în Bacica, Bodrog, Cenad, Timiș, Caraș, Cuvin.³⁵ Chiar primul text în limba maghiară este de nuanță ortodoxă, o „predică morților”, *„Haloti beszéd”*, *„Clamate V Kyrie Eleison”*.³⁶ Eder, în 1791, contestă informația și argumentele, Szalay, Șincai și Maior nu o critică. La 1246 e amintit Episcopul Grigore de Severin.³⁷

2.2. Între prigoniri și toleranță. Frământările religioase din zonă, expresii firești ale sensibilităților etnice, însoțesc evenimentialul politic într-o aceeași chestiune. În general, diplomele din 1306 și din 1428, emise de Ludovic I și Sigismund de Luxemburg, sunt socotite a fi fost anticipatoarele unor măsuri dintre cele mai restrictive împotriva ortodoxiei din mediile bănațene.³⁸ Numai că acei „schismatici” de la 1279, cărora Sinodul de la Buda nu le îngăduie să-și ridice biserici și capele³⁹ sunt adepții sectelor de nuanță bogomilică, eretici de la sudul Dunării. La ei și la părtașii ereziei lor face referire expresă Papa Bonifaciu VIII în actul din 1299, când autoriza pe legatul său din părțile Ungariei și din Banat „să exerciți slujba de anchetator și pedepsitor potrivit decretelor canonice și legale aprobate de numitul scaun.”⁴⁰

Eventuale referiri stricte la ortodocși, creștini greco-orientali, fac lucrările Sinodului de la Bratislava din 1308 care le răpește acestora privilegii, favoruri, beneficii, înlesniri și feude. Miza era, desigur, aceea a unui prozelitism la adăpostul și protecția armii politice.⁴¹ Or, nu era interesul regalității maghiare să piardă încrederea unei mase de supuși români care, etnic, erau majoritari inclusiv în Banat. La început, nici ortodocșii români sub regii din casa arpadiană n-au suferit maltratări efective din cauza confesiunii.⁴² Iar din secolul XIV are loc o slăbire a prigoanei împotriva „schismaticilor.”⁴³ La 1453, în părțile Hunedoarei și Banatului de Munte, Ioan de Caffa propagă ortodoxia. În 1456 e prins și adus la Timișoara de către Ioan de Hunedoara și apoi predat lui Ioan de Capistrano, la Buda.⁴⁴

Turcii au fost toleranți față de biserica ortodoxă⁴⁵ la fel cum, odinioară, Bizanțul a apărut creștinătatea împotriva ereziilor.⁴⁶ Cuvântul turc „millet” sugera tocmai conceptul de „națiune confesională”. Din 1594 erau organizate ca eparhii Timișoara și Vârșeț.⁴⁷ Dar înființarea Mitropoliei de Ipek are loc la influențele vizirului Mahomed Sokolovic, originar din „Kara Vlașka” (Oravița? Caraș? Carașova?).⁴⁸ Primul patriarh, în 1557, este Macarie, din vremea sultanului Soleiman Magnificul, cu jurisdicție apoi și în pașalâcul de Timișoara. Patriarhul și mitropoliții sunt aleși de sobor, confirmați de sultan prin „berat”, cu semnătura sultanului „tugra”.⁴⁹

Prin singhelie, patriarhul numește episcopii, cum s-a întâmplat cu Antonie, Episcopul de Vârșeț.⁵⁰ În 1619 e episcop Simion de Vârșeț,⁵¹ în 1622 Antonie care, în 1623, aduce de la Moscova un ajutor de 350 ruble. Longin Brancovici, Episcopul Ienopolei, stă la mânăstirea Comana, ocrotit de Matei Basarab.⁵² La curtea lui Matei Basarab se află și meșteri catolici din Kiprovac, tipografi din Roma, la 1642, ceruți lui Franko Markanici⁵³, care apoi vin în zonă și activează în ținutul bănațean. În 1662 e amintit „mitropolitul” Teodosie, în 1695 episcopul Ștefan Stibița, până

la 1702.⁵⁴ Din catastifele anilor 1660 și 1666 aflăm cum se încasau „milele” din părțile Oraviței, „Vlașka Banat.” La 24 noiembrie 1666, din Jam se percep 800 aspri, fiind amintiți preotul Vucihna și cnezul Ieremia. La Cârnecea e pomenit preotul Ștefan, iar pentru Timișoara, Becicherec și Doloave se menționează sedii protopopești.⁵⁵

2.3. Polemici sârbo-române în interiorul ortodoxiei. Dintotdeauna ortodoxia, recunoaște un cărășan interbelic, a fost garantul de stabilitate pentru etnia majoritară.⁵⁶ Dar imperialii și mai ales Leopold I favorizau ortodoxia sârbă, emițând „*Privilegiile Illire*”: 1690, 1695, reluate la 1748 și 1769.⁵⁷ În 1667, Hans Ottendorf, călător la Buda și Belgrad, amintește de mitropolitul Maxim de Ipek (Pec) în „Vlașca / româtime.”⁵⁸ În 1749, Episcopul George mută reședința la Vârșet.⁵⁹

În 1770 este emis „*Regulamentul Deputăției Ilirice Aulice*” în legătură cu grănicerii de pe Mureș și Tisa. Nemulțumiți sunt sârbii pentru că apar unele facilități fiscale, culturale, spirituale pentru etnicii români și nu se mai aplică, peste tot, „*Nations Gravamina*” de la Carlovaț.⁶⁰ După actele de toleranță din veacul XVII,⁶¹ edictul de toleranță al Mariei Therezia din 21 martie 1760 a dat naștere și la nemulțumiri ortodoxe aplanate „*manu militari*”,⁶² dublat de edictul lui Iosif II din 8 noiembrie 1781 și înlesnirile aceluiasi Iosif II din 23 septembrie 1784, care însă aduc prea puține schimbări în percepția oficială asupra religiei etniei majoritare.⁶³

În epoca modernă, chiar și în etape de prigonire, cultul are continuitățile sale. Pe o hartă austriacă din 1791, Ion Conea identifică simbolică unor brazi plantați lângă locul unde se organizau hramuri dedicate serbărilor religioase, „nedei” (biserici).⁶⁴ La vremea aceea, raportul contelui Slam, din 5 iunie 1782, arată pentru Cercul Panciova că în 32 de sate 37.949 locuitori sunt greco-ortodocși și numai 15 evanghelici luterani.⁶⁵ În Dieceza Vârșetului, la 1777, erau 6 protopopi, 239 parohii, 19 filii.⁶⁶ Doar Vârșetul e „sârbizat”, zice A. Cosma.⁶⁷ Și pentru ținut, „jugul sârbesc”, din 9 octombrie 1783 până la 1857, îi include între ierarhi pe Dionisie Novacovici, Ioan Gheorghievici, Sofronie Chirilovici, Ghedeon Nichitici, Gherasim Adamovici.⁶⁸ Intitulațiile mai sunt de protopop de Vărădia-Oravița pentru Petru Lupulovici (1757-1801) și Petru Șutu (1776-1801) apoi aceea de protopop de Oravița: Petru Iorgovici (1790-1815), Sofronie Ivacicovici (1829-1847), Ignatie Vuia ((1848-1850), Iacob Popovici (1850-1881), Maxim Popovici (1881-1882), Andrei Ghidiu (1883-1888), Alexandru Popovici (1888-1915), Cornel Ștefan (1915-1922), Virgil Musta (1923-1949), Petru Toma (1949-1952).

Cronica vremii păstra amintirea unor divergențe, fricțiuni. Preotul Ioan Iorgovici de Vărădia încearcă să ia apărarea unor etnici români în conflictul de la Deta, dintre localnici și oamenii erariului (etnici sârbi). Dar 53 de

români, cu doi preoți, sunt spânzurați la 11-12 octombrie 1788.⁶⁹ La Congresul Ilir de la Timișoara, pe baza circularii nr. 13 din 5 iunie 1790 a episcopului de Vârșet, Șakabent, cu înlesniri la folosirea limbii române în organizarea cultului și în școala confesională, iau parte parohul Oraviței, Petru Iorgovici⁷⁰ și Ioachim Botoșiu, controlor de mine. La 1800, un Frantz Petrovitz e împotriva episcopului de Vârșet pentru că nedreptăța pe majoritarii ortodocși, români. Nemulțumiri mari iscă scrisoarea din 12 iulie 1803 prin care arhiducele Carol se adresa mitropolitului de Carlovaț și episcopilor, oferindu-le competențe sporite, de ordin religios, desigur, în ținutul grănicerilor almăjeni și în zona cărășană. Abia Constituția Confiniară din 7 august 1807 acorda scutiri acelora dintre preoții ortodocși (nu se preciza, român sau sârb) care nu au 24 jugăre arabil, 8 jugăre pășune și 10 jugăre rât.

În 1700, „*Declaratoriul Illiric*” înregistrează parohiile și preoții⁷¹. Cele două statistici din 1767 pentru dieceza Timișoara (Episcopul Vichentie Ioanovici Vidak) și pentru dieceza Vârșet (Episcopul Ioan Georgevici), vizate la Carlovaț în 30 noiembrie de mitropolitul Paul Nenadovici, inserau nominal preoții, parohiile, datele biografice.⁷² În 1794, ortodocșii Oraviței sunt în număr de 540, locuind în 85 de case. În 1801-1802 ei sunt 7.113.⁷³ La 9 septembrie 1815 e emisă hotărârea imperială 1772 privind respectarea duminicilor și zilelor de sărbătoare.⁷⁴ În 1821, un Sinesie Radivoievici e arhimandrit și administrator al Vârșetului, în 9 noiembrie 1821 face inspecții în zonă.⁷⁵ Circulara 8435 din Biserica Albă obligă zilnic preoții să țină „socotelile” bisericii⁷⁶.

În Circulara din 1822 se lansa ideea școlii clericale din Vârșet în locul seminarului general și metoda învățătorească,⁷⁷ în 1824 se tipăresc „formulare” și „matricularnice protocoale.”⁷⁸ Extrasele de botez, cununie și deces se introduc în 1824.⁷⁹ În 1825, pentru „furtișag fiscalnic”, Petru Lupulovici, preot în Vărădia, e lepădat din cinul preoțesc⁸⁰ iar pentru polemicile sale cu protopopul Petru Iorgovici de Vărădia, preotul Ioachim Gaitovici din Ticvaniul Mare e schimbat.⁸¹ În 1829 se hotără tipărirea circularilor.⁸²

În conflictul româno-sârb de la Alibunar pe tema propunerii liturghiei (1855)⁸³ se implică și preotul Ioachim Mangiuca, tatăl academicianului oravițean. La inițiativa lugojenilor din gruparea lui Aurel Maniu e redactat în 1861 un „Memoriu” cu două solicitări fundamentale: separarea bisericii române de cea sârbă și un „mitropolit pentru toți români”. E trimisă o delegație la Viena: Constantin Udria (Udrea), Andrei Mocioni, Filip Pascu.⁸⁴ La 1900, protopopiatul Oraviței are 37 de parohii și 41. 850 de credincioși.⁸⁵

La Conferința de la Paris, după primul război, episcopiile ortodoxe ale Timișoarei și Vârșetului, înfățișate ca sârbești, au determinat și ele o altă, greșită, percepție asupra hotarelor Banatului care a trebuit să fie înjumătățit,

nerespectându-se integritatea acestei importante provincii românești.⁸⁶ Date utile din perspectiva dinamicii vieții religioase oferea o altă lucrare, însă. În vremea când finaliza redactarea studiului său, *O vizită la câteva biserici din Serbia*,⁸⁷ Gheorghe Balș locuia în Oravița la profesorul Cornel Strâmbei. La finele celui de-al doilea război, protopopiatul Oraviței avea 34 de parohii sufragane.⁸⁸

După ce, la finele lui XVIII, biserica ajunge subiect al criticismului iluminist, evoluțiile ortodoxiei în Banat și în ținutul cărășan sunt în consonanță cu spiritul revendicărilor naționale românești. De aceea trebuie să menționăm și aportul unor personalități din mediile religioase ortodoxe la scrierea istoriei acestor locuri. Mișcarea lui *papa Brenca* din Comorăște, de pildă, de la 28 septembrie 1788, înfrântă la Oravița de trupele imperialilor conduși de Hoffnungswald, a adus un martiraj colectiv din partea localnicilor, 130 țărani din satele cărășene și preotul revoluționar fiind uciși. Protopopul *Petru Șutu* se interesa și nota în legătură cu ruinele vechii Arcidava. La 20 septembrie 1831, fostul elev al Gimnaziului orăvițean, *Damaschin Bojincă*, redactează cu Ștefan Neagoe „*Petiția de la Ciacova*” în care solicită mitropolit român cu dieceze la Arad, Vârșet, Timișoara, „Ardeal și Banat” și unirea bisericilor românești.⁸⁹

Pentru românii din Banat, Șincai cerea „independența Banatului de unguri în cele politice și independența de sârbi în cele bisericești.”⁹⁰ La 4 septembrie 1835, preoții din Caraș cer episcopului de Vârșet „drepturi cetățenești.” Chiar la 1848, sârbii întăresc, prin Circulara din aprilie, de la Carlovaț, prin Adunarea Națională Sârbă din Neusatz, la 20 aprilie, prin Congresul de la Carlovaț, din 13 mai 1848, pretențiile lor de a-și prelungi și consolida ierarhia asupra ortodocșilor din regiune, inclusiv români. *Ignatie Vuia* este, la dorința lui Eftimie Murgu, secretarul Adunării Naționale a Bănățenilor, din iunie 1848, de la Lugoj. El s-a ocupat de ridicarea culturală a satelor cărășene, de organizarea școlilor, a bibliotecilor și arhivelor parohiale, dă titlul oficial de catedrală bisericii ortodoxe din Oravița Montană. În 2 petiții, 20 iulie și 24 octombrie 1849, delegația bănățenilor, cu Petru Mocioni în frunte și N. Tincu-Velia secretar, cer episcop român la Vârșet, fiindcă din 300 parohii doar 30 sunt sârbești. Semnează documentele Ioan Popasu, Ioan Dobran, Petru Cermena, dr. C. Pomuțiu, Todor Serbu.⁹¹ După 1848, *N. Tincu-Velia* se retrage preot în Secășeni.⁹²

Avocatul și notarul public în Oravița, *Aurel Maniu*, e la 1861 deputat al cercului Făget și are titlul de nobil de *Rakasd*. La 2 februarie 1862 semnează cu Marienescu, Filip Pascu și Iulian Ianculescu o petiție către Viena în care cer mitropolit român. „Memoriul” din 1861 al lui Vasile Maniu din Lugoj solicită și el „mitropolit și cultură pentru toți românii”.⁹³ La 1 august 1864 are loc Congresul de

la Carlovaț și Sinodul pentru alegerea patriarhului. Între delegați se află A. Maniu, Filip Pascu, Dim. Hațiegan, A. Atanasievici, I. Marcu. Românii depun o petiție de protest și se retrag nu înainte să mai solicite episcopi români la Vârșet și Timișoara. Împăratul anula „Legea privitoare la egala îndreptățire a națiunii române și a confesiunilor ei” din 7 septembrie 1863⁹⁴, dar la 25 decembrie 1864 Viena aprobă mitropolie ortodoxă pentru români în frunte cu Andrei Șaguna, iar o altă petiție către împărat semnată de A. Maniu, Simeon Mangiucă, Athanasie M. Marienescu și Vasile Popovici cere episcop român la Timișoara.⁹⁵

În vremea protopopului *Iacob Popovici*, la inițiativa acestuia, orăvițenii sărbătoreau, la Teatrul Vechi, în 25 decembrie 1864, întronizarea lui Andrei Șaguna pe scaunul mitropolitan de Sibiu. Tot în vremea lui, la 2 iulie 1865, înceta jurisdicția spirituală a ortodoxiei sârbe asupra satelor unde populația majoritară era românească.⁹⁶

2.4. Fundațiuni, personalități, lideri spirituali.

„Prota” *Andrei Ghidiu* era un bun mânuitor al condeiului. În „*Romänische Revue*”, din martie 1889, *Andrei Ghidiu* traduce pagini din *Biografia fericitului Episcop Ioan Popasu*. Iar *Alexandru Popovici*, urmașul său în scaunul prezbiterial, ajută la prezența corurilor orăvițene și cărășene la serbările de la București, din 1907. Preoții *Gheorghe Neda*, *Cornel Ștefan* și *Cornel Jurca* participă la evenimentele de răsunet național cărora istoriografia le-a găsit termenul potrivit, „revoluția de la 4 noiembrie 1918 din Oravița – Caraș”.

La anii 1900, *Fundațiunea „Învățător Iosif Novac”* are contribuții la fondul cultural bisericesc la capitolul venite 400 coroane, la speze 45 coroane⁹⁷, iar la Fondul „Ioan Popasu”, în 1899, *I. Popoviciu* din Ciclova Română depunea 250 de florini, sumă impresionantă și demonstrație de solidaritate cu problemele și destinele etniei românești.⁹⁸

Ilie Trăilă și *Gheorghe Jianu* iau parte la Conferința de la Oradea, din 1912, unde se discută problemele editării literaturii religioase în limba română. Se lua, desigur, în calcul, un coeficient rezonabil de contagiune mentală față cu realitățile colectivităților românești în acest domeniu. Se punea problema dialogului dintre bisericile românești din perspectiva conștiinței identitare, în perioada în care, tot mai mult, personalitățile își pun biografiile în slujba culturii, în valorificarea produsului cultural.

S-a lărgit accesul categoriilor sociale diverse la bunurile spirituale, după „dilatarea orizontului cultural al luminilor” în exprimarea istoricului Nicolae Bocșan. La nivele mentale varii are loc o convertire a difuzării ideii naționale în confesional și cultural. La 1823, „cârtirea cea din Halle”, sub semnătura lui Tököli Sava (Sabbas)⁹⁹ viza Banatul și ierarhia bisericească de aici. Textul inept primea replica lui *Damaschin Bojincă*, prin „*Animadversio in recensionem historiae de origine Valachorum in Dacia*”,¹⁰⁰

Despre marele episcop al românilor de dincoace de munți, *Andrieu Șaguna*, cu rădăcina familiei sale în Oravița¹⁰¹, secretarul gubernial din Arad, Jacob Rannicher spune, într-o disertație a anului 1855, insistând pe fapta culturală a omului: „El a lovit în stâncă și a deschis pe sea-ma poporului său izvorul culturai intelectuale.”¹⁰²

La Școala lui Iarinay (Jarinay) învață *Ignatie Vuia* (născut în 1809 în Voivodina), după care urmează filosofia la Budapesta și se dedică ulterior cinului preotesc. Va fi Protopopul Oraviței în anii revoluției pașoptiste, membru în prezidiul Adunării de la Lugoj din iunie 1848, ajunge profesor la Institutul Teologic din Caransebeș.¹⁰³ *Filip Adam* (născut în 28 noiembrie 1846 la Iam) urmează școala confesională ortodoxă în Oravița, gimnaziul reînființat de StEG, continuă la Biserica Albă, Timișoara, Arad, Caransebeș, absolvă filosofia la Leipzig, este între 1876-1880 profesor la Institutul Teologic din Caransebeș, din 1885 devenind întâistătorul scaunului protopresbiterial de Biserica Albă, sediul fiind în Iam apoi în Răcășdia, lângă Oravița.¹⁰⁴

Din Măidan, de lângă Oravița, era originar și *Iosif (Iuliu) Olariu* (născut în 6 februarie 1859). A făcut studii primare cu învățătorul Iosif Novac în Oravița, tot aici gimnaziul, apoi la Reșița, Lugoj și Cernăuți¹⁰⁵ și considera important pentru destinul său că în Oravița și-a început studiile.¹⁰⁶ În 7 decembrie 1902, Carol I al României conferă Ordinul Coroanei lui *Sofronie Ivacicovici*.¹⁰⁷ Ivacicovici e un personaj eminent al epocii, cu minusuri dar mai ales cu plusuri, după familia sa originar din Goruia, dar născut în Deliblata, la 6 martie 1793.¹⁰⁸ Cu studii de teologie la Carlowitz (Carloviț, Carlovaț), ajunge profesor de teologie, limba latină, sârbă, română, germană și maghiară, e sfințit de episcopul Petar Vidak ca paroh al Vârșetului, la 12 mai 1815, iar împreună cu Arsenie Iovanovici (Ioanovici) Șakabent profesează la cursurile clericale inaugurate de același Vidak.¹⁰⁹ Un alt *Ivacicovici*, *Procopie*, s-a născut în Deliblata la 1809, cu studii elementare și secundare la Oradea și Novi Sad, studii universitare cu filosoful Kesmark între 1828-1829, teologia la Vârșet. Deputat de Sarospatk, în 1833, lucrează în cancelaria mitropolitului de Carloviț, până în 1835, când se călugărește. Mitropolitul Stratimirovici îl numește protodiacon și profesor de teologie, iar în 1846 mitropolitul Rajacic îl instalează ca arhimandrit al mănăstirii Kruședol. Dobândește episcopatul Aradului, între 1853-1873, în 1861 este președintele „Asociației Naționale Arădane”, din 1873 are calitatea de arhiepiscop și mitropolit al Sibiului, obține în 1874 titlul de „doctor honoris causa” al Universității Cernăuți. Numirea ca episcop va primi contestări din partea sârbilor.

Un episod al cărui martor a fost și parohul-protopop ortodox din Oravița Română¹¹⁰ a fost acela din 10-18 iunie 1856 când, la Carlowitz (*Karlowitz*, *Carlovaț*)

are loc, sub președinția lui St. Stratimirovici, un sinod electoral în problema numirii unui episcop al Aradului. Cum varianta St. Atanasescu, român, cade¹¹¹ și cum, în același an, Arsenie Stoikovici nu e acceptat de patriarh al sârbilor, Iuliu Andrassy are varianta Ivacicovici. Procopie moare la Biserica Albă, în 11 mai 1881 și e înmormântat la Carlowitz.

Un caz de conștiință este marcant, după 1880, în activitatea unor seminariști teologi ori preoți de pe Valea Cărașului, în calitatea lor de apărători ai ortodoxiei. Este cazul lui *Pavel Brânzeiu* din Oravița Română, un polemist desăvârșit cu liderii bisericii greco-catolice. O vreme e teolog absolut în Ciuchici apoi, din ianuarie 1889, e mutat ca administrator parohial în Macoviște, aparținând de Protopresbiteratul de Biserica Albă.¹¹²

Revenind la ilustra activitate orăvițeană a lui *Andrei Ghidiu*, născut la 15 ianuarie 1849 în Deda, cu teologia la Sibiu, universitățile la Viena și Leipzig, trebuie să spunem că el deja e profesor de teologie la Caransebeș din 8 septembrie 1880, diacon la 19/31 decembrie 1881, presbiter la 25 decembrie 1881, fiind un protejat al marelui Episcop Ioan Popasu. Obține brâul roșu la 28 martie 1882 (la Paști), e protopresbiter al Oraviței ales la 12 decembrie 1882, confirmat prin decis consistorial la 30 decembrie, hirotesit la 6 ianuarie 1883, instalat la 16 ianuarie 1883, prin referentul protopresbiter de Biserica Albă, amintitul mai sus Filip Adam. În Oravița funcționează până la 16 noiembrie 1888. la 28 decembrie 1888 e ales protopresbiter de Caransebeș, confirmat prin decisul consistorial nr. 97 B, asesor consistorial în senatul școlar și virilist în reprezentanța orașului, paroh și protopresbiter de Caransebeș din 21 noiembrie 1888.¹¹³

Un eveniment memorabil marcând interbelicul în evoluțiile ortodoxiei din Căraș și Oravița a fost instalarea Protopopului *Virgil Musta*, după o vacanță de 12 ani. Delegația plecată din Caransebeș îi are în componență pe protopopul Mihail Gașpar, Sabin Evuțian, Dimitrie Cioloca, Ilie Orzescu. „Întrarea în tract” are loc la Gara Forotic unde pe peron cântă corul lui Mitrofan Ciorei și fanfara din Cârnecea. Alt popas e la gara Cacova unde sunt întâmpinați de corul din Comorâște, de corul din Cacova al învățătorului Ioan Cioc. Preotul V. Bălan ține un discurs. În gara Oravița, cântă corul dirijat de C. Pavloviciu, iar discursul îl rostește directorul liceului, Mihai Petricoane-Drugărin. Seara, corul mai ține o serenadă la „Orăviceana”, fiindcă familia lui Musta va locui aici, în casa Cornenilor, lângă faimoasa bancă românească, până la acordarea, de către U. D. R. a sediului protopopesec. În biserică, de la ora 9,00, răspunsurile liturgice le-a oferit corul Reuniunii de Cântări din Oravița Română, dirijat de Nicolae Lighezan, s-a citit singhelia Episcopului Iosif Traian Badescu, a rostit un cuvânt Protopopul Mihail Gașpar, au fost prezenți catolicii și

reprezentanții comunității evreiești, dar au lipsit greco-catolicii. Virgil Musta a făcut un scurt istoric al tractului orăvițean, cu rol însemnat în acest colț de țară, „spre binele bisericii și al națiunii”. A urmat, la prânz, un banchet la „Coroana”, cu peste 100 de persoane iar seara, la Teatrul Vechi, au avut loc un concert susținut de violonistul N. Papazoglu, directorul Conservatorului Comunal din Timișoara și un bal.¹¹⁴

E mult întins în timp șirul valoros al preoților de pie memorie, apărători ai ortodoxiei în ținutul Oraviței. În Agadici, preotul *Ioan Nemoianu* era un apropiat al lui *Ioan Popasu*,¹¹⁵ în Berliște se afirmau *Gheorghe Lungu* și *Petru Dănescu*,¹¹⁶ Maidanul, azi Brădișorul de Jos, integrat administrativ cotidianului orăvițean, i-a dat folcloristicii, dar și culturii și vieții spirituale naționale, pe *A. Iana* și *S. Liuba*, pe *Iosif Olariu* ori pe *Ion Teodorovici*, acela care, în anii '40, a fost director al seminarului caransebeșan.¹¹⁷ În Broșteni, altă localitate arondată administrativ orașului Oravița, a activat *Ioachim Mangiuca*, tatăl academicianului, iar în interbelic trebuie pomeniți prin fapta lor obștească și culturală *Ilie* și *Titus Ciorei*, dar un preot de valoare spiritual-culturală este și Al. Dobrescu. Ciclova Montană, sat aparținând administrativ de Oravița, se mândrește cu *Vasile Crețu*, cu monografistul *Vasile Murgu* din perioada interbelică¹¹⁸, iar Ciclova Română, la crugul veacurilor XIX-XX, îl are pe *Ioan Petrovici*, întemeietorul unei celebre fundații umanitar-religioase.¹¹⁹ La Ciuchici au strălucit *George Lința* și *Traian Simu*,¹²⁰ la Macoviște perioada interbelică este dominată de preotul cărturar *Iacob Crețiu*,¹²¹ iar la Nicolint s-au remarcat *Sofronie Avramovici* și *Matei Alexandrovici*, în veacul XIX, *Sofronie Avramescu*, preot și *Vichentie Vinca*, administrator parohial, deja activi la 1903 (CR, 1903, p. 48-49), *George Runcan* și *Sofronie Puia*, în veacul XX.¹²² În Petrilova, preotul *George Simu* are o activitate remarcabilă, tot în interbelic,¹²³ în Ciudanovița trebuie amintiți, în aceeași perioadă, *George Milovan* și *Nicolae Giuca*,¹²⁴ la Jitini preoții *Filip Voina* și *Teodor Măruța*,¹²⁵ în Cârnecea *Ioachim Popa* și popa *Rusmir* în secolul al XIX-lea sunt și preoți și apărători ai naționalității române a parohienilor lor,¹²⁶ efort continuat în interbelic de *Damaschin Miter* și *Toma Simu*.¹²⁷ În Comorâște s-au afirmat ca vrednici slujitori ai altarului *Pau Popovici* în veacul XIX, *Petru Șușan*, *Iosif Nicolaevici* și *Gheorghe Pleavă* în interbelic.¹²⁸ Lucruri de vrednicie întru păstrarea credinței ortodoxe a realizat la Forotic, în perioada interbelică, *Ioachim Dabici*, unchiul lui Sim. Sam. Moldovan. În Cacova a funcționat doi ani (1935-1937) viitorul profesor al Academiei Teologice din Caransebeș, preotul *Iova Firca*, iar interbelicul e dominat de *Ilie Hergane*, autorul unor monografii de interes zonal.¹²⁹ Longevivi sunt în altarul din Ili-dia *Ștefan* și *Dimitrie Ania*,¹³⁰ la Iertof *Teodor Panciovan*, tatăl și fiul, acoperă perioada abordată de noi,¹³¹ la Ciortea se afirmă *Nicolae Otonoga* și *Augustin Gruescu*,¹³² la Mercina enciclopedistul *Eugen Popovici*,¹³³ la Potoc preotul *Nicolae Popoviciu* și *Aurel Popoviciu*, administrator parohial, amintiți în 1902-1903 (CR, 1903, p. 48-49), preotul *Valeriu Nedici*, până

la 1950, la Socolari preotul iubilar *Adam Preda* și preotul *Simion Nedici*, amintiți la 1902-1903. (CR, 1903, p. 48-49)¹³⁴ În Răchitova, azi sat aparținător Oraviței, s-au afirmat, după 1890, *Toma Stan*, *Titus Ciorei* și *Alexie Olariu*,¹³⁵ la Secășeni secolul XIX este dominat de personalitatea lui *Nicolae Tincu-Velia*, iar al XX-lea de preotul *Petru Bernaz*,¹³⁶ la Ticvaniul Mare în interbelic a activat cu folos pentru obște preotul *Ioan Simu*,¹³⁷ iar la Ticvaniul Mic *Romolus Suciu*. Vărădia înaintemergătorilor ideii creștine în ținutul Oraviței și al Văii Carașului i-a dat în secolul XVIII și al XIX-lea pe *Petru* și *Paul Iorgovici*, *Petru Șutu*, *Ioan Tomici*, iar în interbelic se afirmă *Mihail Retezan*.¹³⁸ Preotul martir al ideii naționale *Alexandru Atnagea* a servit la Vrani unde, la 1903, preoți sunt *Iosif Muntean* și *Iosif Tămășel*, iar *Iosif Tămășel junior* și *Nicolae Balmez* îndeplinesc sarcini de capelani. (CR, 1903, p. 48-49).¹³⁹ La Vrăniș, în 1902-1903, sunt preotul *Iosif Belu* și administratorul parohial *G. Băiaș* (CR, 1903, p. 48-49), la Rusova Nouă preotul *Vichentie Balea* (CR, 1903, p. 48-49). La Răcășdia avem, tot la 1902-1903, doi preoți, pe *Ioan Luca* și pe *Iacob Muntean*, administratorul parohial *Simion Ciulin* și capelanul *Aureliu Ciulin*. (CR, 1903, p. 48-49)

2.5. Edificii. Orașul și ținutul arondat istoriei sale are și vechi edificii bisericesti. În *Oravița Română*, minerii înalță o biserică din cărămidă la 1760.¹⁴⁰ *Biserica purtând hramul Sfântului Proroc Ilie Tesviteanul* e ridicată sub Episcopul Isaia, la 1743,¹⁴¹ cu siguranță pe locul unei mănăstiri de secol XVI,¹⁴² cu interiorul pictat de Ioan Popovici, cu intermitențe, între 1762-1789 și între 1836-1867 de *Nicolae Popescu*, pictorul care a beneficiat de o bursă Mocioni¹⁴³ și *Matei Popovici*, restaurată la 1925 de reșiteanul *Gheorghe Mărășescu*. Pictura iconostasului, sculptat în 1903 de *Aurel Cotărlă*, a fost realizată de *Ioan Zaicu* și *Filip Matei*. Un epitrahil aurit datează din 1762 și a fost adus de la Viena.¹⁴⁴ La finele veacului al XIX-lea, paroh e *Nicolau Tatucu*, format în mediile de învățăcei destoinici ai teologului *Nestor Ioanovici* din Arad.¹⁴⁵ La 150 de ani de la sfințirea sa, *Biserica Sfântul Ilie* se renovează la inițiativa senatorului Protopop *Virgil Musta*, prin lucrări coordonate de *Aurel Runcan*.¹⁴⁶ De la mijlocul veacului XVI-II (dacă nu cumva și mai devreme) și până la mijlocul celui de-al XIX-lea, a fost activă o veritabilă școală de copişti de la Oravița, mai cunoscuți în cercetările specialiștilor fiind *Ion* și *Radu Popovici*, *Marcu Popovici* *Stolojanul* din Oravița și *Damaschin Popovici* din Maidan.¹⁴⁷

În *Oravița Montană*, *Biserica Adormirea Maicii Domnului* e amintită la 1760¹⁴⁸ și finalizată între 1781-1784. Hagi *Dimitrie Hadșia Nicolae* din Castoria donează proprietatea sa, „grădina Maierului”, bani, odoarele aduse de la Ierusalim, edificiul e înălțat la inițiativa protopopului *Ioan Nedici*, fondatorul fiind înmormântat sub lespezile altarului. Bunicul lui *Dosoftei* era *Barila*, rudă cu aromânii *Papară* din Lemberg, aceștia înru-diți cu ctitorul bisericii catedrală din Oravița Montană.¹⁴⁹ *Macedo-românii* au donat 2.052 florini, minerii și silvicultorii alți 452 florini, ortodocșii orăvițeni în număr de 540 locuind 85 de

case.¹⁵⁰ A fost sfințită la 1784 de Episcopul Vichentie Popovici, pictată la 1827-1829 de Arsenie Petrovici din Biserica Albă și ucenicul său orăvițean Dimitrie Turcu. Aniversată la suta de ani de la sfințire, prin osârdia vrednicului Protopop Andrei Ghidui, la 1884, ea este restaurată la 150 de ani de la punerea pietrei fundamentale, în 1936, la inițiativa protopopului Virgil Musta, senator liberal, a arhitectului Aurel Runcan,¹⁵¹ prin Ioachim Miloia, directorul Muzeului Bănățean din Timișoara și Julius Podlipny, contribuind aurarul Eugeniu Spang. Operația restaurării e sfințită de Episcopul Vasile Lăzărescu.¹⁵² „Un caracter baroc de provincie cu elemente simplificate”, definește monumentul un critic de artă remarcabil, V. Drăguț. Edificiul e un simbol otodox în această zonă a impactului Orient-Occident, motiv pentru care în vremea Protopopului Iacob Popovici, la 17 martie 1866, orăvițenii cer mutarea reședinței episcopale de la Caransebeș la Oravița,¹⁵³ printr-un „memorand” în josul căruia semnavă Mangiucă, Marienescu, Dimitrie Turcu, toți trei ca inițiatori. În vremea primarului și apoi prefectului liberal Pavel Liuba, s-a organizat și amenajat piața I. I. C. Brătianu, iar biserica și-a obținut sesia parohială.¹⁵⁴ Biserica din Agadici poartă hramul Nașterea Maicii Domnului și a fost sfințită în 1772 de Episcopul Ioan Georgevici.¹⁵⁵ Preoți valoroși în interbelic au fost, aici, Ioan Simu și Gheorghe Măteu.

În 1783, biserica ortodoxă din Ciclova Montană cu hramul Adormirea Maicii Domnului a fost sfințită de Vichentie Popoviciu, episcopul Vârșetului,¹⁵⁶ zugrăvită de D. Turcu în 1845 și 1865¹⁵⁷, de Filip Matei în 1892, acoperită cu aramă în 1863. Pe teritoriul comunei erau în 1929 șapte cruci vechi. Două vizitațiuni canonice a mai avut biserica ortodoxă din localitatea suburbană a Oraviței în vara anului 1866, prin episcopul Ioan Popasu și în 1924, prin episcopul Traian Badescu.¹⁵⁸ Până în 1929, când Vasile Murgu e decorat cu „Coroana României”, preoții ortodocși ai Ciclovei Montane au fost Al. Nedici, între 1758-1840, fiul acestuia Alexie, între 1840-1866, Joane Murgu, venit din Ilidia, între 1866-1874, lovit de stâncă la Călugăra,¹⁵⁹ Petru Popoviciu (1875-1886), Alexiu Nediciu (1886-1907).¹⁶⁰ La Maidan edificiul s-a ridicat între 1750-1770, are hramul Pogorârea Sfântului Duh și a fost sfințit la 1778, refăcut în 1787 prin grija meșterului orăvițean Petru Corb (Korb), pictura fiind realizată în 1847 de alți doi orăvițeni, Păun Borcean și Dimitrie Popovici, restaurată de Nicolae Popovici în 1934.¹⁶¹ Biserica din Broșteni, cu hramul Adormirea Maicii Domnului,¹⁶² s-a construit între 1772-1778, sfințită în 1792 de Episcopul Iosif Ioanovici Șakabent, pictată la 1855 de Dimitrie Turcu, restaurată în 1901 de Gheorghe Putnic, aurită de Eugen Spang și ornată sculptural de mâna meșterului Aurel Cotărlă.¹⁶³

Mănăstirea Călugăra a avut ca act fundațional sfințirea unei peșteri din preajma Ciclovei Montane, la 10 iunie 1859, de către preotul George Petrovici din Ciclova Română, locul având deja o tradiție religioasă. Sub Episcopul Kengelac („Chenghelaț”), la 16 mai 1869, preotul Alexie Nedici începe zidirea mănăstirii sfințită la 1 octombrie 1861.¹⁶⁴ Biserica din

Răchitova are hramul Nașterea Maicii Domnului, s-a zidit între 1780-1783, a fost sfințită de Episcopul Vichentie Popovici, pictată la 1884-1885 de Iosif Liuba și tot de el restaurată la 1928.¹⁶⁵ E bine să mai amintim un alt moment important în cronică faptei ortodoxe cărășene interbelice, purtând amprenta spiritului Oraviței. La 17 iulie 1935, prefectul Pavel Liuba (originar din Maidan) sprijină proiectul ridicării crucii de pe Semenice (12 m) și a clopotniței de la „Baia Vulturului”, coordonatorul operațiunii fiind inginerul de la U. D. R., Alexandru Popp. Crucea a fost sfințită de preotul Miron Mănescu, la 21 iulie 1935, iar clopotul a fost o donație din partea directorului U. D. R., Alexandru Ghenea.¹⁶⁶

NOTE:

1. F. BRAUDEL, *Timpul lumii*, I, traducere și postfață de A. Riza, București, Editura Meridiane, 1989, p. 157.

2. T. d'AQUINO, *Summa Teologica*, II, 2, articolul 1, p. 101.

3. „Revue Catholique des idées et des faits”, nr. 32, 1924; ȘT. LUPȘA, *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria până la 1526*, Cernăuți, 1929, p. 53-56.

4. Cf. Constituțiile (...), în volumul *Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei, /1653/*, traducere, studiu introductiv și note de Al. Herlea, V. Șotropa, R. Pop, I. Naste, I. N. Floca, ediție și prefață de L. Marcu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1993, p. 47-49; N. NILLES, *Symbolae ad illustrandam Historiam Ecclesiae Orientales in terris Coronae Sancti Stefani*, I-II, Oeniponte, 1885, p. XI-XVI.

5. C. MIU-LERCA, *Bănățenism și creație*, în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, VI, nr. 22-23, 1938, p. 19-20; vezi și P. NEMOIANU, *Mâțul neamțului și mâțul românului*, în volumul P. NEMOIANU, *Scrisori și schițe bănățene*, Timișoara, Editura „Poporul Român”, 1943, p. 70-71.

6. A. C. POPOVICI, *Naționalism sau democrație, o critică a civilizației moderne*, București, Editura Minerva, 1910, p. 30.

7. A. VIERKANDT, *Naturvölker und Kulturvölker, 1896, passim*; TH. ACHELIS, *Die Religionen der Naturvölker*, Berlin-Leipzig, 1919; N. PAULESCU, *Sinagoga*, II, V. Biserica reală, separatum, p. 4

8. N. ADĂNILOAIE, *Boierii și răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*, București, 1956, p. 76-81

9. *Colecție de familie, Oravița*, conspect de Sim. Sam. Moldovan, creion, 4 p., 21 x 34 cm

10. Ibidem, Documentul nr. 160, dactilografie indigo, 4 p., 17 x 23 cm, Datat „Oravița 21 aug. 1935”, Antet: „Uzinele de Fier și Domeniile din Reșița / Societate Anonimă / Aciéries et domaines de Reșița / Société Anonyme”. C. V. Mihăilescu îi mulțumește lui Sim. Sam. Moldovan pentru „cuvântarea de la Congresul Bufenilor”, iar Carol Renert

21. O. RĂUȚ, V. IONIȚĂ, *Studii și cercetări de toponimie*, Reșița, 1976, p. 28; I. B. MUREȘIANU, *Mănăstiri din Banat*, Timișoara, 1976, p. 41-46.
22. O. RĂUȚ, V. IONIȚĂ, op. cit., loc. cit; I. LUPAȘ, *Vechimea ortodoxiei transilvane*, în volumul *Studii istorice*, V, Sibiu-Cluj, 1945-1946, p. 65-69.
23. Opinia lui B. P. Hașdeu, în „Columna”, IV, 1883
24. A. ARMBRUSTER, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, Editura Academiei, 1972, p. 24.
25. I. VULCAN, *Dimitrie Țichindeal*, 1893, p. 13-15.
26. J. ZEILLER, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris, 1918; p. 19-32; A. HARNACK, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, Leipzig, 1924, p. 92.
27. M. MACREA, *A propos de quelques découvertes chrétiennes en Dacie*, în „Dacia”, XI-XII, 1945-1947, 1948, p. 300-301; M. MOGA, *Vestigii paleocreștine în Banat*, în volumul *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 280; I. GEȚIA, *Vechi rămășițe bisericești în Banat*, în „Mitropolia Banatului”, nr. 4-6, 1965, p. 407-419.
28. I. D. SUCIU, *Monografia Mitropoliei Banatului*, precuvântare de Nicolae, Mitropolitul Banatului, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1977, p. 27.
29. I. BARNEA, lucr. cit., în loc. cit.
30. V. PÂRVAN, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 158-178.
31. N. DENSUȘIANU, *Dacia preistorică*, text stabilit de V. Neagoe, studiu introductiv și note de M. Neagoe, București, Editura Meridiane, 1986, p. 514.
32. D. STĂNESCU, *Vechi episcopii la Români*, București, 1927, p. 15-29.
33. I. D. SUCIU, op. cit., p. 30.
34. R. THEODORESCU, *Chiril și Metodi*, în „Contemporanul”, nr. 22 (1803), 29 mai 1981, p. 5.
35. J. SZENTKLARAY, *Krassó vármegye őshajdani, kiadta Krassó-Szőreny vármegye közönsége*, Budapest, Az Athenaeum irod. És nyomdai R. T. Könyvnyomdájá, 1900, p. 139-140.
36. J. KARACSONYI, *Szent Gellert Csanádi Püspök*, Budapest, 1887, separat.
37. V. MERUȚIU, *Județele din Ardeal și din Maramureș până în Banat. Evoluția teritorială*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1929, p. 169.
38. *Srpski manastiri u Banatu*, Karlovac, 1907, passim.
39. K. JUHASZ, *Hajdani monostorok a Csanadi Egyházmegyében*, Budapest, 1926, rezumat în separat.
40. M. VOILEANU, *Contribuțiuni la istoria bisericească din Ardeal*, Sibiu, 1928, p. 39-40.
41. D. ZAMFIRESCU, *Ortodoxie și romano-catolicism în specificul existenței lor istorice*, București, 1992, p. 86-91.
42. ȘT. LUPȘA, op. cit., p. 61.
43. *Ibidem*.
44. *Din istoria bisericii române. Secolul al XV*, București, 1910, p. 17-26; ȘT. LUPȘA, op. cit., p. 100.
45. AL. RANDA, *Pro Republica Christiana. Die Wälachei im „Langen” Türkenkrieg der Katolischen Universal-mächte (1593-1606)*, Munchen, 1964, p. 33-37; I. D. SUCIU, op. cit., p. 88.
46. N. CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi*, postfață și bibliografie finale de D. Simonescu, prefață de D. Zamfirescu, București, Editura Minerva, 1980, p. 11.
47. I. D. SUCIU, op. cit., p. 89.
48. În 1943, Heinrich Gelzer a publicat catalogul episcopiiilor ortodoxe răsăritene.
49. O. GHITTA, *Un colaborator al lui Mihai Viteazul. Episcopul Serghie*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”, Cluj-Napoca, tomul XXVII, 1985-1986, p. 375-382.
50. I. D. SUCIU, op. cit., p. 88.
51. GH. COTOȘMAN, *Din trecutul Banatului. Studiu introductiv de istorie națională-bisericească*, I, prefață de Gh. Grigorie Comșa, Timișoara, 1934, p. 76-84, p. 92-108 și p. 113; MELCHISEDEC, *Biserica ortodoxă în luptă cu protestantismul, în special cu calvinismul în veacul al XVII-lea și cele două sinoade din Moldova contra calvinilor*, 1893, p. 26-40.
52. R. THEODORESCU, *Civilizația românească între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550-1800)*, II, București, Editura Meridiane, 1987, p. 12; A. BUNEA, *Vechile episcopii românești a Vadului, Geogiului, Silvașului și Belgradului*, Blaj, 1902, p. 65-69.
53. R. THEODORESCU, op. cit., p. 12.
54. I. D. SUCIU, op. cit., p. 93.
55. *Ibidem*, p. 89.
56. C. MIU-LERCA, lucr. cit., în loc. cit., p. 17-18.
57. M. VOILEANU, *Biserica Românească din Ardeal în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1926, p. 22-26 și p. 33-38.
58. I. HAȚIEGAN, *Oaspeți ai Timișoarei medievale*, în „Orizont Magazin”, nr. 1, martie 1986, p. 5 și mai 1988, p. 9.
59. A. GHIDIU, I. BĂLAN, *Monografia orașului Caransebeș, dimpreună cu monografiile dumnezeiești a episcopiei, a institutului teologic și pedagogic și cu biografiile bărbaților cari au lucrat la una sau alta instituțiune*, Caransebeș, Editura Autorilor, 1909, p. 109; J. H. SCHWICKER, *Die Vereinigung der Serbischen Metropolen von Belgrad und Carlowitz im Jahre 1731*, Wien, 1881, passim.
60. J. H. SCHWICKER, *Die Vereinigung*, loc. cit.; TR. BIRĂESCU, *Voievodatul româno-sârb dela Chichinda*, în Almanahul Banatului, 1929, p. 61-65.
61. I. BINDER, *Gründlagen und formen der toleranz in Siebenbürgen bis zur mitte des 17-Jahrhunderts*, Köln-Wien, 1976, separat.
62. AL. POPESCU, *Relații româno-austriece*, Iași, Editura Institutul European, 1998, p. 14.
63. S. DRAGOMIR, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, I, Sibiu, 1920, p. 88-114;

GH. VÂNTU, *Unirea românilor din Transilvania cu biserica catolică*, București, 1889, p. 37.

64. R. VULCĂNESCU, *Biserici de brazi*, în „Albina”, C, nr. 1, ianuarie 1997, p. 11.

65. TR. MĂRAN, *Din istoricul regimentului de graniță germano-bănățean*, II, în „Clio”, II, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1993, p. 9.

66. I. BARTOLOMEIU, *Șirul cronologic al episcopilor de Caransebeș-Vârșeț*, în „Foaia Diecesană”, nr. 4-8 și nr. 11, 1887.

67. A. COSMA, *Din trecutul românilor timișoreni*, Timișoara, Tipografia Românească, 1938, p. 18.

68. R. MOLIN, *Contribuțiuni la istoria românilor bănățeni, 1783-1792. Două circulare din biserica ortodoxă din Măidan*, în „Foaia Diecesană”, XXXVIII, nr. 30, 1923; toate aceste probleme la N. CORNEANU, *Monografia Eparhiei Caransebeș*, Caransebeș, 1940, passim.

69. Arhiva Parohiei Maidan, circulara nr. 3 din 5 mai 1791, semnată de Iosif Ioanovici Șacabent, citată și la S. Liuba în „Transilvania”, nr. 4, 1900, p. 100; P. BIZEREA, *Parohia ortodoxă română din Deta*, în „Almanahul Banatului”, 1929, p. 108-112.

70. I. D. SUCIU, GR. POPIȚI, *Rélations serbo-roumaines dans l'Empire autrichien entre 1780 et 1850*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, nr. 2, 1970, p. 249-250.

71. A. PITIC, *Comuna Jebel*, în „Almanahul Banatului”, 1929, p. 145.

72. I. D. SUCIU, *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene*, Timișoara, Editura Facla, 1980, p. 65.

73. MONOGRAFIA / orașului / ORAVIȚA / făcută de elevele secției literare anul 1942-43 / dedicată școalei noastre „Gimnaziul Regina Maria”, 9 p. numerotate pe recto, pe p. 9, ultima scrisă în cerneală neagră: „Lucrare făcută de elevele secției literare / sub conducerea Doamnei profesoare E. Novacovici / Manea Ligia / Dărbăntu Stela / Manescu Melania / Craiovan Melania / Lopatița Ana / Almăjan Victoria”, în creion „anul școlar 1940/41”.

74. R. JURCA, *Cronologia Banatului*, în „Paralela 45”, 4 septembrie 1995, p. 3.

75. L. BOTGROS, *Pagini deteriorate*, în „Caiete 2”, Reșița, Biblioteca Județeană „Paul Iorgovici”, 1995, p. 46.

76. *Ibidem*, p. 45-49.

77. C. ALBERT, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat: un curs de metodică de acum un veac și jumătate*, în „Banatica”, 13, II, 1995, p. 79-96, manuscrisul lui Sim. Lalescu, teolog din Cornea, în anul III al școlii vârșetene.

78. L. RAICHICI, lucr. cit., în vol. cit.

79. *Ibidem*, p. 47.

80. *Ibidem*, p. 48.

81. *Ibidem*.

82. *Ibidem*.

83. GR. POPIȚI, *Date și documente bănățene*, 1939, passim.

84. GH. LUCHESCU, V. MUNTEANU, V. LĂZĂRESCU, *Spiritualitate hugojeană*, Timișoara, 1994, p. 117-118.

85. I. VĂRAN, *Monografia Protopopiatului Ortodox Român Oravița*, Timișoara, Editura Marineasa, 2003, p. 65.

86. C. MIU-LERCA, lucr. cit., în loc. cit., p. 19.

87. București, 1911, 44 p. + 18 planșe.

88. I. VĂRAN, op. cit., p. 73-75.

89. AL. IVICI, *Documente privitoare la mișcarea literară și culturală a românilor din Ungaria în secolul XVIII și XIX*, București, 1936, p. 18-26.

90. AL. P. ILARIAN, *Antologie*, ediție, prefață, note și comentarii de C. Albu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 413.

91. I. GROȘIANU, *Petru Mocioni, 1807-1858*, în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, VII, fascicula 1, nr. 25, ianuarie-martie 1939, p. 10.

92. R. S. MOLIN, *Ultimele pagini dela istoria lui N. Tincu-Velea*, în „Semenicul”, I, nr. 4, 10 aprilie 1928, p. 14.

93. I. LUPAȘ, *Istoria bisericii ortodoxe române*, ediția a II-a, București, 1924, p. 69-72 și 75-80.

94. „Foaie pentru Minte, Inemă și Literatură”, nr. 24, 24 august 1863, p. 174; „Concordia”, III, nr. 75 (222), 5/17 septembrie 1863, p. 313.

95. I. CREȚIU, *Aurel Maniu*, I, în „Actualitatea Oraviței”, I, nr. 5, ianuarie 1997, p. 2.

96. I. VĂRAN, op. cit., p. 59-60.

97. Cf. Sinodul episcopal al diecesei Gr. Or. Române a Caransebeșului, periodul XVI, sesiunea II, convocat la Caransebeș pe Dumineca Tomii, 21 aprilie 1913, p. 125.

98. Cf. dr. I. OLARIU, președinte; I. BĂLAN, notariu, *Mulțămită publică*, în „Foaia Diecesană”, nr. 14, 20 martie 1893.

99. *Erweiss; dass die Walachen nicht Römischer Abkunft sind, unde diesz nicht aus ihren Italienisch – Slavischen Sprache folgt*, Halle, 1823.

100. Buda, în 1827, cu reeditare în 1828; I. CHINDRIȘ, *Opera și ideile lui Simion Bărnuțiu*, în S. BĂRNUȚIU, *Discursul de la Blaj și scrieri de la 1848*, prefață de I. Rațiu, ediție de I. Chindriș, Cluj-Napoca, Uniunea Mondială a Românilor Liberi, 1990, p. 11.

101. *Ibidem*.

102. *Die Tätigkeit der Diöcesän-Druckerei in Hermannstadt, 1855*, reprodus din „Telegraful Român”, nr. 17-18, 1855; A. BĂRSEANU, *Învățămintele din viața mitropolitului Andreiu Șaguna*, Brașov, 1898; N. POPEA, *Memorialul arhiepiscopului și mitropolitului Andreiu baron de Șaguna sau luptele național-politice ale românilor; 1846-1873*, I, Sibiu, 1889; M. PĂCURARIU, *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, București, 1980, passim.

103. A. GHIDIU, I. BĂLAN, op. cit., p. 191.

104. *Ibidem*, p. 211.

105. *Ibidem*.

106. „Calendarul Românului pe anul dela Hristos 1922,”

Caransebeș, 1921, p. 90-91.

107. Fond cit., Documentul nr. 194, creion, 1 f, 21 x 34 cm.

108. C. DIACONOVICI, *Enciclopedia Română*, tom II, Sibiu, 1900, p. 903-904.

109. M. MĂRAN, *Personalități remarcabile originare din satele noastre. Frații Ivacicovici (Ivașcu)*, în „Lumina”, nr. 3 (7), XLIX, iulie-septembrie 1996, p. 149-150.

110. D. IZVERNICEANU, *Locuri de închinăciune*, în D. IZVERNICEANU, *Banatul*, București, Editura Cartea Românească, 1934, p. 24-26.

111. A. SĂDEANU, *Apostolatul primilor profesori ai Preparandiei noastre*, Arad, 1912, p. 22; vezi și nota 39 de la p. 31.

112. *Chirotonire*, în „Foaia Diecesană”, IV, nr. 4, 22 ianuarie/3 februarie 1889, p. 7.

113. *Când s'a întemeiat orașul Caransebeș și ce știm din trecutul lui?*, în „Foaia Diecesană”, XVIII, nr. 39, 28 septembrie c.v.1903, p. 1-2.

114. /DAN/, *Serbările instalării noului protopop la Oravița*, în „Foaia Diecezană”, XXXVIII, nr. 18, 30 aprilie /13 mai 1923, p. 6.

115. I. VĂRAN, op. cit., p. 87.

116. *Ibidem*, p. 89.

117. *Ibidem*, p. 99.

118. I. M. RAPORTOR, *Conferințe învățătoresști*, în „Junimea”, II, nr. 41, duminică 9 mai 1926, p. 2; I. VĂRAN, op. cit., p. 109.

119. GHEJIA, *Bărbați binemeritați*, în „Calendariul Poporului Român” pe anul 1906, Budapesta, Tipografia „Poporul Român”, 1905, p. 116.

120. I. VĂRAN, op. cit., p. 115.

121. *Ibidem*, p. 116.

122. *Ibidem*, p. 118.

123. *Ibidem*, p. 121; CR, 1903, p. 48-49.

124. *Ibidem*, p. 124.

124. *Ibidem*.

125. *Ibidem*, p. 125.

126. *Ibidem*, p. 127-128.

127. *Ibidem*, p. 129.

128. *Ibidem*, p. 134.

129. *Ibidem*, p. 143.

130. *Ibidem*, p. 149; V. VĂRĂDEAN, *Monumente bisericesti și culturale din zona Oraviței*, precuvântare de Nicolae, Mitropolitul Banatului, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1981, p. 62-68.

131. I. VĂRAN, op. cit., 150.

132. *Ibidem*, p. 152.

133. *Ibidem*, p. 154.

134. *Ibidem*, p. 184.

135. *Ibidem*, p. 190.

136. *Ibidem*, p. 196-197.

137. *Ibidem*, p. 209.

138. *Ibidem*, p. 212-213; VĂRĂDEAN, op. cit., p. 55-62.

139. I. VĂRAN, op. cit., p. 214.

140. I. D. SUCIU, *Monografia*, p. 130.

141. I. VĂRAN, op. cit., p. 172.

142. V. VĂRĂDEANU, op. cit., p. 48.

143. I. D. SUCIU, *Românii din Banat*, în „Revista Istorică Română”, XI-XII, 1941-1943, p. 536.

144. I. VĂRAN, op. cit., p. 172-175.

145. GH. CIUHANDU, *Din viața lui Nestor Ioanovici, Episcopul Aradului 1767-1830*, Arad, Tipografia Diecezană, 1929, 56 p., passim; Fond cit., Documentele nr. 92, nr. 93, nr. 94.

146. Fond cit., Documentul nr. 186.

147. V. MOLIN, *Copiști bănațeni*, în „Mitropolia Banatului”, IV, nr. 7-9, 1965, p. 567-573; VĂRĂDEAN, op. cit., p. 90-97.

148. SIM. SAM. MOLDOVAN, *Oravița de altădată și teatrul cel mai vechiu din România*, cu o prefață de dr. Ion Țeicu, președintele Asociației de Teatru, Casinou și Cetire, Oravița, Tipografiile Felix Weiss (fostă C. Kehrer, fondată 1863), Progresul (fondată 1907), Iosif Kaden (fostă C. Wunder, fondată 1868), 1938, p. 17.

149. Fond cit., Documentul nr. 63; D. ZAMFIRESCU, Dosoftei, în volumul D. ZAMFIRESCU, *Contribuții la istoria literaturii române vechi*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 121.

150. V. VĂRĂDEAN, op. cit., p. 83-90.; are numărul de cod de monument istoric și de artă 11-B-233.

151. Fond cit., Documentul nr. 186.

152. I. VĂRAN, op. cit., p. 164-172.

153. „Foaia Diecezană”, nr. 29, 17 aprilie 1938.

154. T. MOGA, *Guvernatorul*, manuscris despre omul Pavel Liuba și fapta sa, p. 1.

155. I. VĂRAN, op. cit., p. 85-87.

156. Fond cit., Documentul nr. 208, 15 x 37 cm, resfințită în 1828 sub epitropia lui Gheorghe Constantini.

157. Fond cit., Documentul nr. 485, cerneală neagră, 21 x 30 cm.

158. V. MURGU, *Monografia comunei Ciclova Montană*, Oravița, Editura Josef Kaden, 1929, p. 5.

159. *Ibidem*.

160. *Ibidem*, p. 7.

161. I. VĂRAN, op. cit., p. 96-100.

162. V. VĂRĂDEAN, op. cit., p. 97-102.

163. I. VĂRAN, op. cit., p. 100-103.

164. V. VĂRĂDEANU, op. cit., p. 68-80.

165. I. VĂRAN, op. cit., p. 189-190.

166. V. PETRICA, *Schitul „Sfântul Ilie” de pe Muntele Semenic – trecut însingurat și prezent tumultuos*, în „Semenicul”, XXVII, nr. 1-2, 1999, p. 32-33.

Bibliolog **Gabriela Șerban**

(Bocșa)

Mureșan Constantin – Pirca – unul dintre mulții „necunoscuți” participanți la Alba Iulia în 1 Decembrie 1918

În lista participanților la Marea Unire de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, între delegații Bocșei Române apare și Mureșan Constantin – Pirca.

Constantin Mureșan (în dreapta, jos).

Pentru câteva date biografice am apelat la familia acestuia, iar dna. prof. Stela Boulescu, cu generozitatea-i bine cunoscută, ne-a oferit câteva date lămuritoare:

„Străbunicul meu, tatăl bunicului și al unchiului, dirijorul Nicolae Mureșan, apare cu numele de Mureșan Constantin, Pirca fiind un supranume dat de consăteni (așa-zisul nume de batjocură) pentru că erau mai mulți cu numele de Mureșan Constantin.

S-a născut în 1878, într-o familie de țărani. La 24 de ani se căsătorește cu Ecaterina. Împreună au doi fii: Nicolae și Constantin.

La început a fost tâmplar, dar a muncit și puținul pământ pe care îl avea, fiind apreciat și respectat, nu pentru avere, ci pentru corectitudine și dragoste de oameni și de țară.

Vânător pasionat, prieten cu Iancu Ciuta, se hotărăște să plece împreună cu acesta și cu alți bocșeni la Alba-Iulia în iarna anului 1918. Gările erau păzite de armata sârbească, care dorea să împiedice Unirea. Ca mulți alți bănățeni-patrioți, pleacă pe jos; pe drumuri ocolite. Reușesc să ajungă și, la 1 Decembrie, pe câmpia de la Alba Iulia, se bucură împreună cu alte mii de oameni. Deși era frig și zăpada se transformase într-o zloată sub pașii celor adunați, cu toții dansau și cântau, ignorând umezeala și frigul.

Localnici cu suflet mare de români adevărați le-au adus căruțe cu pâine pe care au dăruit-o mulțimii. Oamenii, ca niște frați, au împărțit mâncarea.

La întoarcere, au ales alte drumuri pentru a nu fi prinși. Acasă, la Bocșa, îi așteptau soldații sârbi, pentru a-i închide. S-a refugiat împreună cu Iancu Ciuta în pădurile din împrejurimi, unde au rămas până vara, când a venit armata română.

Din 1921 se angajează la fabrica din Bocșa, care a făcut parte din U.D.R. A fost ales lider de sindicat și s-a zbatut să obțină drepturi pentru muncitori.

La una dintre întâlnirile cu reprezentanții patronului Max Auschnitt, a reușit să-i convingă pe aceștia să le mărească salariile oamenilor. Inițial, șefii voiau să le acorde mărirea doar celor care stăteau în chirie în Bocșa pentru a-și procura lemne de foc. Străbunicul meu le-a explicat că toți muncitorii sunt egali. Dacă localnicii nu vor primi bani, ei vor lăsa mașinile la care lucrau neîntreținute, motivând că sarcina aceasta s-ar cuveni chiriașilor. Lucrând în trei schimburi și mașinile rămânând neunse, se vor deteriora și vor aduce pagube serioase fabricii.

Din nefericire, la doar 48 de ani s-a îmbolnăvit și la nici 50 de ani a trecut în neființă.

Am consemnat doar câteva rânduri din ceea ce știu eu de la bunicul meu. Îmi pare rău că, atunci când trăiau bunicii, nu am insistat mai mult pe astfel de evenimente, dar cred că au rămas în mintea și sufletul meu amintiri frumoase.”

Mulțumim doamnei prof. Stela Boulescu, ales om de învățământ și de cultură, pentru destăinuirile atât de importante pentru istoria noastră locală.

Bibliografie:

Munteanu, Ioan, Zaberca, Vasile M., Sârbu, Mariana. *Banatul și Marea Unire 1918*. Timișoara: Editura Mitropoliei Banatului, 1992.

Memorialistică

Adalbert Gyuris
(Augsburg, Germania)

Carol Loncear

În anul 1970 am fost în al doilea an de ucenicie. Am făcut practica la echipa de electricieni de la „poduri” din cadrul Întreprinderii de Construcții Metalice Bocșa.

Într-o zi, șeful de echipă i-a spus muncitorului la care am fost eu repartizat să meargă să repare o lampă într-un birou.

Am luat sculele și l-am urmat pe muncitor. Am ajuns la biroul unde era problema și am fost primiți

de secretară. Ne-a poftit în încăperea alăturată, a șefului de secție.

Bărbatul înalt, mai în vârstă, prezentabil, i-a spus secretarei să ne facă cafele.

Muncitorul a terminat treaba destul de repede, eu l-am ajutat puțin, mai mult m-am uitat cum lucrează, i-am dat doar de câteva ori scule, ca asistentele care dau ustensile la doctori, în operații. La ieșirea din birou, muncitorul m-a întrebat dacă știu la cine am fost? Am răspuns scurt că nu!

Omul a fost ministru, este Carol Loncear!

Eu, deși eram ucenic, fostul ministru a vorbit și cu mine prietenește de parcă eram o veche cunoștință.

Acest om s-a născut în 1917 la Bocșa Montană, pe linia maternă fiind înrudit cu Corneliu Diaconovici, autorul primei enciclopedii românești. A fost un om politic român, care a îndeplinit funcția de ministru al industriei grele între anii 1958-1962.

Mai târziu, l-am mai văzut de câteva ori la restaurantul „Vasiova”, unde eu am fost cu colegii mei după meciurile de fotbal jucate pe terenurile din Bocșa Montană de la liceul „Tata Oancea”. Sau la „Velicsek”. Întotdeauna era „îmbrăcat la patru ace”, cu papion, pălărie și baston.

Am stat de vorbă cu foarte mulți oameni care l-au cunoscut, vecini, foști subalterni, și cu toții mi-au spus că, fiind chiar ministru al industriei grele, nu și-a pierdut omenia, spiritul deschis și, mai ales, cinstea.

De numele său se leagă, între altele, înființarea în

1971 a celui dintâi institut de învățământ superior din Reșița.

A avut un destin care a cunoscut atât urcușuri, cât și coborâșuri, fiind în ambele extreme.

A făcut școala profesională în cadrul Uzinelor Domeniului Reșița. După terminare a lucrat ca sudor.

În anul 1958 a terminat cursurile Politehnicii din Timișoara, secția de sudură a Facultății de Mecanică.

La începutul anului 1987 i-am făcut o vizită fostului ministru Carol Loncear. Am dorit să stau de vorbă cu un om interesant și complex care a reprezentat ceva pentru orașul Bocșa. L-am găsit ușor, toată lumea din zona sa îl cunoștea și știa casa în care locuiește.

Avea o casă modestă, ca a părinților mei, mama mea fiind casnică și tatăl meu doar maistru. Tata a ieșit la pensie ca muncitor...

În camera de zi, unde am fost primit, era aranjat cu gust și avea multe lucruri de valoare cumpărate sau primite de-a lungul timpului, mai ales în perioada cât a fost ministru.

După ce m-a chestionat și am trecut „examenul”, i-a spus soției să ne facă două cafele. Fiind așezați în fotolii, eram ca doi oameni care ne cunoșteam de multă vreme.

Am discutat diferite lucruri până când mi-a povestit cum a fost „uns” ministru.

Era director la Reșița și a făcut multe lucruri bune, lucruri care s-au auzit până sus de tot... Însă nu toate aranjamentele au fost făcute legal, mai ales retribuția oamenilor și costul lucrărilor. Practic era problema banilor, banii statului, ai partidului...

Într-o zi a fost chemat la București. A stat o oră în antecameră la Gheorghe Gheorghiu Dej, șeful Partidului Muncitoresc Român.

Era tare speriat, se vedea pedepsit și chiar aruncat în închisoare. Când a fost „fieri” destul, a fost chemat la șeful cel mare. Gheorghiu Dej i-a spus lui Loncear că a fost informat ce a făcut la Reșița și a lăsat o pauză. Invitatul a început să transpire și parcă îl lăsa picioarele.

Dej i-a spus: „De azi începând tu vei fi ministru!”

Știrile în acei ani nu circulau ca astăzi. Loncear a dat un telefon la Reșița și a vorbit cu adjunctul său. I-a spus acestuia să pregătească toate actele pentru că va veni o mare comisie ce va verifica respectivele documente.

Adjunctul său a fost tare speriat. Însă Loncear a fost ferm și i-a spus colaboratorului cel mai apropiat să lase totul așa cum este.

După câteva zile, Loncear s-a întors la Reșița. În biroul directorului a adunat toți colaboratorii apropiați și, stând la birou, l-a rugat pe adjunctul său să aducă actele pregătite pentru control. S-au adus actele și Loncear a început să scrie: „Da, se aprobă”, și a semnat.

Adjunctul său s-a uitat nedumerit și la al doilea act a întrebat:

„ – Șefu, ce faceți? Așa ceva nu este permis, o să fim pedepsiți.”

Loncear a luat altă hârtie și a semnat mai departe. Adjunctul său era iritat. În sală s-a făcut liniște și cu toții urmăreau scena de la biroul șefului. Când a terminat toate actele de semnat, a scos o șampilă, a înmuiat-o în tușieră și a „bătut” pe prima hârtie. Subalternul său s-a apropiat să vadă despre ce șampilă este vorba. A apucat să spună : „Șeful este ...” și a leșinat.

După ce l-au trezit pe omul speriat, a urmat o mare petrecere ce a ținut câteva ore.

Soția ministrului Loncear tricota în timpul cât noi am vorbit, ascultând discuția dintre noi doi. A intervenit de câteva ori spunându-i soțului că a umblat doar după femei numai să trăiască el bine, neavând grijă de familie și neasigurând un viitor familiei sale.

Loncear a spus „Mulțumesc Bunului Dumnezeu că am făcut și atât!”

Atunci mi-a scris într-un caiet, în care am strâns mai multe autografe:

„Vă doresc la un început de drum scriitoricesc succese depline.

Să nu bateți cu retragere oricâte șicane veți întâlni, să nu fiți dezamăgit de indolența sau invidia anumitor oameni.

Mergeți înainte pe drumul pe care vocația Dumneavoastra îl afirmă și cu încredere în succes de viitor.

Nu uitați, azi toată viața unui om este o luptă!

Cu stimă și drag,

Pensionar ing. Carol Loncear
16.04.87”

Omul acesta spunea lucrurilor pe nume, cu riscul asumat și, așa cum e firesc, a intrat în conflict cu autoritățile vremii. Chiar se spune că l-a lovit pe Chivu Stoica, prim-ministrul de atunci. A fost destituit din funcția de ministru în anul 1962 și, după obiceiul timpului, a fost întemnițat pentru doi ani, fiind eliberat abia la amnistia generală din 1964.

A revenit la uzina din Bocșa ca simplu inginer, însă profesionalismul său a determinat conducerea din acea vreme să-i încredințeze coordonarea realizării podului rutier de la Giurgiu-Vadu Oii, lucrare de care s-a achitat în mod strălucit.

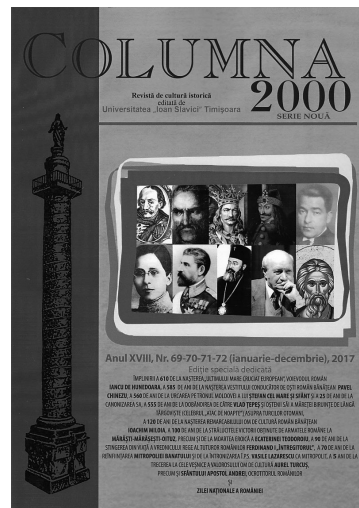
Între octombrie 1969 și aprilie 1974 a fost consilier al directorului general, până la pensionare.

Pe ministrul Loncear l-am văzut tot mai rar, din păcate, locuind fiecare dintre noi în al cartier al Bocșei. A dus o existență extrem de modestă, stingându-se din viață în vara anului 1991.

Figura acestui OM rămâne pentru mulți bocșeni și chiar locuitori ai județului Caraș-Severin o emblemă, un erou și un model!

Recenzii

„Columna 2000“/2017

În 29 noiembrie 2017, cu ocazia desfășurării la Timișoara a celei de-a XXXII-a ediții a Simpozionului internațional „Columna 2000” (dedicat Zilei Sfântului Apostol Andrei și Zilei Naționale a României), a avut loc lansarea numerelorle 69-70-71-72 (ianuarie-decembrie 2017) ale prestigioasei reviste de cultură istorică „Columna 2000” din Timișoara. Această

ediție a fost dedicată împlinirii a 610 ani de la nașterea „ultimului mare cruciat european”, voievodul român Iancu de Hunedoara, a 585 de ani de la nașterea vestitului conducător de oști român bănățean Pavel Chinezu, a 560 de ani de la urcarea pe tronul Moldovei a lui Ștefan cel Mare și a 25 de ani de la canonizarea sa, a 555 de ani de la dobândirea de către Vlad Țepeș și oștenii săi a măreței biruințe de lângă Târgoviște (celebrul „Atac de noapte”) asupra turcilor otomani, a 120 de ani de la nașterea remarcabilului om de cultură bănățean Ioachim Miloia, a 100 de ani de la strălucitele victorii obținute de armatele române la Mărăști-Mărășești-Oituz, precum și de la moartea eroică a Ecaterinei Teodoroiu, a 90 de ani de la stingerea din viață a vrednicului rege al tuturor românilor Ferdinand I Întregitorul, a 70 de ani de la reînființarea Mitropoliei Banatului și de la întronizarea Î.P.S. Vasile Lăzărescu în calitate de mitropolit, a 5 ani de la trecerea la cele veșnice a valorosului om de cultură Aurel Turcuș și, bineînțeles, Zilei Sfântului Apostol Andrei și Zilei Naționale a României.

Revista, apărută în anul 2000, la inițiativa fondatorului, conf. univ. dr. Tiberiu Ciobanu (director și redactor-șef al publicației) s-a bucurat încă de la început de înaltul patronaj al unor prestigioase foruri academice și anume: Centrul de Studii Transilvane al Academiei Române, Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu” al Academiei Române, Mitropolia Banatului, Fundația pentru Cultură și Învățământ și Universitatea „Ioan Slavici” Timișoara. Înalta ținută științifică a articolelor și studiilor publicate a făcut ca aceasta să se numere printre publicațiile de specialitate prezente în ultimul deceniu în paginile *Bibliografiei istorice a României* (în ultimii ani, în *Anua-*

rul istoriografic al României, editat de Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca), amplă și importantă lucrare ce apare periodic sub egida celui mai înalt for științific și cultural al României.

Revista debutează cu editorialul *Pregătirea pentru sărbătorirea Marii Uniri*, semnat de prof. univ. dr. Dumitru Mnerie, care reamintește câteva repere temporare din istoria românilor: 1930 de ani de la urcarea pe tronul Daciei a regelui-erou Decebal, 1900 de ani de la moartea împăratului roman Traian, 900 de ani de la prima atestare documentară a comitatului Timiș, 770 de ani de la emiterea diplomei Ioaniților, 610 ani de la nașterea lui Iancu de Hunedoara și 575 de ani de la victoriile obținute de acesta împotriva invadatorilor turci la Sibiu și pe râul Ialomița, 585 de ani de la nașterea valorosului și celebrului conducător de oști Pavel Chinezu, 585 de ani de la moartea domnitorului Moldovei, Alexandru cel Bun, 580 de ani de la izbucnirea răscoalei de la Bobâlna, 560 de ani de la urcarea lui Ștefan cel Mare pe tronul Moldovei, 550 de ani de la Victoria sa în bătălia de la Baia, 520 de ani de la Victoria de la Codrii Cosminului și 25 de ani de la canonizarea mărețului voievod, 555 de ani de la Victoria lui Vlad Țepeș în celebra bătălie cunoscută sub numele de „Atacul de noapte” și 540 de ani de la asasinarea voievodului, 505 ani de la urcarea pe tronul Țării Românești a lui Neagoe Basarab, 490 de ani de la urcarea pe tronul Moldovei a lui Petru Rareș, 415 ani de la Victoria lui Radu Șerban asupra tătarilor de la Ogretin și Teișani, 385 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești a lui Matei Basarab, 170 de ani de la apariția la Blaj a publicației săptămânale „Organul luminării”, 170 de ani de la nașterea marelui istoric Alexandru Dimitrie Xenopol, 165 de ani de la moartea lui Nicolae Bălcescu, 155 de ani de la înființarea primului guvern și a primului parlament unic al României, 155 de ani de la nașterea academicianului Vasile Goldiș și a protopopului George Popoviciu, 150 de ani de la dispariția lui Nicolae Tincu-Velia, teolog, preot, profesor și istoric român din Banat, 150 de ani de la nașterea academicianului român Grigore Antipa, 145 de ani de la nașterea lui Traian Vuia, 145 de ani de la dispariția lui Avram Iancu, 140 de ani de la proclamarea Independenței Naționale a României, 140 de ani de la nașterea compozitorului, muzicologului și folcloristului Tiberiu Brediceanu, 135 de ani de la nașterea profesorului Traian Lalescu, 120 de ani de la nașterea lui Ioachim Miloia, 115 ani de la apariția, la Budapesta, a revistei românești pentru cultură, literatură și artă „Luceafărul”, 115 ani de la nașterea academicianului Ștefan Odobleja, 110 ani de la izbucnirea răscoalei țărănești din 1907, 110 ani de la nașterea lui Mircea Eliade, 110 ani de la dispariția lui Vicențiu Babeș, avocat, ziarist și om politic bănățean, membru fondator al Academiei Române, 165 de ani de la nașterea lui Ion Luca Caragiale,

100 de ani de la Revoluția bolșevică, 100 de ani de la bătăliile de la Mărăști-Mărășești-Oituz și de la moartea eroică a Ecaterinei Teodoroiu, 100 de ani de la dispariția lui Patriciu Drăgălina și a lui Titu Maiorescu, 90 de ani de la moartea regelui Ferdinand I Întregitorul”, 80 de ani de la dispariția lui Andrei Ghidiu, teolog, protopop al Caransebeșului, 70 de ani de la reînființarea Mitropoliei Bantului și de la întronizarea Î.P.S. Vasile Lăzărescu, 55 de ani de la alegerea Î.P.S.S. dr. Nicolae Corneanu Arhiepiscop al Timișoarei și Mitropolit al Bantului, 60 de ani de la dispariția lui Constantin Brâncuși, 50 de ani de la moartea lui Tudor Arghezi, 40 de ani de la moartea lui Gheorghe Cotoșman și a publicistului Ion Stoia-Udrea, 90 de ani de la urcarea pe tron a regelui Mihai I, 70 de ani de la lovitura de stat prin care a fost instaurată republica; 70 de ani de la înființarea Filarmonicii de Stat din Timișoara, 5 ani de la trecerea la cele veșnice a lui Aurel Turcuș, valoros om de cultură și co-fondator al revistei.

Revista este structurată în douăsprezece secțiuni: „Editorial”, „Omagiu”, „Pagini de istorie”, „Patrimoniu”, „Din istoria învățământului românesc”, „Homo Religiosus”, „Din istoria minorităților etnice trăitoare în Banat”, „Din larga românităte”, „Meridiane”, „Mari personalități ale omenirii”, „Consemnări” și „Vitrina cu cărți”.

Secțiunea „Pagini de istorie” a prezentului număr reunește studii și cercetări ale unor reputați istorici, precum: prof. univ. emerit dr. Doina Benea publică un studiu *Cu privire la administrarea podului roman de la Pontes-Drobeta* pe care îl dedică comemorării ilustrului împărat roman Marcus Ulpius Nerva Traianus, în care prezintă funcția administratorului renumitului pod, *curator pontis*, lansând ipoteza că administrarea podului peste Dunăre a aparținut în mod curent provinciei Moesia Superior și nu provinciei nord-dunărene Dacia; articolul istoricului dr. Laurențiu Nistorescu, *Instituția cavaleriei la geți*, care prezintă date importante despre această instituție; acad. prof. univ. dr. Ioan Aurel-Pop (Rector al Universității „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca), autorul studiului *Autonomia voievodatului Transilvaniei și orientarea lui spre statele românești extracarpatică în Evul Mediu*, în care este prezentat statutul special al Transilvaniei în cadrul regatului Ungariei și vocația sa extracarpatică ce o apropie în Evul Mediu de celelalte două țări românești, Moldova și Țara Românească; dr. Ioan Hațegan (cercetător științific I la Academia Română – Filiala Timișoara), publică articolul *O frescă renașcentistă*, în care prezintă două fresce ale unui cunoscut reprezentant al picturii „quattrocento”-ului italian, Massaccio, care a imortalizat două scene reprezentând personalități ale spațiului românesc din veacul al XV-lea: Filippo Scolari, al cărui singur portret este păstrat până astăzi, și Iancu de Hunedoara; conf. univ. dr. Tiberiu Ciobanu, este autorul unor studii privind istoria

medievală românească care readuc în memoria neamului momente glorioase ale luptei pentru neatârnamare: *Despre Ștefan cel mare și Sfânt la împlinirea 560 de ani de la urcarea sa pe tronul Moldovei și la prăznuirea a 25 de ani de la canonizarea lui; 555 de ani de la dobândirea de către oștirea română, condusă de Vlad Țepeș, a marelui biruințe de lângă Târgoviște (celebrul „Atac de noapte” din 16/17 iunie 1462) asupra uriașei armate otomane comandată de însuși cuceritorul Constantinopolului, sultanul Mahomed al II-lea; Aniversare 550. Mari biruințe ale oștilor române conduse de Ștefan cel Mare. Baia (14/15 decembrie 1467); Aniversare 520. Mari biruințe ale oștilor române conduse de Ștefan cel Mare. Codrii Cosminului (26 octombrie 1497) și Aniversare 415. Radu Șerban și marea sa biruință de la Ogretin obținută asupra tătarilor în 23-24 septembrie 1602. Prof. Ionel Cionchin dedică un articol la aniversarea a 300 de ani de la nașterea savantului italian Francesco Grisellini: *Banatul Timișoarei în scrierea savantului italian Francesco Grisellini*. Istoricul și muzeograful dr. Adrian Deheleanu aduce în atenția cititorilor personalitatea remarcabilă a primului Patriarh al României în articolul *Miron Cristea (1868-1939). Aspecte privind implicarea în viața politică a României*. Prof. Otilia Breban publică articolul *110 ani de la marea răscoală țărănească din 1907*, considerat evenimentul cel mai dureros al statului român modern, care a scos la iveală precarul echilibru social al Vechiului Regat. Cu ocazia împlinirii a 100 de ani de la victoriile armatei române din campania anului 1917, generalul de brigadă (r) Petre Stoica publică articolul *Eroi ai bătăliilor din triumful morții Mărăști-Mărășești-Oituz*. Un alt moment al luptei românilor din Primul Război Mondial este adus în prim-plan de col. (r) Constantin C. Gomboș, care comemorează amintirea *Ecaterinei Teodoroiu, eroina neamului românesc din Marele război*. Istoricul Vasile Dușă și avocatul Lazăr Gruneanțu publică studiul *Adunarea de la Lugoj din 3 noiembrie 1918*, dedicat uneia dintre cele mai importante întruniri ale românilor bănățeni, organizată la sfârșitul Primului Război Mondial. Prof. Cristina Grecu aduce în atenție aniversarea a 95 de ani de la încoronarea *Regelui Ferdinand I „Întregitorul”*, singurul monarh care a avut fericirea să domnească peste o țară mare, visată de predecesorii săi, și să se intituleze „rege al tuturor românilor”. Scriitorul și istoricul Dușan Baiski a publicat un fragment din volumul *Război în Banat*, referitor la *Specula în vremuri tulburi*. Conf. univ. dr. Sorin-Tiberiu Bungeșcu este autorul articolului despre *Profesorul Gheorghe Bungeșcu, un deschizător de drumuri în domeniul tehnicii agricole din România*, care prezintă o pagină din istoria învățământului superior tehnic timișorean. Dascălul și istoricul dr. Eugen Mioc publică articolul *Personalități din Banat implicate în mișcarea națională românească*, care cuprinde medalioane evocând mari personalități implicate*

în mișcarea națională: Constantin Diaconovici-Loga, Corneliu Diaconovici, Emanuil Gojdu, Vicențiu Babeș, Andrei Mocioni, Alexandru Mocioni, Vasile Maniu, Ștefan Stoika, Aurel C. Popovici, Pavel Rotariu, Vasile Goldiș, Aurel Cosma, Traian Vuia. Istoricul și arhivistul drd. Raul Ionuț Rus prezintă studiul *Noul curs al colectivizării în zona Banatului: 1953-1962*, care își propune să puncteze unele aspecte cu privire la implementarea procesului de colectivizare a agriculturii din vestul țării în a doua etapă a acestei acțiuni de colectivizare a satelor.

Secțiunea „Patrimoniu” reunește studii comemorative ale marilor personalități culturale ale țării. Prof. dr. Patricia Elida Pisano publică articolul *Maiorescu, și azi și ieri la comemorarea a 100 de ani de la dispariția marelui intelectual român*. Conf. univ. dr. Tiberiu Ciobanu dedică un studiu lui Ioachim Miloia la aniversarea a 120 de ani de la nașterea marelui om de cultură român bănățean. Rodica și Petre Barangă au publicat un medalion comemorativ la 50 de ani de la dispariția istoricului Ioan Lupaș. Prof. dr. Adina Nasta publică un articol despre marele istoric român A. D. Xenopol cu ocazia împlinirii a 170 de ani de la naștere și studiul *Perspective culturale și politice în revista „Banatul” (1926-1930)*, dedicat revistei care a urmărit să promoveze cultura bănățeană și a contribuit la coagularea unei mișcări literare bănățene. Prof. Cristian-Gabriel Vlad prezintă *Aspecte din activitatea despărțimintelor Lugoj și Bocșa ale „Astrei” la începutul secolului al XX-lea*. Drd. Vlad Barangă prezintă un fenomen original bănățean: cel al plugarilor condeieri, inițiatorii gazetei „Cuvântul satelor”. Prof. dr. Cornel Petroman publică un studiu foarte bine documentat despre *Liceul de fete „Carmen Silva” între anii 1939-1948*. Prof. Mircea Botiș și pr. Radu Botiș publică un articol privind *Toponimia localității Ulmeni din Maramureș*.

Secțiunea „Din istoria învățământului românesc” cuprinde studii semnate de istoricul Eusebiu Narai, lector universitar la Universitatea de Vest din Timișoara, prof. dr. Angela Dumitrescu și prof. dr. Sorin-Gabriel Ionescu. Eusebiu Narai prezintă într-un amplu studiu *Modele de educație familială în Banatul secolului al XX-lea* și dedică un articol *Aspectelor privind învățământul românesc de la sud de Dunăre*. Prof. dr. Angela Dumitrescu publică un studiu despre *Școala românească confesională din Banat în timpul Marelui Război*, reliefând activitatea învățătorilor confesionali și a problemelor cu care se confruntau școlile confesionale în condițiile grele ale războiului, când un mare număr de învățători au fost mobilizați pe front. Prof. dr. Sorin-Gabriel Ionescu reflectează, în articolul *Învățământul românesc – trecut și prezent*, la rolul școlii în societate.

Secțiunea „Homo Religiosus” grupează o serie de articole și studii privitoare la dimensiunea spirituală a cul-

turii române și este inaugurată de articolul P.O.P. protopop dr. Ioan Bude *Chipul iconic al lui Dumnezeu, reflectat tipologic în persoana, credința și viața Patriarhului Avraam*, arătând că, păstrând integritatea chipului dăruit lui de Dumnezeu, Avraam a reușit să realizeze în persoana, viața și familia lui, într-o măsură mai mare decât orice alt pă-mântean, și un foarte înalt grad de asemănare cu Creatorul său. Pr. dr. Ionel Popescu este autorul articolului *Mărturisitori și apărători ai credinței ortodoxe în timpul regimului comunist*, ce își propune să cinstască vrednicii apărători ai credinței și valorilor creștine. Pr. dr. Marius Florescu realizează o *Pledoarie pentru viață*, susținând ideea sacralității vieții în contextul creșterii numărului de sinucideri și atentate la viață. Pr. dr. Marius Ioana dedică un articol la *Patru decenii de la înveșnicirea Patriarhului Justinian Marina*. Răzvan Nistor Chivulescu este autorul articolului *Reflexii precreștine în exprimarea artistică creștină*. Pr. stavrofor Radu Botiș publică articolul *Cuvintele lui Iisus privite din perspectiva Învierii* arătând că, prin lucrarea Sa exegetică, Iisus Hristos rămâne pentru Apostoli și pentru ermeneutica și exegeza creștină un model de felul cum trebuie citit și interpretat cuvântul lui Dumnezeu cuprins în Scripturi. Drd. Ionuț Cătălin Blidar propune un cuvânt de învățătură: *Alături de Maica Domnului ne pregătim pentru Nașterea lui Iisus*. Prof. Alina Doița Șușoi aduce în atenție personalitatea Mitropolitului Vasile Lăzărescu la aniversarea a 70 de ani de la întronizarea sa. Prof. univ. dr. Dumitru Mnerie prezintă un aspect inedit al activității unui mare maestru: „*Mereu aproape de Dumnezeu*”. *Despre maestrul Ștefan Popa Popa's și icoanele sale*.

Secțiunea „Din istoria minorităților etnice trăitoare în Banat” cuprinde două studii: pr. Zaharia Pereș semnează studiul *Repere cultural-etnice în Comitatul Caraș-Severin (1867-1918)* și articolul profesorului Ion Cîmpeanu despre *Învățământul în limba ucraineană din Banat*, conținând date relevante despre evoluția învățământului în limba ucraineană.

Secțiunea „Din larga românitare” găzduiește articolele: *Mereu pe gânduri despre lume*, în care autorul, prof. univ. dr. Viorel Roman din Bremen (Germania) aduce în discuție restabilirea unității creștine, prof. univ. habil. dr. ing. Valeriu Dulgheru din Chișinău prezintă *Republica Moldova, anul 2017 – stări, opinii și atitudini* privind realitățile anului 2017 din Republica Moldova și prof. univ. dr. Dumitru Mnerie prezintă activitatea unui tânăr dedicat păstrării și promovării patrimoniului cultural românesc în articolul *Florin Dyrda – un adevărat promotor al românilor bucovineni*.

Secțiunea „Meridiane” cuprinde articolul *Colosul din Rhodos*, al fizicianului dr. Sandu Golcea – o incursiune în lumea dispărută, dar fascinantă, a unei civilizații creatoare a uneia dintre minunile lumii antice.

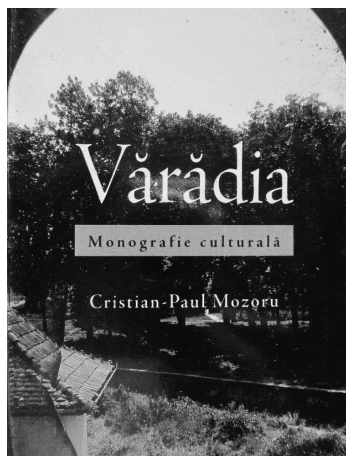
Secțiunea „Mari personalități ale lumii” cuprinde două articole dedicate unor personalități ale culturii universale: prof. Mihaela-Codruța Tudor aduce în atenție personalitatea marelui savant Isaac Newton la 375 de ani de la naștere și 290 de ani de la dispariție și prof. Alina Buchert prezintă pe *Mircea Eliade, personalitate complexă a culturii române și universale – 110 ani de la naștere*.

În secțiunea „Consemnări” sunt grupate o serie de însemnări legate de importante evenimente culturale și academice. Prof. Diana Sarca punctează desfășurarea festivalului-concurs internațional de creație literar-artistică „*Lumină Lină – în memoriam Aurel Turcuș*” la cea de-a XIV-a ediție, conf. univ. dr. Gabriela Victoria Mnerie prezintă cea de-a XV-a ediție a Simpozionului național „*Glorie eroilor neamului*”, prof. Ana Zlibuț prezintă *Cultura românească promovată în proiecte europene*.

Secțiunea „Vitrina cu cărți” aduce în atenție cele mai importante apariții editoriale din sfera culturală: ÎPSS Ioan, Mitropolitul Banatului, prezintă trei lucrări publicate de slujitorii altarului din Banat: *Bucuria slujirii prin cuvânt. Articole, însemnări, note, reportaje*, scrisă de pr. dr. Ionel Popescu, *Mitropolitul dr. Vasile Lăzărescu al Banatului (1947-1961) – 70 de ani de la întronizare și Slujitori și apărători ai ortodoxiei bănățene*, publicate la editura Partoș din Timișoara. Pr. dr. Ioan Bude, autorul lucrării *Temeiuri biblice nou testamentare cu privire la oficierea Sfintelor Taine și ierurgii bisericești* semnalează apariția cărții. Prof. Ionela-Mirela Șoancă recenzează volumul pr. dr. Ioan Bude, *Protomartirii Noului Testament: Sfântul Ioan Botezătorul și Sfântul Arhidiacon Ștefan*. Conf. univ. dr. Virginia Popovici din Vârșeț (Serbia) semnalează apariția lucrării *Medalioane ale preoților și învățătorilor din protopopiatul ortodox român Arad (1812-1918)*, iar dr. Crișu Dascălu prezintă lucrarea lui Ioan David, *Banatului (1926-1930), prima revistă literară bănățeană*. Prof. univ. dr. Adrian Dinu Rachieru a recenzat lucrarea lui Ștefan Buzărnescu, *China – economie socialistă de piață – o posibilă a treia cale de dezvoltare sustenabilă*, Eusebiu Narai semnalează publicarea lucrării sale *Agricultura în județele Caraș și Severin în perioada 1918-1948*. General de Brigadă (r) Grigore Buciu prezintă lucrarea Gen. de Brigadă Petre Stoica, *Piramida nemuririi. Rânduri împotriva uitării eroilor noștri*, iar Virgil Popescu publică recenzia cărții lui Dușan Baiski, *Război în Banat*. Prof. Petru Șandor a recenzat o altă lucrare a lui Dușan Baiski, „*Cenăzeanul*” - 25 de ani. *Monografie*, și lect. univ. dr. Simona Regep prezintă cel mai recent volum de studii istorice bănățene (anuarul Catedrei de Istorie a Facultății de Litere, Istorie și Teologie a Universității de Vest Timișoara), intitulat „*Studii de istorie a Banatului*”.

Prof. dr. Adina Nasta

Despre Vărădia, cu dragoste

În *Observații și probleme bănățene* (București, 1940), ultima carte publicată de Nicolae Iorga înainte de tragicul sfârșit, marele istoric începea abrupt, făcând o precizare valabilă încă: „Istoria Banatului nu s-a scris până acum” (1, p. 1). În pofida contribuțiilor adunate în timp, senzația de istorie lacunară, fragmentaristă, persistă. Să reamintim că în

1994, la editura reșițeană *Timpul* (devenită *TIM*), Gh. Jurma propunea – sub titlul *Descoperirea Banatului – o antologie*, încercând să „readucă în actualitate o temă și o obsesie”. Gestul (inspirat) de a aduna, într-o carte, texte importante despre Banat, o regiune cu o „personalitate accentuată” și cu un „aport particular” (cum nota inimosul autor) nu are o semnificație locală. Dar, negreșit, ivirea volumului avea un caracter *programatic*. Cartea lui Gh. Jurma, „o încercare de a evidenția semnificația Banatului”, se dorea o *propunere*, ispitând cititorii pentru „mai buna cunoaștere” a acestui spațiu cultural, regăsit din interior. Așezând sub lupă, în texte de referință, orgoliile și complexele culturii bănățene (apăsând pe excelența colectivității, dezvoltându-se, cum nota un regretat cercetător, „pe orizontală”), această carte a iscat controverse și alte inițiative; pregătind adică, cum spera Gh. Jurma, un șir de cărți „care să dea putere și garanție luminii astfel semănate pentru viitorul ce va să vină”.

Provincie cu o istorie aparte, Banatul acuză un „handicap de înțelegere”. Dincolo de infiltrațiile nostalgice ori de orgoliosul delir zonal, refuzând „bănățeniada” (cum scrie – informat și ponderat – Viorel Marineasa), Provincia trebuie re-descoperită „în registru normal” (2), exploatarea specificului și denunțând frustrările. În fond, Banatul încă necunoscut, ca sinteză de largă respirație la scară națională, preocupă; ca dovadă, abundența de mici contribuții, resuscitând – prin elan monografic – istoria locală. Să mai observăm că ideea de *localism* câștigă azi teren. Poate și ca replică la amenințarea globalizării, un proces „în marș”, cum s-a tot spus. Pe măsură ce localul își pierde importanța, asistăm – avertiza George Ritzer – la „sărăcirea lumii”. (3, p. 54) Firește, o lume închisă, autarhică, este o

imposibilitate; localul a fost penetrat și afectat de global, încât sociologul R. Robertson a inventat un concept hibrid: *glocalul*. Iar localul este, inevitabil, *glocalizat*.

Lăsând deoparte astfel de considerații, suspectate, poate, degajând un inutil savantlâc, vrem a semna o vrednică faptă cărturărească, aparținând unui tânăr, dornic și el a resuscita istoria locală. E vorba de o monografie culturală dedicată Vărădiei (Editura Brumar, Timișoara, 2010), semnată de Cristian-Paul Mozoru, cu rădăcini paterne în sat, inițial o lucrare de disertație a fostului masterand (4). Și care, cu elan monografic (demn de inițiativele gustiene), cercetează acribios fosta reședință de frontieră a lui Burebista, atestată din „*vremuri cărunte*”, cum frumos mărturisește. Un act de curaj, zice și profesorul Ioan-Nicolae Cenda, un alt împătimit al zonei. Cristian-Paul Mozoru stă „*printre cărți*” (e librar la „Humanitas” în Timișoara) și împlinește acum o inițiativă atipică, dacă e să judecăm lucrarea canonic, în regim sociologic. Oricum, prima atestare a localității datează din 1390 și autorul nostru știe prea bine că „*fiecare comună din Banat are o epocă a ei*”, cum mărturisea cândva Caius T. Oancea, (interesat de relicve și urme de drumuri), unul dintre fiii celebrului Tata Oancea, provocat la dialog de Cornel Ungureanu (5, p. 53). Or, Banatul (încă necunoscut cum s-ar cuveni la scară națională) oferă, prin astfel de investigații, fie ele și fragmentariste, șansa de a descoperi/reînvia „o lume tăcută”: cea a ruralității. Banatul istoric, ca spațiu al interferențelor, împărțit însă (cum bine se știe), se dezvăluie nu doar interesului documentariștilor rigoriști, a celor care, umblând prin fosta Arcidavă ar confirma, prin infailibile atestări arheologice, trecutul roman. Evident, bogăția culturală, de extracție barocă (după diagnosticul blagian) nu poate fi ignorată. Încât orice excurs temporal va consemna, în cazul nostru, zestrea Vărădiei tradiționale: cultura populară anonimă, literatura dialectală (care, observă corect Cristian-Paul Mozoru, nu este una „*de piscuri*”; v. 4, p. 70), specificul etnografic, orizontul de credințe și practici de tip magic și, nu în ultimul rând, fenomenul coral. Acele „*societăți de cântare, curat țărănești*” (cf. Sever Sepeșian) au făcut faima Banatului. Iar la Vărădia, în 1870, învățatul Iosif Iorgovici va nași Corul *Unirea*; prilej de a invoca, cu rezonanțe sentimentale, și figura compozitorului-țăran Paul Farca (taica Pau).

În fine, să trecem în revistă (fugitiv) buchetul de personalități zămislite în/de acest spațiu, fii de frunte ai șezătorii. O figură emblematică rămâne Paul Iorgovici, cu meritul – inalterabil – de a osteni pentru „*îndreptarea limbii*” (*Observații de limba rumânească*, Buda, 1799) și despre care s-au rostit mulți: de la N.

Iorga, semnalând existența-i „*agitată, rătăcitoare*”, dar și „*multa instrucție*”, până la, recent, Ion Medoia, cu al său op dedicat învățatului și patriotului bănățean (la Editura Eurostampa, în 2008).

Nu putea lipsi „personajul Vărădiei”, autodidactul Romulus Fabian, poet și prozator, cel care a nemurit, cu „*farmecul exprimării populare*”, imaginea fascinantă a satului bănățean; adică „*duiosul înamorat al pusteii*”, ca să preluăm sintagma impusă de Virgil Birou. Autorul cheamă în sprijin și lucrarea lui Ioan-Nicolae Cenda, ivită tot la editura Eurostampa (2002), consacrată celui care intra în literatură cu volumul *Din țara cu bobi de aur* (Lugoj, 1933). În fine, Coriolan Drăgulescu, prestigios om de știință, membru titular al Academiei (1963), este un alt ilustru exemplu, dovedind că învățământul universitar la Timișoara (din 1920) a fost, cu vorbele lui Cristian-Paul Mozoru, „*embrionul*” viitoarei vieți academice bănățene.

Interesat, îndeosebi, de viața culturală, autorul încearcă a descifra *specificul* Vărădiei (așezare geografică, trecut istoric, tradiții, patrimoniu, potențial turistic etc.). Prilej de a invoca, pe solid suport documentar, cu argumente îmbelșugate, focarul orăvișean, arta teatrală în zonă, școala (de unde R. Fabian „*a plecat în lume*”), biblioteca departamentală, viața bisericească, mănăstirea din Chiliz. Și încheind prin transcrierea solarelor concluzii ale Gabrielei Glăvan, citată solemn, reînviind mitul Banatului paradisiac. Elogiind, firese, multiculturalismul și convivalitatea, simbioza identitate/alteritate, respectul față de diversitate. Cu o bibliografie impresionantă, găzduind la *Anexe* o Arhivă istorică, dar și una sentimentală, Cristian-Paul Mozoru a urmat, se pare, un mai vechi îndemn al poetului reșițean N. Sârbu: spațiul bănățean trebuie explorat minuțios, redescoperit, ajungând la „*stratul sufletesc*”. Ceea ce Cristian-Paul Mozoru reușește exemplar.

1) **Iorga, Nicolae** – *Observații și probleme bănățene* – în revista *Banat*, nr. 4, octombrie-noiembrie 1994, Anul I, Serie nouă;

2) **Marineasa, Viorel** – *Despre Banat, în registru normal* – Editura Modus P.H., Reșița, 2009;

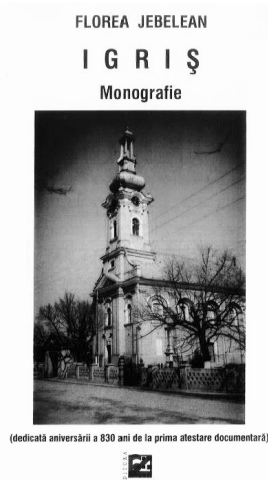
3) **Ritzer, George** – *Globalizarea nimicului* – Editura Humanitas, București, 2010;

4) **Mozoru, Cristian-Paul** – *Vărădia. Monografie culturală* – Editura Brumar, Timișoara, 2010;

5) **Ungureanu, Cornel** – *Șantier 2. Un itinerar în căutarea lui Mircea Eliade* – Editura Cartea Românească, București, 2010.

Prof. univ. dr. **Adrian Dinu Rachieru**

Igriș – un sat și o monografie aparte

O monografie a unei localități este o oglindă complexă și vie, în care geografia locului se îngemănează cu o istorie umană, surprinsă într-o dinamică adesea imprevizibilă și care emană o spiritualitate aparte, inconfundabilă. O astfel de monografie este și cea dedicată satului Igriș, realizată de Florea Jebelean și apărută în 2009 la Editura Mirton din Timișoara, în condiții

grafice de excepție. Florea Jebelean este un fiu destoinic al Igrișului, inginer la Regionala de Căi Ferate Timișoara, actualmente pensionar, după 24 de ani de activitate în postul Compartimentului Mers de Tren. Lucrarea beneficiază de o informație amplă, aproape exhaustivă, susținută, pe tot parcursul ei, de o fervoare intelectuală impresionantă și, poate, mai presus de orice, de o dragoste constantă și permanent mărturisită pentru oamenii și problemele satului în care autorul s-a născut. În prefața lucrării, prof. univ. dr. Ioan Munteanu, el însuși fiu al Igrișului, subliniază cu îndreptățire că monografia este scrisă „cu dragostea intelectuală pentru satul în care s-a născut (autorul – nota mea), textul izvorând din mintea unui specialist cu respect pentru cultură, dar și din inima celui care aduce un prinos de recunoștință comunității din mijlocul căreia a pornit pe cărările vieții”. Într-adevăr, impactul cultural pe care l-a avut mica așezare de țărani din Câmpia de Vest a țării asupra locuitorilor ei se traduce prin detaliul, deloc insignifiant (și pus în evidență de către autor), că Igrișul se situează printre cele dintâi localități bănățene în privința numărului de intelectuali ridicați din sânul acestei comunități (bineînțeles, în raport cu numărul locuitorilor).

Monografia lui Florea Jebelean urmează un traseu tematic oarecum clasic, relevând aspectele cele mai semnificative din viața și istoria de sute de ani a localității, aspecte cuprinse în capitole vaste și tratate cu maximă seriozitate și competență. Titlurile capitolelor vorbesc de la sine despre dimensiunile și coordonatele pe care s-a statornicit existența Igrișului și a locuitorilor săi: Așezarea geografică, Istoria, Populația, Habitatul, Etnografia și folclorul,

Agricultura și creșterea animalelor, Administrația, Ocrotirea sănătății, Biserica, Școala, Viața culturală și muzicală, Sport și turism, Monumente, Zile de tristețe și suferință, Personalități igrișene. Lucrarea include și un Studiu, pertinent și extrem de documentat, „privind igrișenii care au făcut studii superioare, postliceale și școli normale în sec. XX”, precum și un „Dicționar de cuvinte în grai bănățean din zona Igrîș”. Cu alte cuvinte, avem în față un tablou complet, în plină mișcare, al unei istorii surprinse într-o lungă evoluție, care pledează convingător pentru ideea de cultură și civilizație, pentru o umanitate care și-a câștigat dreptul la demnitate prin muncă și prin cultură, căci, așa cum remarcă autorul prefeței, „averea cea mai de preț a fost asigurată de inteligența locuitorilor, de voința lor de a se ridica pe o treaptă mai înaltă de civilizație”. Punctând elementele definitorii care caracterizează profilul unei localități și al unei populații cu o structură rurală, dar cu evidente disponibilități culturale, Florea Jebelean își axează monografia pe ideea emancipării intelectuale a igrișenilor,

Igrîș – Biserica ortodoxă română.

Foto: Arh. Cătălin J. Hancheș (www.banaterra.eu).

a necesității instruirii în instituții școlare superioare, care le conferă membrilor acestei comunități un statut aparte, caracterizat prin apetența nedezmănită pentru cultură, dorința de a acumula învățătură (resimțită ca o modalitate de a se afirma pe scara valorilor sociale), interesul constant pentru tot ceea ce înseamnă școală și știință de carte. Numai așa se explică (și autorul consemnează în mod convingător acest aspect) pleiada de intelectuali de elită ridicați din sânul comunității igrișene, răspândiți mai apoi în diferite instituții ale Statului român: medici, ingineri, farmaciști, profesori universitari, profesori de liceu și școli gimnaziale, juriști, medici veterinari, învățători, educatoare, cu toții urmând un traseu, uneori trudnic, de instruire și inserție în viața socială și culturală a țării. Autorul completează acest tablou impresionant cu amănuntul că, printre intelectualii de marcă ai Igrîșului, se numără un membru

al Academiei Române, trei igrișeni distinși cu premii ale Academiei Române și cu activitate recunoscută pe plan național și european și alte persoane învestite cu funcții de răspundere în diferite instituții. De altfel, semnificativ în ceea ce privește interesul igrișenilor pentru dobândirea științei de carte este faptul că, încă în anul 1910, aproape jumătate dintre locuitorii satului erau știutori de carte, iar în perioada interbelică ponderea lor va înregistra o creștere rapidă. Pagini întregi din monografie sunt dedicate școlii și vieții culturale a localității. În acest context, cu reverberații profunde în cugetele și sufletele igrișenilor, amănunte exacte și emoționante prin unda de nostalgie culturală pe care o degajă ne sunt oferite despre celebrul cor din Igrîș, a cărui istorie este detaliată pe etape, începând cu înființarea lui, cu dirijorii care s-au perindat la conducerea lui, precum și cu performanțele remarcabile obținute de acest cor țărănesc, care a participat la 11 octombrie 1925 la sfințirea monumentului lui Mihai Eminescu de la Sânnicolau Mare (festivitate la care au fost prezenți Octavian Goga și Ion Minulescu). Iată cum a fost consemnat importantul eveniment cultural în cartea „Eminescu în Banat, la Sânnicolau Mare”, de Teodor Bucureșcu: „Toate corurile participante au fost premiate cu premiul I și Diploma de onoare, pentru că au participat la desvelirea monumentului lui M. Eminescu și au cântat frumos. Corului din Igrîș i s-au dat și lei 2500”.

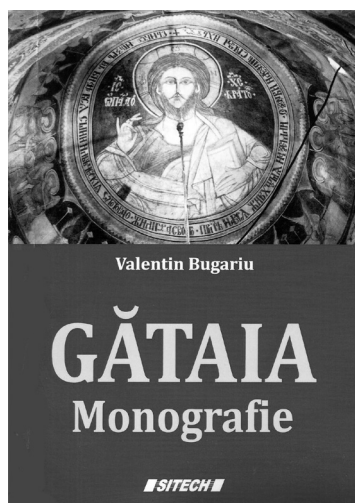
Ceea ce impune, înainte de toate, în solida și argumentata monografie a lui Florea Jebelean dedicată Igrîșului, este documentația plină de acribie și seriozitate, cu alte cuvinte, meticulozitatea extraordinară a informării și utilizării informațiilor în corpul lucrării, ceea ce face ca imaginea trecutului să iradieze cu putere în prezent, oferindu-ne momentele semnificative ale existenței Igrîșului și locuitorilor săi, surprinse într-o vastă și impresionantă panoramă. Autorul și-a colectat informațiile din arhive (cercetate cu asiduitate și spirit selectiv), din numeroase publicații apărute de-a lungul anilor, din relatările localnicilor.

Stilul lucrării este sobru, având pe alocuri o explicabilă coloratură emoțională, care conferă textului o savoare în plus și o deplină autenticitate. Florea Jebelean reușește să asigure echilibrul necesar între rigoarea științifică (fundamentală într-un demers de asemenea ținută și anvergură) și originalitatea dată de o pronunțată notă de participare afectiv.

Oamenii de seamă ai Igrîșului au pornit din sânul acestei mici comunități rurale, s-au instruit în școlile înalte ale Statului, iar în final s-au întors în satul natal, cu ființa sau cu gândul, punând umărul în continuare la emanciparea localității. Așa cum, de altfel, a făcut și Florea Jebelean, autorul acestei superbe, excepționale monografii.

Prof. Geo Galetaru

Fișe de lectură: Gătaia*

A văzut lumina tiparului un nou volum semnat de preotul doctor Valentin Bugariu, un volum dedicat localității Gătaia, localitate în care, timp de 10 ani, părintele Bugariu a trăit și a păstorit fiind, după cum însuși mărturisește „martorul trecerii prin timp a localității”, perioadă despre care-și amintește cu nostalgie: „Și acum simt mirosul castanilor în floare, îmi sunt vii

chipurile luminoase ale oamenilor, îmi amintesc biserica, școala și biblioteca, tot atâtea locuri în care am regăsit bogății nepieritoare din acest topos geografic.”

Cunoscut scriitor și cercetător al culturii Banatului, Valentin Bugariu ne surprinde cu încă un studiu științific, bazat pe ani de cercetare, fișare și consemnare după toate regulile de alcătuire și executare a unei monografii, un studiu dedicat localității Gătaia din județul Timiș.

Ne sunt cunoscute deja monografiile părintelui Bugariu, care-i au ca subiecți pe prozatorul, publicistul și protopopul Mihail Gașpar și pe pictorul bisericesc Filip Matei. De astă dată, scriitorul îndrăznește mai mult, se încumetă să purceadă o lucrare de o mai mare complexitate, un studiu exhaustiv chiar al unei localități în care a trăit și care, într-un fel sau altul, l-a marcat. O carte demnă de un cercetător exersat, cu multă împlinire intelectuală.

Volumul se deschide cu un *Argument* semnat de autor, rânduri în care sunt semnalate etapele concepției volumului. Aflăm astfel că, înainte de a fi alcătuită monografia, au fost sondate prin arhive și biblioteci documente cu privire la realizări din vatra localității și prezentate în studii sau volume: aspecte ale trecutului istoric, trecutul bisericesc, viața religioasă a Parohiei Colonia Gătaia, presa locului, personalități etc. De asemenea, au fost consemnate mărturii orale în aproximativ 3000 de fișe pe diverse domenii.

„Alcătuită astfel, pas cu pas, *Monografia* se dorește un act de cinstire a înaintașilor, de admirație a culturii și civilizației bănățene din vremuri de mărire, cum ar întâri Mihail Gașpar. Iar tipărirea volumului în anul 2018, o amintire smerită la 100 de ani de la Marea Unire de la 1 Decembrie

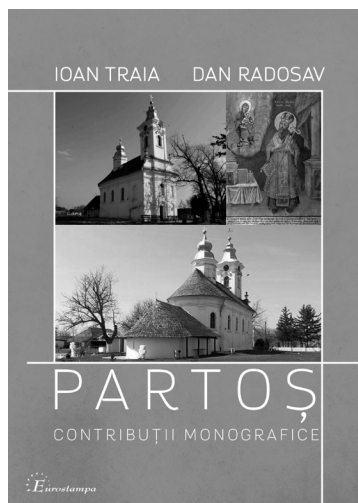
1918 pentru eroii căzuți pentru libertatea, independența și unitatea tuturor românilor”, precizează autorul.

Monografia este constituită din șapte capitole, acestea, la rândul lor, conținând alte subcapitole. Primul capitol se referă la cele două cadre: cosmologic și natural și este intitulat: *Așezare geografică și condiții naturale*; cel de-al doilea capitol este dedicat cadrului istoric, insistând pe Marea Unire și perioada contemporană: *Istoricul orașului Gătaia și al satelor aparținătoare*; capitolul trei are în studiu manifestările sociale și politice: *Organizarea administrativă. Instituții*; în cel de-al patrulea capitol intitulat *Școala și activitatea culturală* sunt puse sub lupa autorului aspecte ale începuturilor educației și activității culturale, consemnând și câțiva dascăli de seamă, între care regretatul profesor și promotor cultural Petru Ciurea și profesorul universitar Marcel Tolcea, important scriitor și critic literar, dar aducând în atenția cititorului și „prima personalitate sportivă născută în Gătaia în anul 1909”: jucătorul de fotbal Adalbert Dezsö, cel care „a marcat primul gol al reprezentativei României la un turneu final în secunda 50”; capitolul cinci este dedicat manifestărilor spirituale și are în prim plan *Biserica* sub multiple aspecte (ortodoxă, neoprotestantă etc.); capitolul șase tratează manifestările economice cu toate ramurile: agricultură, industrie, turism, comerț, transporturi și este intitulat simplu: *Economia*; cel din urmă capitol este destinat cadrului biologic, precum și manifestărilor etno-folclorice și este intitulat: *Demografie, tradiții, interculturalitate*. În cadrul acestui capitol, un subcapitol deosebit de interesant este cel de *toponimie, onomastică, limbă românească și folclor*, dar și cel dedicat *personalităților*, creionând portrete ale unor veritabili oameni de ieri și de azi cum ar fi: scriitorul protopop Mihail Gașpar, care a participat la Actul de la 1 Decembrie 1918, la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, generalul și cercetătorul Ion Șuța, pictorul și sculptorul Iulian Olariu, cât și poeții contemporani, dragi prieteni nouă, Dimitrie Acea și Marinela Ilie.

„...Studiul *Gătaia. Monografie* încearcă să prezinte comunitatea umană pluriethnică și multiconfesională de pe Valea Bârzavei Inferioare. Cercetarea se bucură de contribuțiile deosebite ale arheologilor, istoricilor, scriitorilor, precum și ale elevilor din această urbe, care la finalul studiilor universitare au prezentat ca lucrare de licență așezarea de la Gătaia din punct de vedere geografic și istoric. [...] Ținta finală a acestui demers monografic este aceea de a demonstra faptul că din cele mai vechi timpuri istorice și până astăzi, orașul Gătaia și satele aparținătoare lui, Butin, Percosova, Sculea, Șemlacu Mare și Șemlacu Mic au avut continuitate și, mai mult decât atât, perioade de strălucire în Istoria Banatului.” conchide autorul.

* *Gătaia*: monografie / Valentin Bugariu. Craiova: Sitech, 2018. p. 439. ISBN 978-606-11-6304-5

Partoș – contribuții monografice *

„Omul sfințește locul” a devenit o expresie – clișeu, care ne trimite la expresivitatea pe care o dobândește de-a lungul timpului efortul oamenilor de a da o nouă viață peisajului geografic.

În perioada interbelică, școala sociologică a lui Dimitrie Gusti, secondată de geografii școliți de Simion Mehedinți și George Vâlsan, a început să fixeze în eternitate specificul localităților și

a locurilor care compuneau atunci România Mare. Efortul autorilor a fost, însă, decelerat în anii comunismului, când mai-marii de atunci nu au înțeles deloc sufletul românesc, ba, chiar, au căutat să impună un „suflu nou” culturii noastre. După Revoluția din 1989 relizarea de studii monografice a fost reluată cu un nou avânt. În fața intelectualilor stau, însă, astăzi, alte provocări: globalizarea, conformismul, diluarea spiritului identitar și alte avataruri ale începutului de mileniu.

Trecând cu privirea prin paginile cărții, cititorul poate remarca încă din primele pagini că aceasta este rezultatul activității unor profesioniști, care nu au precupețit niciun efort în realizarea „după rițet” a lucrării. Materialul faptic este sintetizat cu rigurozitate și bine fundamentat științific. Trimiterile la subsolul paginii sunt bogate și variate, acoperind o bibliografie consistentă. Mai ales capitolul dedicat istoriei dobândește greutate prin citarea multor surse documentare originale din arhive. Materialul cartografic potențează decreriile documentare din capitolele referitoare la geografia și istoria locului. Analiza istorică atinge toate aspectele vieții sociale și economice ale Partoșului de odinioară, iar faptele sunt prezentate în mod integrativ și raportate la contextul zonal și regional.

În studiile de geografie umană s-a acreditat demult ideea de lectură a spațiului contemporan, monografiile făcute de geografi sprijinindu-se și pe o serioasă argumentație istorică. În această lucrare, în care capitolul dedicat trecutului se desfășoară generos, istoria apare ca o succesiune de spații antropogeografice, ancorate în sistemele politic, social și economic. Ritmul desfășurării acestor clișee este potențat de momentele de răscruce care au marcat istoria acestei porțiuni din harta Europei.

Bisericii și vieții spirituale îi sunt dedicate un spațiu generos în această monografie. Ortodoxia creștină, prezentă în Banat încă din perioada imediat următoare Edictului de la Mediolanum (313) și atestată prin descoperiri arheologice cu datare în secolul IV, a avut un rol cardinal în păstrarea comunităților românești autohtone de-a lungul veacurilor. Autorii realizează în capitolul al III-lea un panoptic al comunităților românești creștin-ortodoxe și al vieții bisericești, subliniind continuitatea acestora și în perioada de ocupație otomană. Această aserțiune combate în mod argumentat ipoteza depopulării pustiului bănățene în secolele XVI-XVII.

Sfântului Iosif cel Nou de la Partoș (1568-1656) îi sunt dedicate pagini în care cititorul se poate documenta consistent despre viața și faptele acestui apostol al Banatului. Însăși prezența acestui ierarh la Partoș atestă existența unor comunități cu viață socială și spirituală bine încheiate tocmai într-o perioadă în care continuitatea românilor pe aceste meleaguri a fost pusă sub semnul întrebării.

Apoi urmează o descriere detaliată a elementelor arhitecturale și de artă care compun „Biserica Mare” – unul din cele mai frumoase și mai autentice edificii de cult român-ortodoxe, precum și o caracterizare a vieții ecleziastice.

Următoarele capitole întregesc fresca acestei vechi comunități românești prin cadrele minuțios documentate referitoare la școală, viața culturală, demografie și administrație.

Toponimia este element nelipsit dintr-o lucrare monografică realizată după regulile artei și reprezintă o cale dreaptă pentru cititorul care dorește să pătrundă în mijlocul unei comunități. Dealtfel, autorii subliniază: „Toponimele mărunte (nume de lanuri, văi, șesuri, dealuri, mici ape, lunci) oglindesc mai fidel legătura între oameni și aceste locuri, locuirea lor neîntreruptă pe aceste locuri. De aceea e mai important de studiat numele de locuri decât numele satului, deoarece toponimele mărunte au supraviețuit nealterate în mintea omului, pe când numele satului a fost la bunul plac al administrației și a suferit, de-a lungul vremii, schimbări numeroase” (pagina 218).

Ultimul capitol este dedicat Orezării de la Topolia, una din puținele exploatați agricole de acest tip care a supraviețuit vreme de două secole, oferind, totodată, un material informațional inedit pentru majoritatea cititorilor.

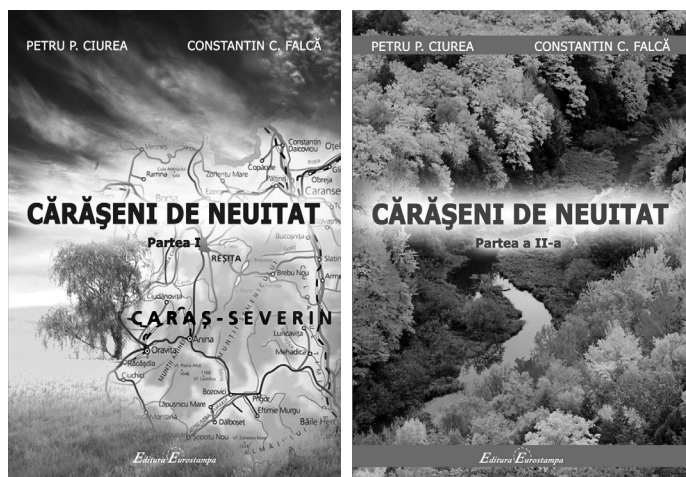
Lectura acestei monografii oferă cititorului nu doar imaginea unui sat sau al unei comunități, ci, mai cu seamă, deschiderea către lumea satului din Banatul de pusti. Atât specialiștii geografi, sociologi, antropologi, istorici, cât și cititorul nespecializat găsește în această carte informații atent documentate și structurate în mod riguros, dar folosind un registru lexical accesibil, cu exprimări elocvente și, mai ales, nepărtinitoare.

* Ion Trăia, Dan Radosav – *Partoș – Contribuții monografice*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2018.

Cristian-Paul Mozoru
(*Timișoara*)

Constantin C. Falcă și Petru P. Ciurea sau Despre cărțile necesare

Deși seria volumelor *Cărășeni de neuitat* a fost începută de Constantin C. Falcă în colaborare cu Petru P. Ciurea, pentru acesta din urmă „timpul nu a mai avut răbdare”, seria continuând să fie scrisă doar de Constantin C. Falcă. Cu toate acestea, drept omagiu celui care a fost Petru P. Ciurea, acolo unde este textul o va cere, va fi folosit pluralul.

„Se scrie enorm. Trăim în epoca hîrtiei scrise. (...) Și se scrie tot mai grăbit. Cărțile sînt niște propoziții abia începute. Unele se opresc la adjectiv, altele la pronume. Foarte puține ajung să descopere rădăcina unui verb.”

(1) Luând în considerare faptul că aceste gânduri au fost puse pe hîrtie în urmă cu peste patru decenii, când totul se desfășura sub semnul unei alte epoci – o epocă cu alte opinii și reguli, cu alte direcții și orientări, cu o diferită conduită –, ele sunt la fel de actuale și acum, în timpul ce ne este dat să îl trăim, în care să ne desfășurăm activitățile și în care să încercăm să creăm și să lăsăm, fiecare din noi în felul propriu, o moștenire posterității. Așadar, se scrie, se traduce și se publică. În toate domeniile culturii. Iar toate acestea la un nivel foarte ridicat. Rezumându-mă la domeniul literaturii, se scriu istorii, se întocmesc dicționare, cu alte cuvinte se adună fapte și timp între coperte. Într-unul din articolele mele scrise nu cu mult timp în urmă, semnalăm apariția recentă a două tomuri foarte importante în ceea ce privește literatura zonei, mai exact cea a

Banatului - *Literatura Banatului. Istorie, personalități, contexte* (Editura Brumar, Timișoara, 2015) a lui Cornel Ungureanu și *Reșița literară* (Editura TIM, Reșița, 2016) a lui Gheorghe Jurma – textul amintind, în același timp, alte câteva cărți ce se înscriu în același registru, cărți ale unor autori precum Grațiela Benga, Dorin Murariu, Horia Musta, dar și seria de volume a profesorilor Constantin C. Falcă și Petru P. Ciurea, *Cărășeni de neuitat*.

Seria volumelor *Cărășeni de neuitat* (Editura Eurostampa, Timișoara, 2010-prezent), începută de Constantin C. Falcă împreună cu regretatul Petru P. Ciurea, o cunosc încă din faza incipientă, când profesorul Falcă era încă în febra căutării materialelor documentare și îmi amintesc cum acesta declara, sub imperiul entuziasmului, că seria va fi compusă dintr-un număr de *n* volume. Dar, pentru că planul de acasă nu se potrivește niciodată cu cel din târg, timpul a trecut, materialele s-au înmulțit, numărul celor „de neuitat” a crescut, iar seria a continuat (și continuă încă) să apară, ajungând în prezent la semnificativul volum XXXI. Din spusele profesorului-scriitor Ioan-Nicolae Cenda am aflat și reținut faptul că profesorul Falcă intenționează să ducă seria până la... vârsta de 35 de volume, dar... intuiesc totuși că o astfel de decizie nu o va putea lua decât timpul. Sunt de părere că un asemenea proiect – pentru că, de fapt, chiar asta este: un proiect – nu poate fi finalizat. Întotdeauna va apărea ceva, cineva. Ori din trecut, ori din prezent.

Deși scrise la un mod puțin mai larg decât cel dicționarist, cărțile seriei amintite se înfățișează drept cărți-medalion, acesta fiind motivul pentru care nu au nici pretenția unor istorii (literare etc.), nici pretenția unor analize – mai mult sau mai puțin aprofundate – ale vieții/faptelor/oprerelor lăsate moștenire posterității de cei cuprinși „în neuitare” și nu au nici pretenția de a fi puse în postura de dicționare ori enciclopedii, fie ele de specialitate sau nu. Nici nu ar fi cu puțință un asemenea artificiu, autorii-antologatori trecând prin mai toate ramurile posibile ale modalităților prin care ceva poate fi lăsat moștenire: literatură, științe, muzică, sport etc. În același timp, vreau să cred că volumele propuse nu se vor trecute – nici de către autori, nici de către cititori – sub categoria „completului”, mai ales că unii din cei care au existat și ar putea fi antologați – în cazul șansei re-descoperirii acestora – nici nu au lăsat urme adânc vizibile de-a lungul existenței lor, acest amănunt ducând la posibilitatea unei foarte ușoare pierderi a acestora în negura timpului. Faptele mici – fiind totuși fapte, deci existând – trebuie obligatoriu consemnate, astfel că antologatorii reușesc cu greu, în oarecum săracă bibliografie, să le depisteze autorii, în această situație, mai mult de anonim, aflându-se cu siguranță încă mulți alții.

Dar, ce este complet, ce este perfect? Să nu uităm că până și Nichita Stănescu are un cub cu un colț sfârâmat.

La o mai atentă privire și analiză a volumelor, se poate observa și confirma utilitatea și caracterul instrumental de care dau dovadă, acestea constituind un foarte bun punct de pornire în vederea documentării asupra unui personaj, al unei instituții, al ținutului în sine și așa mai departe. Pentru că antologatorii nu se rezumă doar la personaje în carne și oase, reale, care au existat ori care încă trăiesc, ci amintesc, detaliind, și despre instituții existente de-a lungul timpului pe întinsul ținutului cărășean (*Corul și fanfara din Vrani, Biblioteca Institutului Pedagogic Diecezan din Caransebeș, Episcopia Mehădiei, Școala normală de învățători „Ioan Popasu” din Caransebeș, Casa Culturală „Eftimie Gherman” din Lăpușnicu Mare, Corul din Reșița, Fanfara din Anina, Gara Oravița, Monetăria din Ciclova, Școala din Iablanța, Școala medie de fete de la Oravița, Teatrul vechi din Oravița, mănăstiri*), tradiții (*Nedeia – miracolul satului, Sărbătoare la Mercina*), iar lista continuă cuprinzând în interioru-i chiar nume de reviste sau date asupra anumitor localități ori zone (Oravița, Răcășdia, Caransebeș, Banat, Grebenaț), construcții (*Calea ferată Oravița-Baziaș*), momente de istorie (*Din trecutul învățământului orăvițean, Enescu la Oravița, Întemeierea uzinelor Reșița, Revoluția din 1918 din Caraș, Rolul intelectualității române din Vârșeț în evenimentele de la 1848-1849*), sporturi, chiar și peșteri, multe din aceste portrete-în-cuvinte fiind îmbogățite prin numeroase ilustrații la sfârșitul volumelor. Această ramificare, această paralelă este un punct de vedere de o crucială importanță în completarea portretului ce poate și trebuie făcut ținutului cărășean din cauză că înființarea unor asemenea edificii, instituții este însăși reflecția celor care le-au dat viață și le-au menținut întru păstrarea tradiției.

Un alt punct, de asemenea pozitiv, se prezintă revenirea în câteva cazuri, prin completare, asupra câtorva dintre medalioanele celor antologați. Un asemenea exercițiu se întâmplă a fi un aspect pozitiv, fiindcă demonstrează că faptele și urmele lăsate de cei la care s-a revenit sunt mai numeroase, au putut fi depistate și descoperite, iar portretul acestora poate fi mai bine completat, și, mai mult decât atât, mai corect conturat și adus la lumină și răspândit spre cunoaștere. În plus de aceasta, este o bucurie enormă pentru cei interesați de istoria acestui ținut și al celor care l-au populat și dus mai departe peste timp să vadă că timpul nu a reușit să îngroape ori să ștergă urmele celor care au fost și că aceștia, împreună cu faptele lor, au fost mai puternici decât el, l-au biruit și s-au înscris în istorie. Este adevărat că din cei „peștriți la mațe” vor putea spune că antologatorii s-au grăbit, din varii motive, să scoată volumele la lumină fără să aibe răbdarea necesară unei documentări (cât mai) complete, acestora însă trebuie

a li se aminti că o bibliografie, pliată sau nu pe o temă anume, nu se află adunată în întregime, centralizată, într-un singur loc și, în plus, mai există și bibliografia orală, cea care se realizează prin munca de teren, acțiune mai mult decât anevoioasă și care, de multe ori, poate conține inexactități atât datorită segmentului în care se încadrează cei intervievați, cât și al memoriei propriu-zise.

Într-o lume în care piața editorială este inundată de literatură (poezie, proză, teatru), de scrieri de specialitate (tratate aparținând diferitelor domenii), de lucrări de cercetare (monografii, biografii, dicționare, enciclopedii), proiectul celor doi autori răcășdeni este o lucrare binevenită, o importantă piatră ce trebuie pusă la cunoașterea „istoriei locului”, un puternic fascicul de lumină ce reușește să înlăture ceea ce până acum s-a păstrat sub semnul necunoașterii.

Ca orice scriere, și serialul cărășenilor de neuitat poate fi „atacat”, i se pot găsi defecte, neajunsuri, hibe și așa mai departe. Mai bine spus – fără a menționa revista, rubrica și autoarea rândurilor în cauză – minusurile i-au fost deja găsite, aceleași minusuri fiind găsite și în câteva din cărțile lui Iosif Băcilă și Gheorghe Jurma. Dar, zicala precum că „*buturuga mică răstoarnă carul mare*” se pare că nu este întotdeauna valabilă și, chiar și în această postură, serialul cărășenilor de neuitat își continuă, după cum se vede, aventura, susținut fiind de cronici pozitive semnate, uneori chiar în repetate intervenții, de cei aflați în exercițiul culturii, dar nu numai: Ioan-Nicolae Cenda (prof., scriitor – Oravița), Nicolae – Mitropolitul Banatului, Alexandru Stupariu-Șirianu (prof. univ. dr.), Ioan Olărescu (redactor-șef al revistei „Suflet nou” – Comloșu Mare), Mihai Moldovan (membru UR), Marina Ancăițan („Libertatea” – Panciova/Serbia), Ion Gorici (ing., actualmente pensionar), Nicolae Pătruț, Nicolae Irimia, Vasile Petrica (pr. dr.), Ion Atnagea (prof. dr.), Ion Medoia (ziarist), Nicolae Danciu Petniceanu (scriitor), Doru Ilana (prof. – Slatina-Nera), Gabriela Șerban (manager Biblioteca Orășenească „Tata Oancea” – Bocșa / redactor-șef al revistei „Bocșa culturală”) și mulți alții. Este cât se poate de adevărat că o critică negativă poate fi interpretată ca fiind o nedreptate adusă muncii și strădaniei unui autor, însă nu trebuie uitat nici faptul că „... *oricum ai tăia, orice lucru are două fețe*” (Octavian Paler), în această situație cea mai indicată reacție din partea autorului fiind aceea de percepție și transformare a criticii negative în una de tip constructiv. La urma-urmei, nu trebuie uitat faptul că profesorul și scriitorul Ioan-Nicolae Cenda a catalogat „proiectul Falcă-Ciurea”, *Cărășeni de neuitat*, drept o „operă deschisă”.

1) **Sorescu, Marin** - *Insomnii* - Editura Albatros, București, 1971, p. 94

CUPRINS

Dumitru Tomoni – Făgetul în marele război	1
Tiberiu Ciobanu – Victor Motogna – 70 de ani de la trecerea sa la cele veșnice	6
Valentin Bugariu – Viața bisericească în Banat în timpul păstoririi patriarhului Justinian Marina (1948-1977). Studiu de caz (II)	8
Mircea Rusnac – Începuturile Reșiței	17
Florin Zamfir – Tragicele evenimente desfășurate în vestul județului Timiș-Torontal, în toamna anului 1944	20
Costin Feneșan – Banatul într-o carte italiană din 1685	25
Constantin C. Gomboș – Focul căzut din cer	32
Dușan Baiski – Grănicerii și contrabanda	39
Cristian-Paul Mozoru – Vărădia tradițională. Obiceiuri și tradiții	44
Ion Căliman – Făget – Evoluții istorice	47
Constantin-Tufan Stan – Ciprian Porumbescu și folclorul bănățean: „Mândră ca o zână este țărâna din Banat!”	50
Ionel Bota – Sensibilitate etnică și confesiune în Oravița și în Țara Carașului (I)	52
Gabriela Șerban – Mureșan Constantin – Pirca – unul dintre mulții „necunoscuți” participanți la Alba Iulia în 1 Decembrie 1918	63
Memorialistică	
Adalbert Gyuris – Carol Loncear	64
Recenzii	
Adina Nasta – „Columna 2000“/2017	65
Adrian Dinu Rachieru – Despre Vărădia, cu dragoste	69
Geo Galetaru – Igrăș – un sat și o monografie aparte	70
Gabriela Șerban – Fișe de lectură: Gătaia	72
Iancu C. Berceanu – Partoș – Contribuții monografice	73
Cristian-Paul Mozoru – Constantin C. Falcă și Petru P. Ciurea sau Despre cărțile necesare	74

Revista apare sub egida Asociației Culturale
CONCORDIA Cenad, jud. Timiș, ROMÂNIA

Sponsori:

Consiliul Local Cenad și Primăria Cenad

Colegiul de redacție: **Dușan Baiski** (Timișoara) – editor și redactor-șef, **Geo Galetaru** (Dudeștii Noi) – redactor-șef adjunct, prof. **Iancu C. Berceanu** (Sânnicolau Mare), dr. **Ionel Bota** (Oravița), dr. **Valentin Bugariu** (Birda), drd. **Claudiu Călin** (Timișoara), conf. univ. dr. **Tiberiu Ciobanu** (Timișoara), prof. **Simion Dănilă** (Belint), dr. **Costin Feneșan** (București), **Sorin Forțiu** (Timișoara), prof. dr. **Ioan Hațegan** (Timișoara), **Werner Kremm** (Reșița), prof. dr. **Mircea Măran** (Vârșeț), dr. **Simona Regep** (Timișoara), dr. **Mircea Rusnac** (Reșița), dr. **Constantin-Tufan Stan** (Lugoj), prof. dr. **Dumitru Tomoni** (Făget), bibliolog **Gabriela Șerban** (Bocșa), muzeograf **Ion Traia** (Timișoara), dr. **Florin Zamfir** (Variaș).

Responsabilitatea pentru conținutul și corectitudinea materialelor revine exclusiv autorilor.

Revista se difuzează gratuit prin www.cenad.ro, www.banaterra.eu și www.banat-media.eu.

Tipografia Artpress, str. Cermena 1, Timișoara 300110, tel. 0256-293.809, fax 0256-293.975

ISSN 2501-1359; ISSN-L 2501-1359